

બે પોલ

(પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

આ એક નવલકથા છે તેને પ્રસ્તાવનાની શી જરૂર છે ? તેનું સ્વરૂપ તો અચપી તે ક્ષતિ કુધી વાંચ્યા વિના જરૂર જણવામાં ન આવી શકે. આ વાર્તા, નથી કોઈ મંથનું આવાંતર કે નથી અનુકરણ. આધુનિક સં-
જનનું અવલોકન કરતાં દૃષ્ટના શક્તિની એક કૃતિ છે. નવીન વિશેષ તેમાં સાચે મળશે, પણ આસ્વાદ્યના અનેક બનાવોનું કંઈક દર્શન કરાવતાં તેના સંજોગના ઉદ્ધારો બોધ કર્યા વિના નહીં રહે એમ માઈ માનવું છે.

કથા વાંચનનો યોગ્ય હાવના સમયે ધણી ફેલાયો છે. ચમત્કાર કે બીજા રસની વાંચના બધે તેવી ઇતિવાજાઓને દાખલ આનંદ પ્રાપ્ત કરે, પણ નવલકથા તો તેજ વાંચવા યોગ્ય હોવાય કે જે વસ્તુ સંજોગનાની ચમત્કૃતિ સાથે નિત્ય કે સમયના ધર્મોનો ઓ-પુરુષ બધે વર્ગને યોગ્ય ધણી પણ બોધ કરે. આ વાર્તા એજ હોશને લક્ષમાં રાખી લખવામાં આવી છે તેમાં દુ કોઈ કોઈ પાત્રો છું તે અભિપ્રાય આપવાની સત્તા વાંચક વર્ધને છે. માટે વિશેષ ન કહેતાં આ સાથેનો લેખ તેમના આગળ રજુ કર્યું છે. આવી રીતે વાર્તા સમજવાના મારગ આ પ્રથમ પ્રયત્નમાં દુ યોગ્ય અરો પણ ક્ષેત્રમંદ થયો છું એનું જો જોવામાં આવશે તો બીજા પત્રો કરીશ.

રામચંદ્રી મુંચર, }
તા. ૭-૫-૯૬ }

બોલ આવૃત્તિનો પ્રસ્તાવના.

ઓ પ્રસ્તાવનામાં વિશેષ શું લખવું ? પહેલી આવૃત્તિ યોગ્ય સમયમાં આવી મર્મ ક્ષેત્ર તે પુસ્તાની કીમત આંકવાને પૂરતું છે. તેમજ આ આરા પુસ્તાનો સંબંધમાં અને જે અભિધાયો મળ્યા છે તથા વિદ્વાનો અને સામાન્ય પ્રજા (વાચક) તરફથી પસંદગીના જે હકમારો નીકળ્યા આરા હાને પડ્યા છે તેથી અને પૂરતો સતોષ થયો છે, અને તેમાંના યોગ્ય અભિપ્રાય નીચે આપી તથા જેઓ તરફથી આ પુસ્તાકને આશ્રય મળ્યો છે તેઓનો ઉપકાર માની આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરું છું.

કર્તા.

અભિપ્રાય.

કીવાન બાદાદુર મજિબાર્હ હશમાર્હ (પોદરાના ખાજી કીવાન) લખે છે કે—“ મંથ સુબોધકારક અને સારી હટાથી લખાયેલ છે જેમ મદારો મળ થયો છે. ઠાકરાઓની તથા હોદ્દારીઓની કાગાઓમાં હતામ આપવા લાયક તેમજ કુટુંબોમાં વાંચવા લાયક આ મંથ છે બાલ્ય સારી છે, રથમે પ્રસંગોનાં વર્ણન વખાણવા લાયક આપ્યાં છે, અને મંથ વાંચવાથી વાંચનારના મન ઉપર સુનીતિની અમરકારક છાપ પડ્યા વગર શ્લોકો નહિ જેમ અને લાગે છે. હું આ પુસ્તાકને સારો ફેલાવો થઈ તે ઉપયોગી થાય જેમ અંતઃસ્થાપૂર્વક કહ્યું છું ”

કો. ફા. ઠાકરાલાલ કૈવલકરમ—(કનેડાના નામદાર મદારાજના ખાનગી મેકેટરી) લખે છે કે:—“ પુસ્તાકની રચના અને આયાની ઉપલબ્ધિનેથી તે ખૂબ સારું રચાયેલું છે. મથ ઝોનાનુ ગાન અને માહીની ઉચ્ચ પ્રકારની ટોની વેલો જે યોગ્ય છાપ વાચનાત્મક મન ઉપર ઉર્દા આલેખા વગર શ્લોકો નહીં જેની રીતે વસ્તુ સહજતા વાંચકના આવી છે. પ. ૧ સારી, પખ રસપુલ, સરળતાવાળી છે. રચના મનસ્વી છે કશ્ચીના પ્રસંગ જેની તો સારી હટાથી વર્ણવ્યા છે કે જે વચ તેમજ પુરુષ વનના સારકરી હાલમાં નેમથી થઈ તો શરણસનુ માત્ર ત. ૧૫ મ. ૧૬ નહિ ”

“ કાદમ્બરી ” ના અર્જુન લેખક કાલકાદેવ કનનલાલ લે દીલાલ પદચા લખે છે કે “ પદ્ય સામ્યજન પાત્રી ” વંશી છે અને તે અને મહુ વર્ણન તથા મ. ૧૦. ૨૦. ૩૦. ૪૦. ૫૦. ૬૦. ૭૦. ૮૦. ૯૦. ૧૦૦. ૧૧૦. ૧૨૦. ૧૩૦. ૧૪૦. ૧૫૦. ૧૬૦. ૧૭૦. ૧૮૦. ૧૯૦. ૨૦૦. ૨૧૦. ૨૨૦. ૨૩૦. ૨૪૦. ૨૫૦. ૨૬૦. ૨૭૦. ૨૮૦. ૨૯૦. ૩૦૦. ૩૧૦. ૩૨૦. ૩૩૦. ૩૪૦. ૩૫૦. ૩૬૦. ૩૭૦. ૩૮૦. ૩૯૦. ૪૦૦. ૪૧૦. ૪૨૦. ૪૩૦. ૪૪૦. ૪૫૦. ૪૬૦. ૪૭૦. ૪૮૦. ૪૯૦. ૫૦૦. ૫૧૦. ૫૨૦. ૫૩૦. ૫૪૦. ૫૫૦. ૫૬૦. ૫૭૦. ૫૮૦. ૫૯૦. ૬૦૦. ૬૧૦. ૬૨૦. ૬૩૦. ૬૪૦. ૬૫૦. ૬૬૦. ૬૭૦. ૬૮૦. ૬૯૦. ૭૦૦. ૭૧૦. ૭૨૦. ૭૩૦. ૭૪૦. ૭૫૦. ૭૬૦. ૭૭૦. ૭૮૦. ૭૯૦. ૮૦૦. ૮૧૦. ૮૨૦. ૮૩૦. ૮૪૦. ૮૫૦. ૮૬૦. ૮૭૦. ૮૮૦. ૮૯૦. ૯૦૦. ૯૧૦. ૯૨૦. ૯૩૦. ૯૪૦. ૯૫૦. ૯૬૦. ૯૭૦. ૯૮૦. ૯૯૦. ૧૦૦૦. ”

પંદર લાખપર પાણી.

(ભગિનિન કામપત્તિ બિલ ચિત્ર.)

મકરાનું ૧ છું.

“પંદર દિને નારીબ પોરી બાવી. ભાતરમાં વાળુ જોડેમાત્રા પહેલા
લાવને તો હપોઆ આપવાજા રોડએ. લાગલમ માર દાનતની રકમ છે.
મમ જાતરી છે. દાગર મળ્પર દેવ તો બેચાલ પલુ ખા. તે માંના બરે
અને બે માર દિવસ મોઢા વહેતા લઈ જવ. પણ માર ખમે તેમ નથી.
આખા વિના પુ.કોજ નથી. તે બિચારા મરીનનું શું મળું ? વાન રમ્ય
રેઢા મળ્પર જવ, કોરો ઉતરનાં આડી પટે અને આખર મોઈ બેમે.
એને વાવરો માવાજા હઈ. એને હરેવાજા નદી. પણ લાવવા કપડી ? હાને
હરેનું ? અને હરેવાજા પણ કેમ ? ઉમ્મર લાવજા થવાને દલ્લ મંડે સવા મંડે
ખૂટે છે. પછી તો મળાએ આવધી પર લાખની રકમ છે કોઈના બો-
ધાબાળા થવાની જરૂર નદી પટે. મવા મદિનામા પરનેતાની કોઈ આવી
તેનો આમ તેમ વાન કરનાં ખરચમા હઈ નવા. અને શાનિવાર છે,
દામે છે રૂચિ અને કોઈમવારે તો છે વટલુ, માટે દલાલ આવનો દલ
કાલનો લિમ વચ્ચે છે. હવે કરવું કેમ ?”

વાસદેવની રમણીય ટેહરીનો દેખાવ આને દલંતીય થઈ પડતા
છે. ત્યાં ત્યાં સુંદર અને કામ ગરેમો અને પાન ફલફલથી ફાડી તથા
ફૂલી રહેલા મોઢા બામબીચાઓ અને વાટીઓ, વિરાગ રખાઓ, રના-
મર સામરો નટે કરવા ફરવા ફેફવા આવને રમણિય કોમી રંગીઆ. મદી

જગ્યાએ વગેરે નજરે જોતાં આજે ત્યાં ગિરજાતા મહાકલ્યાણકારી મ
 વની કૈલાસ પર્વત હોયની એવો ખાસ યામ છે. આવી અલોકિક
 આનંદિતપૂરીમાં થોડાં વર્ષોએ એક નાનો પણ સુંદર જંગલો, ફરીઆના
 રાપર તેના પાછલા ભાગથી ઢળેલો સારો સોમનો હતો. તે જંગલ
 ગણા ભાગમાં એક સાદો બાગ જનાઓ હતો. જાગીયાની જગ્યા જો
 કડી હતી તોપણ ઝાડપાન કાપી તથા ફૂલનાં ફૂડાં ગોડવી રચના
 કરી હતી. એક બાજુએ જનાવેલો જનામંડપ મોઢક હતો. બાગના
 ભાગમાં કુવારાની છાં એવો તો આવી રહી હતી કે દરવાજામાં
 થતાં જાણે ઝરમર ઝરમર મેકુલો વરસતો. હોયની એવું નજરે પડતું
 પથ્થરની ચાર કે પાંચ પગથી ચડી બારણાના ચોકમાં જનાં જનાવે
 જુએ મોઢા પગથીવાંના ઘઘરથી ઉપર જવાનો માર્ગ સવગ હતો. જંગ
 નીચેના ભાગમાં એક મોઢું સુરોમિત દીવાનખાનું હતું. ઘઘરના રસ્તે
 જઈ થોડાં ડગલાં બરતાં એક નહીં બહુ મોટો કે નહીં બહુ નાનો કે
 હતો. તેનું બારણું બંધ હતું પણ તે અર્ધ ખુલ્લું હતું. અંદરથી કે
 રથી સાકળ કે કડીથી બંધ કરવામાં નહોતું આવ્યું. તોપણ તેને
 હડસેલા વિના અંદરના ભાગમાં નજર પડી ન શકે એવું હતું. જે આંગ
 હડસેલી અંદર નજર ફેંકતાં દેખાતું હતું કે એક બાજુએ ઊંચી મખ
 જોડેલી ચારેક ખુરસીઓ અને એક કોચ હતો તથા બીજી બાજુએ
 ટેબલ અને ઠગાર હતું. ખુરસીઓ તરફના ભાગમાં તથા ટેબલને
 બીતપર કેટલાક મહાનુ પુરોહો તથા કુટુંબના જનોની સુંદર છબીઓ
 એકી હતી. એક ખૂણા તરફ એક મમકાદાર પલંગ બારીક મખ
 સાથે હતો. તથા બીજી બાજુના ખૂણામાં એક નાના ટેબલ ઉપર
 ઊંચી જનાનો બેસણી સાથેનો અરીસો જોવામાં આવતો હતો. તે
 ડાની પશ્ચિમ બાજુ જે મોટી બારીઓ હતી. તે ઉઘાડી હોવાથી તે
 જુએ ઊંચી રહેલાં સામરનાં મોજને પ્રતાપે અલ્પિત મધુર અને
 મધુર પવનની મંદમંદ લહેરો આવતી હતી.

જગાઓ વગેરે નજરે જોતાં આને લાંબા ગિરાનતા બહાલસાજુકારી
 વની ફેલાસ, પરી હોયની એવો ભાસ થાય છે. આવી અસૌકર્ય
 આનંદિતપૂરીમાં યોગ્ય વર્ષપર એક નાનો પશુ સુંદર અંમલો, ફરીઆન
 રાપર તેના પાછલા ભાગથી દળતો સારો ચોતરો હતો. તે અંમલન
 મલા ભાગમાં એક સારો ગામ બનાવ્યો હતો. જમીયાની જગા જો
 કહી હતી તે પશુ આડધાન કાપી તેના કૂચનાં કૂચ ગોઠવી રચના
 કરી હતી. એક બાજુએ જનપેથો લનામંડપ મોકક હતો. ગામના
 ભાગમાં કુવારાની છટા એવો તો આવી રહી હતી કે દરવાજામાં
 થતાં જલ્દે ઝરમર ઝરમર મેકુલો વરકતો. હોયની એવું નજરે પડ
 પથ્થરની ચાર કે પાંચ પગથી ચઢી બારણાના ચોકમાં જતાં જમ
 બુએ મોટા પગથીવાંના ઘરથી ઉપર જમનેદ મારી સવગ હતો. બં
 નીચેના ભાગમાં એક મોટું સુરોભિત દીવાનખાતું હતું. ઘરના રસ્
 જઈ યોગ્ય ડમલાં બરતાં એક નહીં બહુ મોટા કે નહીં બહુ નાનાં
 હતો. તેનું બારણું બંધ હતું પણ તે અર્ધ ખુલ્લું હતું. અંદરથી કે
 રથી સાંકળ કે કહીધી બંધ કરવામાં નહોતું આવ્યું. તોપણ તેને
 હડસેલા વિના અંદરના ભાગમાં નજર પડી ન શકે એવું હતું. બે આ
 હડસેલી અંદર નજર ફેરતાં દેખાતું હતું કે એક બાજુએ દાંચી મખ
 જડેલી ચારેક ખુરસીઓ અને એક કોચ હતો તથા ખીછ બાજુએ
 દેખાત અને કપાક હતું. ખુરસીઓ તરફના ભાગમાં તથા દેખાતને
 ભીંતપર કેટલાક મહાનુ પુરુષો તથા કુટુંબના જનોની સુંદર છબીએ
 ચેકી હતી. એક ખૂણા તરફ એક ભમકાસર પગમ બારીક મચ
 સાથે હતો. તથા ખીછ બાજુના ખૂણામાં એક નાના દેખાત ઉપર
 દાંચી જાતનો મેસણી સાથેનો અરીસો જોવામાં આવતો હતો. તે
 ડાબી પશ્ચિમ બાજુ બે મોટી બારીએ હતી. તે ઉપાડી હોવાથી તે
 ઉજળી રહેલાં સામર્યાં મોજાને પ્રતાપે ધણીજ મધુર અને
 પવનની મંદમંદ લહેરો આવતી હતી.

જગાઓ વગેરે નજરે જોતાં આજે ત્યાં ગિરાજવા બહુતકલ્યાણકારી મહાદેવની કૈલાસ પર્વતી દોવની એવો ભાસ થાય છે. આવી બૌદ્ધિક અને આનંદિનપૂરીમાં યોગાં વર્ષાપર એક નાનો પણ સુંદર બંધમે, ફરીઆના કિનારા પર તેના પાછલા ભાગથી ઢળેલો સારો ચોખનો દેતો. તે બંધમાંના અગ્રમાં ભાગમાં એક સાદો જાગ જનાલ્યો હતો. જમીયાની જગા બેઠે સારી હતી તોપણ ઝાડપાન કાપી તથા ફૂલનાં ફુલોં મોડવી રચના સારી હતી. એક બાજુએ જનાપેમે જનામંડપ મોઢક હતો. જાગના મધ્ય ભાગમાં ધ્રુવારાની છદા એવો તો આવી સી હતી કે ફરવાળમાં દાખલ થતાં જાગે ઝરમર ઝરમર મેકુલો વરમનો. દોવની એવું નજરે પડતું હતું પંથરની ચાર કે પાંચ પથથી ચઢી જારજાના ચોકમાં જનાં જમણી બાજુએ મોઢા પથથીવાંના ઘરથી ઉપર જનાનો ખારે સગા હતો. બંધમાંના નીચેના ભાગમાં એક મોઢું સુરોભિત દીવાનજાનું હતું. ઘરના રસ્તે ઉપર જઈ યોગાં ડગમાં બસતાં એક નહીં પણ મોઢો કે નહીં પણ નાનો ઝોરો હતો. તેનું જારજા જમે હતું પણ તે અર્ધ ખુલ્લું હતું. આરથી કે બહારથી સાંજ કે કડીથી બંધ કરવામાં નહોતું આવતું તોપણ તેને મહેલ દરમેલના વિના અંદરના ભાગમાં નજર પડી ન શકે એવું હતું બે આંગળીથી દરમેલી અંદર નજર ફેરવા દેખાતું હતું કે એક બાજુએ ઘેંચી મખમલની જોડી ચારેક ખુરસીઓ અને એક કોચ હતો તથા ખીછ બાજુએ એક દેવન અને કપાલ હતું. ખુરસીઓ તરફના ભાગના તથા દેવને તમલી જોવાર કેટલાક મથાન પુરવા તથા કુંડળના જનોની સુખે ડખીએ ઢાલેલી હતી. એક જુના તરફ એક જમણાઘર પથમ જાગીક મખમલની સુમે હતો. તથા ખીછ બાજુના બૂજામાં એક નાના દેવન ઉપર એક દીપ્તી જનાનો બેનખી સુવેનો અદીનો જોવામાં આવતો હતો. તે અંદરની પશ્ચિમ બાજી બે મોડી જાતીએ હતી. તે ઉપરની દેવાથી તે જાગે કોઈક રહેવાં સાવરના મેળને કચરે કર્ણીય મારે જને અંદરના જર જરની મેળને કરેલો આવતી હતી.

જગાઓ વગેરે નજરે જોતાં આજે ત્યાં ગિરાજતા બકરાકસ્યાણુમરી મહાદે-
વની કેલાસ પૂરી હોયની એવો ભાસ થાય છે. આવી બલેકિક અને
આનંદિનપૂરીમાં ઘોડાં વાંપર એક નાનો પણ સુંદર બંગમે, ફરીઆના કિના-
રાપર તેના પાછલા ભાગથી ઢળેલો સારો ચોમનો હતો. તે બંગમના આ-
ગલા ભાગમાં એક સાદો બાગ બનાવ્યો હતો. જમીયાની જગા જોકે સાં-
કડી હતી તોપણ અડધાન કાપી તથા ફૂલનાં ફુંડાં મોડવી રચના સારી
ફરી હતી. એક બાજુએ બનાવેલો લનામંડપ મોઢક હતો. બાગના મધ્ય
ભાગમાં ડુંધારાની છા એવો તો આવી રહી હતી કે દરવાજામાં દાખલ
થતાં જાણે અરમર અરમર મેલુલો વરસતો હોયની એવું નજરે પડતું હતું.
પથ્થરની ચાર કે પાંચ પગથી ચઢી બારણાના ચોકમાં જતાં જમણી બા-
જુએ મોઢા પગથીપાંચા ઘરથી ઉપર જમ્મને ખર્ચે સવગ હતો. બંગમના
નીચેના ભાગમાં એક મોઢું સુરોમિન દીવાનખાનું હતું. ઘરના રસ્તે ઉપર
જઈ ઘોડાં ડગલાં બરનાં એક નહીં પણ મોટો કે નહીં પણ નાનો ઝોરમે
હતો. તેનું બારણું બધે હતુ પણ તે બધું ખુલ્લું હતું. આરથી કે બહા-
રથી સાંજ કે કડીથી બધે હરથમાં નહોતું આવ્યું. તોપણ તેને સદેશ
હસેલ્યા વિના અંદરના ભાગમાં નજર પડી ન શકે એવું હતું જે અંગગથી
હસેલી અદર નજર ફોતાં ફેખાનું હતું કે એક બાજુએ ગાયી મખમલની
જોડી ચારે ખુરસીઓ અને એક કોચ હતો તથા બીજી બાજુએ એક
ટેમલ અને કચ્છ હતુ. ખુરસીઓ તરફના ભાગમાં તથા ટેમલને લમલી
બૉનર કેટલાક મકાન પુરવા તથા ફુંડાના જનોની સુખ હાથીઓ ઢાં-
ચેલી હતી. એક જુલા તરફ એક બમણાદર પથમ બારી મચ્છરદની
મળે હતો. તથા બીજી બાજુના ખુલાખ એક નાના ટેમલ ઉપર એક
દીપ્તી જાળો લેમણી મળેલો અરીઓ જોવામાં આવતો હતો. તે ઝોર-
શની પશ્ચિમ બધી જે મોટી બારીઓ હતી તે ઉપાડી દોવાથી તે બા-
જુએ ઉભા રહેવાં ચામરના મોખને પ્રથમે ચર્ચિત મધુર અને આનંદ-
મય જાનની મંદમદ લહેરો આવતી હતી.

તેના દેખામાં મુખ કે દુઃખના ઉજ્જ્વલતા ઉભરાઓ અને તેના પ્રકારની મહી અથવા શુદ્ધિ શક્તિઓ તેના મોંઢા ઉપર પ્રતિબિંબ રૂપે પડેલી ચતુર ભેદોને દેખાવ છે. તરણ એમ સમજતો હતો કે તેના મનની મુક્તિ વચ્ચે અને મુક્તિવશ કાર્મિક જાણતું નહીં હોય, પણ જન્મજીવન દેહોએ એકો હતો છતાં વલણ જાળતના પોતાના મનના વિચારોની ધુનમાં તે કળી શક્યો નહીં. તેપણ આ તરણના મનની ચિંતાને ચિતાર તેના મુખના ઉપર ચિતરાઈ ગયો હતો.

મડિયાલમાં ચારનો ટકારો થયો. તરણ કાચ ઉપરથી ઉઠ્યો. વિચારમાં ને વિચારમાં પાસેના મોટા દીવાનખાનામાં ગયો. આ પીવાની જગ્યાએ ખુરશી ઉપર બેઠો. તરણની ઊંચે રડાણી સાથેના ચાનો ખાસો ટેબલ ઉપર મૂક્યો. તરણે તે હાથમાં લીધા તે આ પીએ છે પણ તેના છવ આમાં નથી. જિંટલામાં પ્રાણુલાસ આપ્યો. પ્રાણુલાસ તો આ તરણની રંગરંગનો ભોખીઓ હતો. કંઈ વાત તેનાથી જાની કે અજાણી નહીં હતી. તેપણ ચાનો ખાસો લઈ પીવા લાગ્યો. પ્રાણુલાસ ચંચળ હતો. તરણના મોંઢા ઉપર આંખ ઠેરવીને જોતાં તેનું મન કળી ગયો. તે જાણતો હતો કે ખાડો પડેલો છે તે પૂરવો પડશે. તુરંતજાનતો આકડો તેના નખમાં રમતો હતો. તેમજ સોમવાદે વલણ છે તે પણ તેનાથી અજાણ્યું નહીં હતું. તરણની ઊંચે ઉભરે નાની હતી પણ જુદિયા તિલ હતી તે ભાર્વાયે સમજી ગઈ હતી; પણ પોતે નાની વયની હોવાથી તે જાણતો તેના મન ઉપર જેવી જોઈએ તેવી અસર કરી નહીં હતી.

પ્રાણુલાસ જાણીસ વર્ષની વયનો, મરીન માખાપને પેટે જન્મેલો પણ નિરાજમાંથી આ તરણની સોજન અને સમજમાં પડેલો, રહેલો અને છુદેલો મુવાન હતો. અંગ્રેજી ચોયા ધેરણ સુધીનો અભ્યાસ આ જન્મે મુવાન ગોડીઆઓએ કરી અભ્યાસને દેશવટો આપ્યો હતો. પ્રાણુલાસ ધરડી હતો. પહેરવે જોડવે અને ખાવે પીવે હાંકડો હતો. તેમજ દેખાવડો પણ હતો. ગુણમાં તો સર્વગુણસંપન્ન હતો. ચંચળ હતો, પણ તેની ચંચ-

બહરીને પણ વાન ન થાય, તે બચાવ કરે.”

“હા ખરી વાત છે, એ નાની છે, વળને એની માને વાન કરી ? તો બોલું દેખાય.”

“તરદીઓના કાન પર પણ વાન મઈ છે, વાત તો વાની પેઠે પ્રસરે છે, તેમને તો મુસો લાગ્યો છે અને બળડે છે કે “બાધ સદા કરે છે.” પણ તેમાં એમના બાવલનું શું બળ છે ? કાળું કરાવ કરે છે એવાંઓની ? બારેક મહિના ખૂટતા હશે, બે મહિના વત્તા કે ઓછા, એમનો આવકોણ પૂઝનાર છે ? પૈસા દાયમાં આવ્યા પછી.”

“હા, એનો હું ક્યાં નથી જાણતો, સૌ ઠીકજ થશે, પણ રૂપીઆનું શું કરવું ? કાલનો દિવસ વચ્ચે છે તે તો વાન કરતાં જતો રહેશે.”

“તારે મને તેમ કર. મારાથી તો કોઈની પાસ મગાય નહીં, તું કહે તો હું એકની દસ સદીઓ કરી આપું.”

“હા, હા, ઠીક છે. હું એક જનને મળી પૂછીશ, ઠીકનું બાજ સેશે. બોલું નહીં લે, આવશે મહિને પેલા કરી પાછા આપીશું, નહીં તો બાર મહિના પછી બધાએ અપારો.”

“ઠીક, તારી ધ્યાનમાં આવે તેમ કર, મને પૂઝવાનું રાખીશ નહીં, કાલે ક્યારે આવશે ?”

“હું નહીં કરીને તેડવા આવીશ ફોફર નહીં કરો, તમારે તો ફક્ત સહીજ કરવાની છે.”

“કહીશ તો એકની દસ કરીશ, મારે ક્યાં ના છે ?”

બન્ને મિત્રો બારી આમળથી ખસ્યા, પથમ આમળ આવ્યા, બેઠા, પાનની રકાબી લીધી, બીડીઓ જનાવી, આખી સંધ્યે ઉડ્યા, તરબે કપડાં પહેરવા માંડ્યાં. ઘોડાવાળાને વરધી પ્રથમથી આપેલી હોવાથી એક ઘોડાનો ખુશો લેડો તો જંગલના દરવાજા પાસે ઉમેલોજ હતો, બન્ને જન જની દરખી નીકળ્યા, ગાડીમાં બેઠા એટલે ગાડીવાને ગાડી પાંચવાજંદર તરફ દોડી,

દરે રામદાસનો દિવસ ફરવા વખત આવી. ભાગ્યેદમ નિકટ દેખાવ સામો. લકષ્મીની કૃપાદ્રષ્ટિ તેના ઉપર પડી. કરશનદાસ રોડે દુકાનમાં તેનો ચાર આની ભાગ કરી આપ્યો. ત્રણ વર્ષ વેપાર ખૂબ ખેડ્યો. રૂપિયા ત્રણ ચાર લાખનો નફો થઈ ગયો. રામદાસના ભાગમાં લાખ સવા લાખની રકમ આવી. આ વખતે કરશનદાસ રોડની ટાંચ કેવળ નિવૃત્તિમાર્ગ તરફ દબી હતી. શ્રી ગોકુલમાં વામકરવાની તેમને અભિલાષા ધઈ હતી તેથી વેપારનું કામ નિવેડી નીંખ્યું. પોતાની પૂંછની જવરથા કરી અને પોતાની રથ ઓ સાથ વાસ કરવાને શ્રી ગોકુલ સિધાબા. દુકાનનો તમામ વહીવટ રામદાસને સોંપ્યો.

સુંઝઈમાં રત્નામરસાગરની લહેર છે. “રત્નામરસાગરની મહેર હુજો” એવો કોઈ સખા સિદ્ધ પુરખનો અનાકરણનો આસિવાદ રામદાસ રોડને મળ્યો જણાય છે. દિવસની બધી વાત છે. “દિવસ પાંસરા દોલ તો પાણ ખજુ હુજો અને વાંકો દોલ તો બેમો ખજુ ન હુજો.” તેમ રામદાસ રોડ ખજુ થયા કુલગ દબા. તર્ક બહુ સારા કરતા. દ્રષ્ટિ કુર દોઝાવતા. જે અનુમાન કરે તે અસજ હો. કાંઈ પાસસ પડે. બધાં નાખે ભાં પોતાર. દુકાનનું કામ ખમયોગાર ચાલ્યું પુરોષીઅન પેડીએ (આરીસો) માં ખજુ સારી ઓગળ થઈ. વખત સાથે જમાવુ થય વાં એક સરખી રીતે વેપાર ચાલ્યો. હસ બાર લાખનો કામ એમની પાસે ધઈ ગયો. થોડી રકમ વેપારમાં રાખી બાકાની મીઠકન મકાનો અને પ્રાંતેમગી નોટો વગેરેમાં રોકી.

પાતાંજ આદ્યોત્તરી થય મુઠી રામદાસ માંને નાંતાન ન થયું. એક વખતની એ મરજુ પાખી હતી ખીજ વખતનું તમ થયુ. રામકોર ખજુ સુધીય અને સદમની એ હતી. એના બાપને ઘેર તો રાકને મન રત્ન હતું. લાખમાં ફરેલી હતી. રામદાસ રોડ જવાન જ પોતાની ટીકીનું સમજણ થરેઈ નેથી રામકોરને તો નેત્ર નગીય જામના પાત્રની પેડે રાખ્યાં. જરા દુખવે નહીં અને એ માન્યું બાકીયા આરે. પડે.

પાણીથી બરેલી ને બરેલી રહે. અને કદાચ તે પાણી સૂંઘવું તોપણ હૈયું તો સદા રજાંજ કરતું. ગત્ પનિનો પોતા પ્રત્યેનો તથા બાગકો પ્રત્યેનો પ્રેમ અને ઉમંગકો સાંભરી આવતો તથા અનેક પ્રસંગો વાદસકિતિ ભરતી હતી, તેથી તે સાધરી સ્ત્રી. અતિસવ કદ્યાંત કરતી, રડતી અને દેડ માળવી. તેમનું હૈયું હાય રહેતું નહીં. તે ધતું મન મારનાં પશુ મતું નહીં. તેમનું કાગલું ઉપગા જતું. તથાપિ એક સમયમાં માત્ર મન કરવાનું કે- કાણું તો આ નાનાં બાગકોનાં કામગ મુખ્યરિંદજ ઘર્ષ પર્વા દનાં. વખતે વખતે સોડાલી મનને વૈરાગ્ય આણનાં પણ માયાનું આવરણ હોવાથી તેમનું હૃદય દુઃખી ધતું. માત્ર આ બાગકોજ તેમને દિગ્ગામ્યાનું કારણ હતું. નિ- દોષ અને નિર્મળ હૃદયની રામકોર સોડાણો પનિ ચિનાની ઘર્ષ, વિધવા ઘર્ષ, રંગર્ષ, ખૂલે બેઠી, પરાધિન ઘર્ષ, આશિવાસી બની, તેજદિન ઘર્ષ, ગરીમ માય ઘર્ષી. આવી સદ્યુગ્મી, બચી, બકિરમાન, નીનિમાન, દયાળુ અને માયાળુ સ્ત્રીને માથે આવાં વૈષમ્યપણાનું અગાધ દુઃખ! જેણે કંઈ પણ પાપ કર્યું નથી, અનીનિને મારે જે ચાલી નથી, દુરમનનું પણ દીસ જેણે દુખવ્યું નથી, કોઇનું જુદું જેના કાલે ધતું નથી, જન્મી ભારથી આ સમય સુધી કેવળ પવિત્ર અને નિર્દોષ છે. એવી પ્રેમદાપર આ પ્રમાણે વૈધવ્ય રૂપી દુઃખનો દુમર કુટી પડેલો એ હું પૂર્વ જન્મના કર્મનું ફળ હશે એમા શે સંદેહ !

રામકોર સોડાના મરણ પછી નગનર વનિવનનામાના તરડીઓએ નોંધ કરી સદ્યગી મિલકતનો કમવંન ગીયા, રામકોર સોડાણી અને તેમનાં બાગકોને રહેવા માટે સહેરમા એક વગેનો ત્રોળે એવો માગ આપવામાં આવ્યો. તથા વાદકેશ્વરનો જમશે સરાવનનામામાં જળાભ્યા પ્રમાણે વ- પરાસને માટે સોડાણીને સ્થાપિત કર્યો. જન્મ.ઓ દ્વારકોદર્શમાં મવા. ધારા પ્રમાણે પ્રાણેટ લીધો થોડા મહિના રામકોર સોડાણી સહેરમઃ રજાં પણ નના અને લાડકવાયા કાકુની તબિવત જરા નરમ હોવાથી ધતુંમઈ વારા કેશ્વર રહેવાનું રાખ્યું.

કે ઓળખાણ પીઠાજીનાઓમાં ગરીબ કે શ્રીમંત, બધા તરફ તે સરખી નજરથી જોતાં હતાં. મનમાં જોઈ નાનાનો તેમને કંઈ ભેદ હતો નહીં. કેટલાક પેઢીઆઓ ગરીબો પ્રતે તુચ્છભાર બતાવે છે તેવી પ્રતિભા બામ પણ આ ગુણિયણ ઓમાં નહીં હતો. દર મહિને મળતા પાંચમો રૂપિયા મંથી રીનસર જોઈતો અરથ કરતાં. રજોઈઓ, ઘડી, એક ઘાટખ, બેયો, બે ઘોડા, બે માડી, ગાય, બેસ વગેરે રાખ્યાં હતાં. બાજકોને ખાવપીવાથી તથા કપડાં લનાંથી રામકોર રોડાણી જુડુ સારી રીતે રાખતાં હતાં. માં જતા બેયો તથા ઘાટખ બાજકોને ગાડીમાં બેમાડી પાસવે કે બેકબે ઉપર હવા ખાવને ભેઈ જતાં. એ પ્રમાણે સ્વર્ગવાસી રામદાસ રોડનું કુટુંબ પોતાના દિવસ નિર્ભર કરતું હતું.

રામદાસ રોડે કચેલા વસિયનનામાના તરડીઓમાં હરગોવિંદદાસ એક ખરો ખટપટીઓ અને અંચળ પુરુષ હતો. ઉંમર તો આઠીસ પીંત્રાગીસની હતી. શરીર બેડી હીનો, મજબૂત બાધનો અને બરેલા આ- શરનો હતો. પૈસે સારો સુખી હતો. બે રજુ લાખનો આસામો હતો. તે સમજી હતો, પણ મનનો દુઃખ નહોતો. દૃષ્ટિમાં જરા વિકાર હતો, તેથી તેના સમયા ગુણે દંકાઈ જતા હતા. ઓની સંદર્ભતાપર દૃષ્ટિ પડતાં તેનું ચિત્ત સહેલથી ચગે એવું હતું.

કેશવદાસ જે પીંત્ર તરડો હતા, તે જુડુ મખીર હતા. સ્વર્ગવાસી રામદાસ રોડના મિત્ર થતા. તેઓનો અરમખરસનો સ્નેહ ધણુ વર્તેનો હતો. રામદાસ રોડ ધણુખરા કામેઆ કેશવદાસની સલાહ લેતા હતા. કેશવ- દાસ વિવેકી હતા. પોતાના મિત્રના મરણથી તેમને જુડુ સાગતું હતું અને તેમની કુવાન વિધવા પત્ની અને તેમનાં બાજકોને પોતાના પેટનાં બાજકા સમાન તેઓ મણવા હતા. પૈસો પાસે હીક હતો. સ્વભાવે ધણુ સાદા હતા. રીત રીવાજને સખ્તપણે વળગી ચાલનારા હતા.

તરડીઓમાં ત્રીજા યુદરથ રંગીલદાસ હતા. તે એક બજા આદમી હતા. નામના તરડી હતા પ્રતિષ્ઠા “ મહેતો મારે નહીં ” અને લા-

વિવેકી હતો. નગરનો કેવળ ચોખ્ખો અને ઘનનનો પાક હતો. અસ્ય અને અધર્મપર તેને ભારે ધિક્કાર હતો. તેમ સ્વભાવે પશુ ધણે લીધો હતો. સાઈ અમર નરનું મોંઘા ઉપર તડ અને રૂડ કગામાં તે પાણું વાળી જોતોજ નહો. પણ પોતાના કામકાજમાં કુસળ અને પૂર્ણ પ્રમાણિત હતો. રામકોર શેઠાણી સાથે જનુ રૂડી રીતે વર્તે. તેમનાં બે બાળકો પ્રત્યે પોતાનાં પ્રિય બાળકો કરતાં પણ વધુ પ્રેમ મળતો. રામકોર શેઠાણીનો સારો સ્વભાવ અને રૂડ શુભે તથા તેમનું ધર્મનીતિસદ વર્તન બહુજ બારીકોથી અવલોકતો. તેમજ આવી તરુનુ અમળા શુભાશયમાં વૈધવ્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં, કેવી રૂડી નીતિ રીતિ પાળે છે તે જોઈ તે અભયમ થતો; એટલુંજ નહીં પણ રામકોર શેઠાણીને એક અસોકિક સાધવી સ્ત્રી તરીકે લેખતો અને તેમના પ્રત્યે પુણ્યભાવ ધરાવતો. તેમનો શબ્દ તે ઠીપણુ ઉઘાડતો નહો, તેમજ તે પવિત્ર સ્ત્રીના મુખમાંથી કોઈ પણ અયોગ્ય શબ્દ નીકળતો નહો. કરનદાસ મહેતાને મહિને પચેતરનો પમાર મળતો. એનું પ્રવાલિષ્કપણું સંદેહનિર્વાનું હતું પંદર સાખનો સર્વ વડેલ એના હાથમાં હતો. દસમાર મોઢાં ધરાવું બાઈ ઉપગવડ, તેનું મરાગત વમરનું કામ કરાવું, જીંઘે લેવાં અને શુભવર્ત, હાજરોની આપ લે કરવી, નાના અને મોઢાં સમજાવું અને અણસમજાવું સધળા સાથે કામ લેવું, એવા અનક કામ તેને કરવાનાં હતાં.

આવો વહિવટ હાથમાં અવગત રાખે આંધળા યજ્ઞ પેતાનો ધર્મ ચૂકી, કમીગતની ભાગ્યે કેટલાક વરડીઓ મળતું બરવાનું કરે છે અને પેતાને સોપેલા વિશ્વામનો પાત કરે છે, તેમ આ વરડીઓની આખવર્ષા જોઈ નહીં દગુ, તેમ કેટલાક નોકરો, મહેતાઓ અને મુન્સદીઓ જોઓના ઉપર તેઓના શેઠા, માલિકા કે ઉપરીઓ વિશ્વાસ મૂકે છે, તેઓમાંના કેટલાક દુટ જની, નજર જમાડી, ચૂકેલા બરસાનો ભોગ આપી, જે નીચ વર્તનનું ચક્ષુએ છે અને હક ઉપરાંત દરમની ઘનનથી ચેરવાગતી પૈસા લેવાની વાંચના કરી તે લે છે, તેવા કરનદાસ મહેતા નહો હતા. તેની

પણ બાવિ પોતાનું કામ કર્યા બાદ છે. ન્યાય અન્યાયની તૂટના કરવાનું કામ તે પોતાને માથે રાખેલો નથી. તે તો પોતાનું બગ આંખે મીચીને અજમાવ્યા બાદ છે. તે શું કરે? તે તો માત્ર અનુચર છે. તેને યશસ્વી આપ્યા પ્રમાણે કામ કરવું જ નોંધ્યું. બાવીની પ્રજાગતએ એમાં ધન્ય કામો થાય છે કે નેતે માટે દયા ઉપજ થયા વિના રહેતી નથી. નિર્દોષ માણસો કુદ મહેના પ્રતાપે વિનાકારણે ધણી વખતે કસ્ટિકન યાદ છે. પણ સારાનું ફળ હમેશાં સારું જ હોય છે. અતે સસતોજ બાદ છે. બાવિના ચક્રમાં સપડાતા કદાપિ દુઃખ સહન કરવું પડે, ન્યાયને બાદે અન્યાય થતો દેખાય, સહ ઉધું વગરું અને અસહ્ય બધા પામવું જણાય, નિર્દોષ માણસો માર્યાં જતાં અને દોષવાનું છટકી જતાં માલમ પડે, તોપણ અતે સસતો પ્રકાસ થયા વિના રહેવાનોજ નહીં. ન્યાય નિર્ભય, સ્વચ્છ અને પવિત્ર, સદા દૃષ્ટિએ પડવાનોજ. અને દુઃખ તરીકે સમયને માટે માત્રી લેવું પડેલું તેનો અંત સુખમાંજ આવેશે દેખાવાનો.

ભરે કુદ માણસો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે મારા માણસોનું શુંકે બોલવા અને કરવા કદી પાછું વાળી ન જુએ. તોપણ “ભલા કર ભલા હોય મા અને ભુંડા કર ભુંડા હોય મા” આ કહેવત સદા સત્ય કરવાનીજ. “ખાડો ખોદે તેજ પડે,” “સામાનું ભુંકું ઈચ્છવાથી પોતાનુંજ ભુંકું થાય છે” એવી સોનેરી સિખામણો જો ભુંડા માણસો ધ્યાનમાં લે તો જમવાના જમીના મોટા ભાગનું કમ્પાચ્ચ યવાને વિત્તંબજ ન લાગે. પણ “ભુંકું ભુંડાને ભાવ ભજવ્યા વગર રહેજ નહીં.” રામદાસ યોગી જે મહાનો દત્તા, તેમાંના ત્રણ મહાનો ભાડું ઉપરાધનારને દરમાસે ઉચક રકમ મુકરર કરી ખાડે આપેલાં દત્તાં. આ ત્રણ માનનું ભાડું દર મહિને સાડીસાનસો રૂપીઆનું આપવું હતું. જૂનાની મુદત પૂરી થયા આવી હતી. યોગેજ વખત જાડી હતી એટલે છત્રીકદારા નામનો એક વાણીઓ કાનદાસ મહેતા પાસે આવ્યો અને તેને ત્રણ પરાનું ભાડું ઉપગ્રવસનો કંટાળ મેળવવાની ઈચ્છા જણાવી. સુંમરમાં સંકેત

“શાની મહેરબાની ? બાઈ,” કાનડાસ મહેતાએ પણ મનીરતા જવામ આપ્યો.

“પેણી તણુ ધર માટે, સાડીસાતસોમાં બીજાને આપેલા પ્રમાણે હું માગું છું. કંઈ જોણું કરવાને હું હોતો નથી.”

“હા, પણ હું કેમ આવી રહ્યું છું ? તમે કોઈએ એ વાત સાચી વખત જુઓછોને ? બાડાની કીમતનું કંઈ ઠેકણું છે ? એકનાં બે, તો વધે ગયા, તમારથી શું અનણ્યું છે ?”

“તારે એક વાત હું કહું તેમ કરશે ? વાત મનમાં રાખવાની હું કોઈને નહીં કહું અને તે જાગતની તમારી પાસે કહે તેવી કહું. આ વાત તમારે અને માઈ બેનું જ મન જાણે. આ બાડાના કંઈકમાં તમારો આર આની ભાગ રાખું તો કેમ ? જ મદિને તમારો ભાગ થીર પડેલાડીરા.”

“મારે ભાગ લાગ કંઈ જોઈતો નથી. ઈશ્વર અડધી રાહસી આપે છે તેમાં જ સ્તોત્ર માની રહેવામાં લાભ છે. માટે એ વાત તો કરવી નહીં.”

“તારે એમ કશે. સાડીસાતસો પ્રમાણે મને ક્યાસો એક વરસને માટે કરી આપો. તમે નવસો તો કોણે તો દોઢસોના વધારામાંથી પેણીસો માસ અને પેણીસો તમારા, તે તમારા પેણીસો પ્રમાણે જ્યાર મદિનાના નવસો આમજથી હું આપું તો કેમ ? પણ કંઈ વાંધો છે ? આમાં તો કંઈ જોણું નથી ?”

બાઈ છળીસડાસ, ખઈ કે જોણું હું ક્યાં કહું છું ? મારે તો આમજથી જોઈતો નથી અને પાઠવથી જોઈતો નથી બીન હાનું ખાનાર હું નથી. ઈશ્વર હાનું જાણે કે તો પડ્યું છે. તમે તો બધા માણસ છે તમને વધારે કહીએ ? હવેથી એ વાત કરશે નહીં. મદિને નવસો દોઢ તોજ વાત કરવી.”

“આપો, સેક ! નવસો રોકડા પરમા આવી પડે છે તે જોડા લાખ તો હશે નહીં ?”

મેં અને તેને ખસખ કરવાનો હાથ હશે નેહો. આ વાતને આજે વિચરિ
વિચાર નથી એટલામાં તો છળીસદાસે ગામમાં એવી વાત મલાવી.

“કાનડાસ મહેતાને રામકેર શેઠાણી સાથે આડે બંધાર છે.” તે
વાતથી, કેવું પાણી, કેવું નીચ કામ ? હાહાહા. જુડું ! પણ છળીસદાસના
મેળાંથી ખાણ છૂટ્યું તે પાણું હાથમાં રાખું રહે ! કેવું કાસદાસ કામ ?
રામચંદ્રની પવિત્ર સાધવી પત્નિ સીતા સમાન નીતિતાળી અને સદા
શુભથી ભરેલી પરંપરાતિ રામકેર શેઠાણી ઉપર આ કેવું જુડું કામ ?
અને નિર્દોષ, સત્કારી અને પ્રમાણિક કાનડાસ મહેતા ઉપર કેવું કામ-
કમાટ ભરેલું આજ ? કેવળ દોષ સંકીર્ણ અને ભાઈ જડેનની અન્યાયની
ની ભક્તિનું અનુકરણ કરનાર આ સદાશુભી શેઠાણી અને શુભીવચ મહેતા
ઉપર કેવું તદ્દોભત ?

પણ “વાત વાથે ઉઠી જાય” તેમ એક કાનેથી બીજે કાને અને
બીજેથી ત્રીજે કાને આ વાત આવી. દુનિયાં દોરમી છે. આમ નો બોમે
ને તેમ બી બોમે. જનતાના મોઢે હાંઈ કાઠણું નથી કાઢ હાંઈ કહે તો કાઢ
હાંઈ કહે. કાને આવેલી વાતને સાચી કે જુડું ? વિચાર કરવાને કોઈને પડી
નથી હોતી. જનવરો નિષ્ઠમ છે કે જે વાત સાંભળે તે મુખ જઠાર
પડવાનીજ. તેમ કરતાં નથી કરતા લોકવિચાર કે તેઓ દોષવાનને નિર્દોષ
કરાવે છે કે નિર્દોષને પાલ કરે છે.

ચતુ સફુને શિર હોય છે. રામકેર શેઠાણીની ઈર્ષ્યા કરવા વાળા મણી
ઓઓ હશે ઓઓઆ હાંતોના રામમાનસ અભિજ્ઞ વિશેષ પ્રજા
હોય છે. નિર્ભય કારણથી પણ “કાનડો વાધ” જનાવવામાં અને
“રજાનું ગજા” કરવામાં અગાધ બે તો તેમજ દેવી અને કપડી ઓઓ
લાંબો પહેળો વિચાર કરતી નથી રામકેર શેઠાણી જેવી એક પ્રીતિ
ધરતી અને કુટુંબ કળીસવાળી સ્ત્રીના નયનમાં તમા અંકુશ કે અન-
શુભ એવા પ્રસંગો જન્યા હોય, કે જંગી કેટલીક આ અને દુઃખ સેવાને
કારણ મળ્યું હોય તો તે અસંભવિત નથી. તેમજ કાનડાસ મહેતાના

પત્ની જરા મનને મારી કુવને જવના ઠી સાંનિયો વિચાર કરતા મંડેરે
 મનમાં મેળવું નહીંને પેર મું કરનાર છે? મનું અંતઃકલ્પ લાગે છે
 તો પછી શા મારે કું? શોભ કરે શું વળતો? માથેને હડી અંગે સાગ-
 નાર નથી. અમલ હડી રડી સાગનું નથી. સદા મનગોજ અપ છે પ્રભુ
 માગ સ. ઠી છે. એ મંડેર છે એ સમસાચર અર્થવાચક છે. રપતે રપતે
 એ જુએ છે. દરેક કાંઈ તે જાણે છે. મનુષ્ય જપ પુણ્યના ને કમ કરે
 છે તે અંતઃકલ્પીયો કંઈ અમલવું નથી. સંતા અંતઃકલ્પીયો એ મેનિયો
 છે. એના સમસા સંતું દ્રવ્ય માગ પુણ્ય છે. તો મારા અંતઃકલ્પીયો
 એનાથી શું મુખું છે? મારા પતેવળના કમનો એ સાગીજી છે. હું
 નિર્દોષ છું મેં પાપમાં કું નથી એટલુંજ નથી, પણ તેની કપવા પણ
 હડી હડી નથી. હું અનીનિતા માને માગી નથી તો મારે શા માટે કશું
 નેહ્યું? આમ શોભ કરે. કાલજ કરે કે રેપા શું લોક એમ માનથી કે
 હું નિર્દોષ છું? એ તો સાજ સખી વીરરિને લાય છે. મારી જાત
 સાચી હતી. હું પાપ કન્યા હર લગ્ન અને કાનદાસને મેં બાહ સમજ
 લેખ્યો છે તપા તેવાજ પ્રકારનું અમારું અન્યાઅન્યનું વર્તન છે એ વત
 ને મમ દશે તો મારું રાજ્ય તેજ ક-થી અને મારી લગ્ન પણ તેજ
 રાખથી. દ્રૌપદી તો જર મમા રમ્યે નાસો નાતું રમ્ય પરી લગ્ન રા-
 ખનાર અને હમયતી કપર માસીનો દાર ચોખાના અથેલા ગુડા તડો-
 મનમાંથી દેવ રહિત કસવાનાર એજ છવરના ખાત મારું મારું છે માટે
 તેજ મને તાર છે " એમ વિચાર કરી, મનને વાળી, દિલને દિલમાં આપી,
 દેરે દિગ્મત આઠી જુડી, પછી પાણીયા મો પાછ, સંજ કરી, અસ્તો-
 કથનો અંધ લાયમા લેક વાચસ બેડા. રામકોર શેડાણી આસ્તોદવનું
 મડતી-પડતીનું મુખ દુખરપી ચક કેવો રીને ક્યાં કર છે અને પટોમાં
 જેમ અનાજના છખા હમાવ છે અને આટો ઘાય છે, તથા જેમ પા-
 ણીમાં ખોયા તેજ કડાડતી વખતે કચરાવ છે તેમ આ ફરતી ચક્રિમાં
 મનુષ્ય માનને કેવો રીને ક્યાવાનું અને પીઢાવાનું છે તે વાચતા અને

સાથે તેને પેલા બેઠનું શું વેર હશે ! પ્રપંચી છઠ્ઠીસદાસ પાછો પ્રપંચ લગાવી કાનદાસનું કાસણ કઢાડવાને મંડયો. રામદાસ શેઠનાં વહિવટના માના એક તરટી હુરગોવિંદદાસને તે મળ્યો. કાનદાસ મહેતાની વાત કદાહી ગામ મપાટો જણાવી પોતાનાજ પાપી હૃદયનું કૃત્ય તેને એવા આધારમાં હુરગોવિંદદાસ આમળ મૂક્યું કે તેની તેને તો ખાતરી થઈ મઠ. કાન પૂરેપૂરા મંભેયાં. વાતમાં મરી મસઘો પણ ખૂબ નાખ્યો. અને સાથે રામદેવે રોકાણીના સૌદર્યની વાત પણ છેડી. સૌદર્યની વાત કરનાં રસ પૂરે પૂરો મૂક્યો અને તેમની આગ્ર એક કમળમાં દમની સ્ત્રીની આજી મારફત ચિતરી જતાની. આ વાત સામગ્રી દૃષ્ટિમાં વિચારવાળા તરટીનું મન ચક્ષિત થયું. બ્રમણા લાખી. જૂન બરાયું. જુદી જમડી. બટ થઈ. દુષ્ટ વાસના જન્મ પામી નીચ વિચારો ઉત્પન્ન થયા લાખ્યા. પાપી તર્ક વિતર્કયો મન ઘેરાવા લગ્યું અને પોતાનો દિવસ ભરાઈ આવવાથી અને પોતાના વિનાશનો સમય નજદીક આવવાથી “વિનાશ હાથે વિપરીત જુદી” પ્રમાણે “ન્યુ. કાનદાસ મહેતા જામતની વાત સભ માની રામદેવે રોકાણીને ત્યાં જઈ વાત કરવાનો એકાદ પ્રસંગ લેવાને નિશ્ચય કર્યો. હુરગોવિંદદાસ એક પ્રવિણવાળા મુદરથ છતાં તેમની જુદીમાં કેવો વિચાર ! તેમના મનમાં કેવો ખીગડ લાખત ધયો ! દિવસે તેમને કયા ધેયાં કે ન આવ્યો પોતાની આગર કે પ્રતિજ્ઞાનો વિચાર, તેમજ ન આવ્યો નીનિત્રા માગથી ચળતા થતા પાપનો વિચાર, ન આવ્યો પોતાના મિત્રની પોતાનાજ શસ્ત્રામલ અને જાવામાં રહેલી વિષવા પત્રિની લાગ લુડવાના ધાતકી કામનો વિચાર કે ન આવ્યો તે પરમાત્માનો ડર કે જે મનુષ્ય માત્રના કર્યો તો સુ પણ મનના હલેશજીના વિચારોની પોતાની પોથીમાં નોંધ કરી સત્ય ન્યાય કરે છે અને પાપી અધર્મીઓને યોગ્ય સ્થાન કરાવી જગત્તા જનોને બોધે છે. વિધિના ડેબે આ પાપી કર્મ કરવા હુરગોવિંદદાસની જ્ઞાતિ વગી. કમ લીલાની કયાની શું અવધિ છે ! નહીં.

જમતુનો નિયમ વિનિયમ છે. આ આનંદ તેમના મનને વધારે વખત રાખે નહીં. “રંગમાં હંગ” થવાનાં હોય ત્યાં આગેકીની ચામે યોડો સમય વિચો નથી અને યોડાણી કહ્યું તો બારીએ ઉમેલા છે, એટલામાં એક સફેત યોડાણી બેડી ઉપર તેમની નજર પડી તે ખગદ કરતી તેમના જમણા તરફ આવી દરવાજા પાસે અટકી. યોડાણી વિચારમાં પડ્યાં. હુરગોવિંદદાસ જાણે કેમ આવે છે, તે જાણતું તર્ક કરવા લાગ્યાં. પણ મન વાળ્યું. “હરો. કોઈ કામ પ્રસંગે કંઈ પૂછા હશે ખાતે આવતા હશે.” પોતેજ પૂછેલા પ્રશ્નનો પોતાના મનપીન ઉત્તર આપી પોતે તરત દીવાનખાનામાં ગયાં. દીવાનખાનાની પાસે એક ઓરડો હતો. તે ઓરડામાં પોતાને બેસવાનું રાખી અડધું બારણું બંધ કરી દીવાનખાનાની અંદર તે બારણાની એક બાજુએ ખુરશી મુકાવી. હુરગોવિંદદાસ ઉપર આખા ખુરશી ઉપર બેઠા અને ધીમે રહીને પૂછ્યું.

“કેમ, ઊડસંઓ સારી પેડે છે ?”

“હા બાઈ, હમણાંજ બહાર ફરવા ગયાં.”

“તમને કોઈ વાતે અડચણ તો નથી ને ?”

“ના.”

“કોઈ પણ કંટોં હોય તો બેઠાસાર રહેજો. સરખાણા નહીં અને કોઈ વાતે મનમાં ઓછું લાગે તો ખરચને ખાતે ડાખીઆ તો ખરાખર વખતસર મળે છેને !”

“હા આપે છે.”

“કાનઠાસ મહેતાને સખત તારીફ આપી છે કે તમને કોઈ વાતે મુઠવણ ન પડે. તે જાણે નથી આવ્યો ?”

“ના.”

“હમેશાં આવી જયેજર કામઠાજ કરે છે કે ?”

“કોઈ કેઈ દિવસે આવે છે.”

“માણસ તો સાચો છે !”

નથી. ફુનિયાં એમજ ચાલે છે ?" હરગોવિંદદાસે જરા દમીને કહ્યું.

"એ વાત જવા દો. જે કામ પ્રસંગે આવ્યા હો તે કહો. મને પૂછતું હોય તે પૂછો. એવી વાતથી શું સાર નીકળે છે તેનો વિચાર કરો."

"હું બધું સમજું છું. વધારે બોલવામાં કંઈ હાથડો છે ? ચપુર માનુષ દસાસામાં સમજે છે. "

"ભાઈ, હું હાય જોડીને કહું છું કે એ વાત જવા દો. નાના મોટે વધારે કહેનાં મારી જીમ નથી ઉપડતી." મદ્મદિત કહે અતિ નમ્રતા બરેલી દીનપાણીથી સદ્ગુણી શોડાણીએ જવાબ આપ્યો.

"આ બધું ડકાપણુ મારીજ પાસે ? કાનદાસ મહેતા માટે તો આજે કામ વાત કરે છે." જરાક ગુસ્સાનાં ચિન્હ દેખાડી હરગોવિંદદાસે કહ્યું.

"કહેશે તેના મોટે પુત્ર પડશે. હાથી પછવાડે કુરતરાં ધણું લસે છે. સર્વ સામે મૂળ નાંખે સર્વ જાંખે. પડી જવાનો નથી. જરાતો વિચાર કરો ? આ તમે શો વિચાર કરો છો ?" આજ ફરવી તેમજ સદાજ તપીને રામકેર શોડાણીએ ઉત્તર આપ્યો.

"ત્યારે તમારે મનનો હું કંઈ મચુચીમાજ નહીં. નહીં વાઈ ?"

"નહીં, હું એમ સમજતીજ નથી. હું તમને મારા પિતા તૂળ જોઈ છું. હું તમારી પુત્રી છું. અને તે સાથે મારા સ્વામીએ તમારા અગ્રણે અમને સોંપ્યાં છે તો બચ્ચાંની પેઠે અમારી ઉપર માયા અને દયા મળી અમારું રક્ષણ તમારે કરવું જોઈએ. અને તેમ તમે કરો છો. "

"કેમ ડકાપણુ તો બધું તમારામાજ છે નહીં ?" રામકેર શોડાણીના "પિતા" અને "પુત્રીના" સંદોષી ગુસ્સા વર્ધ હરગોવિંદદાસે બેન્યા.

"ભાઈ, મારું ડકાપણુ તો મારા તિરછવના મવા પછી મુત્રમાંજ મળી ગયું છે. અમારામા ડકાપણુ હોય તો મારો પતિ અમને જોને પેમે બીજાના મુવામ ગતાવે જરા " એવાજ મુમ્તાઝા રામકેર શોડાણીએ ઉત્તર દીધો.

યવાના છે તે બિચ્છા કરવા કંઈ શક્તિય નથી. અને હું આવા
 તોળાં અને પક્ષપાતું પડ્યો. નેત્રીનો બાથો નેત્રીજ છે. અને પૂરે
 મારાં ફરો દશે તો તે ભોમવવા હું દેહનાથી તૈયાર છું. પણ તમારું
 જોખનું વધારે વખત કામિયા કે સદન કરી શકવાની નથી.
 ફરો. એ વાત પડતી મૂકો. તમે ખાસ વેડીજ છો. પિતા સમાન
 તરફ હું ભાવ રાખતી આવી છું. માટે કાલાવાલા કરી હું છું કે જે
 કરી એવી વાત ન કરો વિશેષ તમને હું શું કહું? તમારી જગ્યાએ બીજો
 માણસ હોત તો બૈધ પાસે વાત મરવી નીચે ઉતરતવ. પણ તમે તો
 ખાસ પૂજ્ય છો. એ વાત જગરો. કેમ? બાપ, હોશાં સારી પેઠે છે.
 પ્રથમ યુરસામાં પણ પછવાડેથી હેજ નરમ થઈ રામકોર રોડાણી
 આવે એવી વાળીથી એવાં.

“હા બે.” મોંકું ઉતરી ગયું છે અને નીચું જોઈ રહ્યા છે એવી
 સ્થિતિમાં, અંતરમાં યુરસો આઘ્યા છતાં જદારથી મો કાવડ રાખી હરમે
 નિદદાસે ઉતર આવ્યો.

હરમેનિદદાસ સમજ્યા કે રોડાણી કોલાવેસમાં આવી. મમાં છે.
 વધારે વાત કરતાં અવમાન કરી બેસશે, માટે જતુ સાફ છે. એમ વિચારી
 ઉડ્યા અને આલવા માડ્યું વિવેકને ખતર રામકોર રોડાણીએ “બાપ
 આવજો” સજ્ઞ ધીમેથી ક્રોડ હરમેનિદદાસ નીચે ઉતર્યા. માડીમાં
 મોડા અને આલ્યા.

રામકોર રોડાણીના મનમાં તેજ રેડાનું હતું એવાર આંસુએ રડવા
 માંડ્યું. એક તો પ્રાણ જવા કરતા અધિક દુઃખ દેનારે કલક માથે આવે-
 હું હતું તેમાં દાઝવા ઉપર ડામ, બળનામાં ધી અને પડ્યા ઉપર
 પાડું જેવું હરમેનિદદાસે કહ્યું. થોડીવાર શાત થઈ રામકોર રોડાણીએ
 પોતાના મન સાથે એકલુ મોઢી સનોત લીધો કે “અણી ચૂક્યા સો
 વર્ષ છવે.” આગાનું આ પગે રક્ષણ થયું તેથી તે ભાગ્યશાળી માન-
 ના લાગ્યાં, અનિષ્ઠમાં આવિયા જનાવ મમે તેવા જને તેની તેમને પડવા

અભણુ હતો. માણસ તેજા આપનાં તે કડો, કપડાં પહેવાં અને હર-
ગોવિંદદાસના પર તરફ આશો.

હરગોવિંદદાસ વાળું કરીને હીચાનખાનામાં આવ્યા. એક આરામ-
ખુરશી ઉપર આડેસા. વિચાર તો તેના તેજ મનમાં યોજાતા હતા. કાન-
દાસ મહેતો આવીને હતો. સલામ કરે છે એટલામાં હરગોવિંદદાસ
આંખનાં ભવાં ચઢાવી બોલ્યા:—

“ મહેતાજી, કેમ તમને સારા માણસ સમજી રાખ્યા અને આવી
રીતે કરનાં શરમ ન આવી ? ”

“ શું ? શેઠ, હું કંઈ સમજ્યો નહીં. ” ધીમે સ્વરે શાંત પ્રકૃતિ રાખી
વિનય સાથે ઉત્તર વળ્યો.

“ શાના સમજો ! આખા શહેરમાં બવાડા થાય છે ને ! એ સ્ત્રી
પણુ એવી વહી ગયતી જણાય છે. હું તમને વધારે કહેતો નથી. પણ
જાણો તમને એકદમ રમ આપવામાં આવે છે. તમારા કામનો ચાર્જ
મને સોંપી દો, કાલને કાલ. રામકેરે પણ પોતાના ઘણી અને બાપનું
નામ બોળ્યું. ”

“ પણુ શેઠ, વાત શું છે ? ”

“ ખસ તમારે વધારે બોલતુ નહીં. ચાલ્યા જાઓ. વધારે વાત
કર્વામાં સાર નથી. ”

“ આપનું કહેવું હીક છે, શેઠ, મારે નોકરી નથી કરવી ! પણુ મારો
વાંક શો ? રમ આપો તો બધે પણુ કારણુ તો કહેશે ! ”

“ વાંકની વાત ન કરો, એમાં તમારી આગરના કાકરા યશે. માટે
શાંખી ટુંકી કરવામાં ફાયદો નથી. ”

“ પણુ સાહેબ ! નિહોંયને વિના કારણે દોષવાન ગણ્યો અને તેનું
કહેવું ન સાંભળતુ એ કંઈ ન્યાય નથી. ”

“ ન્યાય અન્યાયની વાત કરવાની તમારે જરૂર નથી. અહીં કંઈ કોઈ
સેવને બેઠો નથી. ઝાઝી દોષ ન કરો. ચાલ્યા જાઓ. ”

હોયો, ખરી વાત છે પણ—
 પણ પછી રી-ટાઈપ કરવાનું થયું, કારણ કે, બેર-વર્ક હોય
 મળ્યો.
 શા, શાખામાં હજી છે કે એ ડિપાર્ટમેન્ટ બોરે સબમીટી કરી
 પણ એ નિર્દેશ માર્યો ન બયો નોંધ્યો.
 તમને તમારી શાખાની વાત, બાબો, તમને કહ્યું તેમ કરો બેર-
 વર્ક પાડી બહાર ફેંકાવો તેમ તમારી બાબત વધશે.
 "ના થો, બા બાબો."

કાનદાસે મહેનો સમજ્યો કે "દુરગેશિંદાસને કામને કંઈ
 હાથે છે, કંઈ કામજી તો છે નહીં. કયો કે જમર તેમની ગુદિમાં
 થયો. કોઈ મારે તેમ દો બોલશે તે પાછો સમ નરી બાવરી.
 તે બેલી કામ છે. સમ જગ પામે છે. તેનો પ્રભાસ સમ તેને
 કે, બને તેમ દેવ દેગાર્થ છે."

કાનદાસ મહેનો પેર મયો કાનદાસે કોનો વિચાર થયો ખરો પણ
 જાત-કરજી સ્વચ્છ, નિઃખરી બને દોગલિન દોવાપી નિયતે નિકા
 કે, કમળામાં કહી, નાહી, કાન સમ્યા પાક વગ્ન કરી, સ્વચ્છ કપડાં
 દુરગેશિંદાસને જા મયો, બને એવે કામ પણ બાબા વિના
 કોઈ પેગાના કામનો ચાલે સાપી દીકા મહેનો પમાર મેવાની પણ
 દ ન કરી. વિરેકને ખાતર રાતને સલામ કરી બાબો બાબી નીકળી
 દાસ મહેનો કામદોર કામજી પામ બાબો બેન. પ્રથમ કામદોર
 કોની બાબો પાકાપી બરાબ બાબી બામયા કાનદાસ મહેનાને
 વાત કરી કાનદાસ મહેનાને પણ દુરગેશિંદાસ કાંઈ થયત
 વાતચીત વચુંબો જગાવા. કામદોર કામજાન જગ પકો જા થયા
 દાસ મહેનો પ્રમાણે સદ્ગતિવાળો જા. કામજી કયા તને જ
 કો બાબા થયો બને વિના પ્રયોજને નરોપ નત બાબુ જા સદમ
 પાછું તેથી તને થયું બાબુ પણ કુદર નિયત જા બાબા બાત

વિધવારથા અને વસિષ્ઠનન્દમાની રૂએ ત્રસીઓની શુદ્ધામ ધર્મ પડેલી એટલે સાચારી તોપણ કાનકાસ મહેતાએ ધીરજ આપી અને સમજાવિયારી ધર્મર ધર્મજાને આપિત ધર્મ રહેતું એવો નિશ્ચય કરી બન્ને ભાઈ બહેન વિખુદાં પડ્યાં. તથા ત્રસીઓમાં હુરગોવિંદદાસ કરતા કાસરના હતા. ખીલ બેનો હાથ હા કરનારા હતા. તેથી તેમની પાસે કંઈપણ વાત કરવી, રાત્ર આવી કે દુઃખ રડતું એ માત્ર પામી વચોવવા નેતું હતું. માટે મનમાં સમજી રામકોર શેઠાણી ભવિષ્યમાં શું બને છે તેને સારણ ધસાને તૈયાર ધર્મ બેઠાં.

હુરગોવિંદદાસ હવે રામકોર શેઠાણીને સનાતવાની પેરવી કરવા માંડી. કાનકાસ મહેતાને નોકરીથી દૂર કરવામાં આવ્યો તથા રામકોરની આલસ્યસજી સારી નથી એવી વાનો ચલાવી તેને દર મહિને પાંચસો રૂપિયા ખર્ચના આપવામાં આવતા હતા તે બધ કપા. તેમના ભેવા વગેરેને ખોલાવી ધમકાવવા ને રંભાડવા માંડ્યા. આમ કેટલાક મહિના ચાલ્યા. રામકોર શેઠાણીને ખર્ચની તાણ પડવા લાગી. હામીના વેચી ધરખરચ ચલાવવા વેગા આવી. બારે આપણ આવી પડી. આમ કરતાં વરસ એક વિત્યું. પરમેશ્વરને ત્યાં ન્યાયનો કાટો અદલ છે. રતિભાર પછુ તેમાં તદાવત પડેજ નહીં. ધાણાઓ કહે છે કે હાલ કલ્પગુપ્ત નથી પણ “કલ્પગુપ્ત” છે એટલે પરમેશ્વર કર્મ પચાણે સુખ દુઃખ આજ જન્મમાં ભોગવાવે છે. રામકોર શેઠાણીનાં પૂર્વ જન્મનાં કૃત્યોનાં ફળ ભોગવવાનો છેડો આવ્યો હતો, પણ હુરગોવિંદદાસને તો પોતાના કૃત્યનાં ફળ નગરે જોવાનો ભોગ આવી લાગ્યો હતો. તેમના દિવસ આ સંસારમાં ભરાઈ રવા. તેમણે સાત આઠ દિવસનો સખત મંદગાડ ભોગવી, તથા દિવસ સુધી કેવળ અવાચક રહી, કહે પ્રાણ લટકતા, બારે ત્રસીઓમાં મારી, કપા કર્મનો પરતાવો કરતા હોય તેવી રિયતિમાં પ્રાણ છોડ્યો. આશરે બેતાળીસ વર્ષની મુચન વયમાં, પાંચાડે મુચન વિધવાને કંઈપણ સંતાન વગર દગવળતી અને કકળતી ચડી ગયા. પૈસો પૈસાને ઢેકાણે રહ્યા. અને નાણે

જે લામ રહેનો તેમાંજ પ્રમાણિકપણે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હતો. કંઈક કંઈ લેતી વખતે જો પાણી કમ કરેલું અને જો લામ કાનદાસ મહેતાએ ન લીધો તે નવા મહેતાને આપી જો પ્રપંચ એવેજો તેને માટે તેનું અંક કરણ બગાડું હતું. વરસ દિવસનું કંઠાકટ પુરું થવાને એકાદ માસ ખૂટતો હશે તેથી ખીજ વરસનું કંઠાકટ લેવાને હુરગોવિંદદાસના મરણ પામવાથી ખીજ તરફથીને લાં અચારનચાર જતો હતો.

હુરગોવિંદદાસ જમતૂનો ત્યાગ કરી જવાથી રામકેદર શેઠાણી બાકીના બે તરફીઓને મળ્યાં. એક દિવસે સાજના સાત વાગવાને સમયે રામકેદર શેઠાણી કેશવદાસને લાં ગયાં હતાં. પ્રથમથી કરેલી મોઢવણ મુજબ ખીજ તરફી રંગીસદાસ પણ લાં આવેલા હતા.

રામકેદર શેઠાણી સમજી અને મનીર દોરાથી મંવાદા પૂર્વક સજાગ વાન તેમણે બન્ને તરફીઓને કહી પોતાનો ખરચ તાર તાર મદિના મુખી નહીં મગવા માટે મદૂમદિર રહે, પાણી બરી આજે દિશગીરી દેખાડી તથા કાનદાસ મહેતાને નોકરી કરવાની દર કયા બાબત વિશેષથી સંપગી દહીકત જતારી રામકેદરે મોખાનું ખીમે ખીમે રીતમરનું અને મુદ્દામનું બોધનું બન્ને તરફીઓના પરાવા ઉપરું અને તેઓની ખાતરી થઈ કે જે કચક નિર્ભય આ કરવાળા કાનદાસ મહેતા અને પવિત્ર દેવની રામકેદર શેઠાણી કરાર મુજબના આજુ હતું તે કેવળ કલિપત હતું અને હસ મુલિનુ પન્નિમામ હતું કંઈની લાંબા અપરવાર છે. તેની કચક કોણ કળી સક તેમ જ તે આ કરવાળો મનિ. જમનમાં પણ પરીણ કે અપરીણ રીતે સા તરફે દાન આ લાં. સાતના બાનો ઉપર, કમી જોવા માટે મુકયકા કલકેમ. થી નુજા કરી નવાનુ મરન કરે છે, એક મુજબ નહીં પણ તેઓનો વલ નરવાર છે. કાનદાસ મરનુ દહીક એ લી. માનું પ્રમટ દાન કરાવે છે. તેમજ આ પ્રભુથી દલાલી અને સાચાઈ રામકેદર શેઠાણીને પણ એકજ અદમ્ય રીત તે કચકનાથા તે પરમાત્માએ મૂક કરી વચવાર જોઈ આજા પમા વિના રહેશે નહીં કે ને

[illegible]

" જાહેર, મને દામા હશે."

“બાઈ, રાત્રી હજી આગે છે. તમે કોણ છે ? હું મોજાબલી નથી.”

' જાહેન, હું પાણીનો પાપી છું, મેં તમારો મઠા અપરાધ કર્યો છે.

માને પાત્ર નથી પણ માત્ર હું."

"હો અપરાધ ! હું કાંઈ જાણતી નથી તમે આગે તો અપરાધ કરી
?"

“ મહેન, હું હજુ ! મારી છાત નથી કપડાવી. નિર્દોષને દંડિત કર-

મેલ મળું ઉત્તમ આશ્રય એમ અને જાતોના મુખમાંથી નીકળું
આવું મેલ આશ્રયથી કે પમિષ્ટ જાતોને આપે છે એમ સમજું
કહેવા શક્યા. રામકોર શ્યામળીની પૂઠ સારી વખણાઈ તેમના મુખે
લાખા. દોર તેમનામાં દલામ નહીં. દડ ભક્તિએ, તેમના અંતરમાંથી
પરિવળાએ અને તેમના ચિત્તની શુદ્ધિએ તેમના આત્માને શાંતી આપે.
પૂર્વજન્મના શુભ સંસારે અને આ જન્મના તેમના ધર્મનીનિય શુભ ક્રિ
યાશ તથા આચારોએ તેમને પુનઃજન્મથી મુક્ત કર્યા. તે તો મોક્ષ મતિને
પામ્યાં. તેમના રૂડી રૂતો, તેમની રૂડી નીતિ અને ભણા આચરણોએ આ
શુભ જાણે મળ્યો.

રામકોર શ્યામળીનું દર્શન કીમંડળને મેળાય છે. તેમના સમુદાય
તેમની દલામ અને મંબીરના, તેમની સદ્ગતિ અને તેમના સદ્આચરણ
તેમની કીર્તિમંડળાનું ખાટેની કાગજ અને કીમત અને પવિત્ર અંતરમાં
પ્રાપ્ત થયેલી જેમ ભક્તિનાં પત્રાનું એ સપજુ જન જાતને સદામાં ભેગ
એમ છે, એકલુજ નહીં પણ અન્વયન કરતા એમ કે અતુલરણ કરતા ભેગ
છે. આવી સદગુણી પ્રેમવાના પવન આવડાથી ઘણું સુખી ન થાય.

રામકોર શ્યામળી પુનઃ જન્મનાથી દલા. તાની વચમાં સ્વર્ગવાસ કેમ
ને જાગ્રોતે નમવા કરી વડવા આઠ વડુ શ્યામળીના આત્માનું તો કેમણું
દર્શન મળું. એ કે પાનથી ભારવાના છોડા દલા. તાણજી દાનપ્ર પ્રણે
મરણ સન્મુખ જોવા દલા લગત, પગ ન દલા પણ અલગ દલા. પ્રવર્તેથી
જણાવી બધે જાણા દલા ન લગત સમજાવ નહીં દલા. પોને તો કવરે
જો રણ દલા અને તે જ જન્મ જન્મ જન્મ. લાખા મણ એમના મરણથી
નંદુ મળું એમ કહેવાય પણ નહીં. થાય ને સદા સારાનેજ ખાટે
જમણું જોવા. રચના એ નમ જોઈ કે તેમનું રણ છાનું જામણી
નહીં દલા. એ જાણના દલા જ સમજતે ખાટે રૂતો રચના કર્યા જ્યાં તે
રચનાવનમાંથી નમનું નમ, અન્વયના પડનું નહીં અને રિષ્ટાન્વય
વડુ જાણ નહીં. તે જન્મજન્મ રાં કહેરેજ રચના જાણના મરણનું

શેઠે તે વાંચવાનો પરિશ્રમ લીધો નહીં, તેમજ તે ચીડીઓમાં આના આંકડા લખ્યા છે કે નહીં તે જોવાને પણ રજુછોડદાસ શેઠે વાનગી બિચાર્યું નહીં. પાંચ ચીડીઓ ઉપર સહી કરી પ્રાણુલાલના કાપમાં આપી અને કહ્યું. “પ્રાણુલાલ ચાલો.”

પ્રાણુલાલે ચીડીઓ મારવાડીને આપી અને જણાવ્યું કે “રૂપીઆ કામે સવારે આવીને લઈ જઈશ.”

“વાર ! શેઠ, તૈયાર છે.” પત્તાએ નરમાસથી ઉત્તર આપ્યો અને મિત્રો ઉપા, ચામ્પા, પાછા ગાડીમાં બેસા અને વાસકેશ્વર તરફને રસ્તો લીધો.

મારવાડીએ ચીડીઓ ઉપરની સહીઓ, ફરી ફરીને કામગીરી આડો આવજો કરી કેટલોક વખત ધુધી જોયાં કરી પછી પેટીમાં મૂકી. આ પાંચ ચીડીઓમાં બે જારસો પચાસની દરેક હતી, એક સાડી સાતસોની હતી અને બે સાતસતરસોની દરેક હતી. જુમરે રૂપીઆ ૧૭૫૦ની ચીડીઓ ઉપર ચાર હજાર પાંચસો રજુછોડદાસ શેઠને ધીર્યા. જ્યાં વધારે નહીં હતું, ધણી મોઠો મહિને ૬૪ સાત કે પાંચ ટકા આપે છે. પણ શેઠનું કામ માટે જ્યાં માત્ર ત્રણ ટકા દર મહિને દર સેંકડે ચડવા લાગ્યું. રૂપીઆ ૧૭૫૦ ની જુદી જુદી ચીડીઓ લેવાનું કારણ કે મુંબઈની સ્થાનિક જ કોર્ટમાં બે હજારની ઉપરના કાપા સાંભળવામાં આવતા નથી તેથી હાઈકોર્ટમાં જઈ ખરચના બારે ખાસમાં કલતરું પડે. તેમજ આ ચીડીઓમાં બીજી એક કચમત એ હતી કે પોતે પાને મળુ હતું. તારીખ માસ કે વરસ મનેજ નહીં. ફક્ત કામગીરી નીચેના બામમાં દીકરા લગાડી સહીઓ લીધી હતી. કારણ કે રજુછોડદાસ શેઠની ઉંમર તે વેળાએ નાની હોવાથી કાપદાનો ગાથ આવજો હતો. ટુંકમાં રજુછોડદાસ શેઠે પોતે પાને મળુ કહ્યું. મારવાડી જેવી પહોંચેલી જાત બીજી ભાગ્યેજ હશે. યુરોપના ચાકુદીઓની ઉપમા તેઓને આવવામાં આવે છે તે ખોટું નથી. કસકરમાં પૂરા તે સાથે જાતીના પણ જગણ છે. દીવાળીઆ માણસોને અ-

તો ચાર દબરની મોટી રાખ આપવાનું અમારું ગમ્યું છે. એ
પાત છે. નરેણી નખ કાપે કાંઈ માથું ન બોડે. સાહેબ, કહે
કુવાડાના ધા સરવાલ હશે?"

"ખામુસ મેં જોયો છે. દબુ આમો નથી. સંમતો આપે
કેમ? એકમું તો નમાવી લો?" રજુછાડાસે હસતાં હસતાં કહ્યું.

"ના હો, તીએ તેમ નથી. તબુ વાને વજન ન વહેવાનું તો
આપે જામતો શાલો ભવ. મળાઈ મળીએ તો કાંઈ સોટો કાંઈ ન બોડે."

જમણાનું જામ મમતાપો તેના પરાંપર કમ્પાઈ ન. આખું
શો ખર હો છે કે ખસારી હો છે. ખાર તો વાગી મયા. એક મિનિટ
ભવ તે તેને ખર એક વિષય બેવી લાગે. રજુછાડાસ શો પાસે રહીયા
તો હયા. જમણાનું ખર બેતા હયા. તે સમયા કે જમણાનું
મુઝાવો. તેનું મોંડુ જતી મળ્યું રંખાવું, તથા ચિંતાએ તેના ખરમાં
મેંડ હોયો નમરે પાવો એકમું હવાને કહ્યું.—

"જમણાનું કાસ, ચિંતા ત્યા માટે હોયો કે રહીયા તેવાર છે.
હોયો તમાર મન ભાગ હયા નથી."

"ચાલો હાઈવ. હું તો ભાવનો હતો. જમણે આપ તો પાસે
હો, જમણે હવાની તો હાડીઆને મન હાડવું ચાલ તે હાડાનો પ્રાણ
ભાવે, હોયો જમણે "

એમ કહ્યા કહ્યા જમણાનું કાસ મળ્યું પામ્યું. મેંડાને
વજન બને રહ્યું.

"જમણાને કાસ જમણે મનમાં કાંઈ જામતો. શો ખાર હોયો."

"શો જમણાનું કાસ. શો ભાવ ભાવે ચાલે મનમાં
જમણે. તમાર જમણે કાસ હોયો. તમાર તો કાસ તમાર પ્રાણમાં
કાસ હોયો."

જમણાનું રહીયા નમણાનું મનમાં કાસ હોયો. જમણે
કાસ જમણાને કાસ હોયો. જમણે કાસ હોયો. જમણે કાસ હોયો.

મુમારે માડી બોડાવી; રણછોડાસે એકલા બેસી પડેલ તરફ કુચ કરી વાડી ચોધવી પડે એમ હતી નહીં. બહીષ્કાર જનું આવડું થયલું. વાડી પણ સારી હતી. એક મોઢા કુટુંબને રહેવા લાવક હતી. તેમ જાડ પાનની સમતા પણ ઠીક કરી હતી. જંગલના પહેલા માળપર આગલા ભાગમાં મોરો ઝરખો હતો. તેમાં તરણ અને જલ વાતે વળખા. જગા એવી એકાંત હતી કે ચાર કાનેથી પાંચમા કાને વાત જણ ન પામે.

“કેમ ભાઈ, હમણાં કંઈ દેખાતા નથી ? જલેન તો પંચમ તિસે ઘેર આવ્યાં હતાં.” ઇન્દિરાસે કહ્યું.

“હા અહીં ને અહીંનું છું.”

“બહુવાનો અભ્યાસ કેમ આવે છે ?”

“હા, થોડું થોડું ઘેર વાંચું છું.”

“પણ તમે આ પ્રમાણે બહુવાનું છોડી દીધું એ સારું ન કહું. તમને બધી વાતની સમજ હો. કોઈ વાતની બીજી કાગળ નથી તથા શિક્ષક વગેરે સર્વ સાધન અનુકૂળ છતાં તમે ભારે ન બહો સારે અભ્યાસમાં તમને કેટલું વિમાસન કરું પડશે ? તેનો તમે વિચાર કરો.”

“હજી મેં શ્રેષ્ઠ દીધું નથી. અભ્યાસ આવે છે.”

“પણ મેં સાંભળ્યું છે કે તમે નોંધનો સફો કરો છો. શું એ ખરી વાત છે ?”

“ના કું નથી કરેલ.”

“સાચું કહેવાને તમને કંઈ દરશન છે ? અને દરશન દોષ તો પણ સાચું કહેવામાજ હાયદો છે. માટે ખરેખર કહો.”

રણછોડાસે જવાબ ન આપ્યો.

“વળી એમ પણ મેં સાંભળ્યું છે” ઇન્દિરાસે કહ્યું “કે તમે સફો કરો છો એટલુંજ નહીં પણ મળા મદિનામાં તમને એવી રામની બેઠા આવી તેના રૂપીઆ આપવા તમે એક ગરવાડીના રૂપીઆ ભારે બાને કહાયા છે, અને તેની બીડીઓ વખી આપી છે.”

"આ નથી પાત્ર ખરી નથી." જ્યાં સરખાવેને રજા છે. હારે

"હવે પછી શું કરવાને જુદું બોલે છે અને વાત કુશલો છે. સાચું
હી રી. તમે રાખવલ દેશના રીકત. તમારી આગર ઠેવી. તમારું ખાન-
દાન કેવું? તમારા આપે જે આગર અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે તે તમારે
ભગવી રાખવી જોઈએ. પાત્ર પછે દેશભૂમિ આરા કાને આવી અને તમે
બોલી કહે છે એ કેમ મનાય?

"પછી તમને એ વાત કહે છે હી?"

"મને તેણે કહી દેવા. જે સાંભળ્યો એટલે તમારા હિતને માટે ત-
મને કહેવું પામ્યો સાચું માટે મેં તમને બોલાવ્યા છે. તમે જામર સા-
ચા થવા એટલે તમને વધુ દુખાવીને કહેવું રીક ન લાગે. પણ તમારે પો-
તાને એ વાતનો વિચાર કરવો જોઈએ. સંગત પણ સાચી રાખવી જોઈએ.
સાચા માણસના તમે પુત્ર છો, અને આ પ્રમાણે આજથી આટલે મારું જ-
તરફ નેવું કરો તો અવિધ્યમાં પડ્યામાં કેવું બાવે નેની રસના તમેજ કરો."

"પણ માટે કોઈની ખરાબ સંગત નથી."

"હું એમ કહેતો નથી કે તમારો કથાજો માંવતી સારો છે કે ખ-
રાબ છે, હું નો આપરજી વાત કહે છે તમારા જોવાએ નો કમેમાં સારી
જ લમતમાં રહેવું જોઈએ. કે પોતાના વડીલની આગળને દાની ન પ-
દોરો. થોડા દિવસ પછી તમારા કાચના તાબાની મોટી રાખ આપરા એની
સારી રીતે સાચવીને જાવજા કરી એ તમારે કાચ ન અમરો. સમયે
દરે યોગ્ય વખતનો છે તમારે મર્યાદા નથી આપ ન નાંદી મ તમારી કપ-
કોમળો અંકુશ નથી માટે તમારે બહુજ ૮૬ પાણી ૮૭૦ બજા જે-એ
વખત આજનો ખરાબ છે મર્યાદા કરે પદા બજા કુની પડે છે નહીં એ
તમારી મિત્રાચારી કરવા આજથી પછીએ જુદા મત દેવા આપરે અને
"હાથ" "હાથ" કહેવું પણ રહે માણસ સધે દમ પાત્ર. લા.એ
વિચાર કરવો. તમે સમજી છો વધારે કે કહેવું "

ઈંદિરદાસે આ પ્રમાણે નરમ સંદેશમાં લખ દેવાનું હતાપણુ બંધુ વિચાર્યું. રજુછોડદાસ આ શિખામણ સંભળતી વખતે ઉત્તર ન આપતાં જમીન સામુંજ જોઈ રહ્યા. મનમાં તો કહેતા હતા કે, “આ શું કરતા હતાપણુ કરે છો મારા ખાનગી કામમાં વચ્ચે પડવાનો એમનો રો હા છે” હું મારે ચાહેતો કરીશ એ મને કાણ પૂછ્યાર ?” પણ મેં ફાડી ઉતર આપવાને કિમ્મત ન ચાલી તેથી મોંદું બંધ રાખી સંભળ્યાંજ હતું. છેવટે જોઈ કે પાણીથી પથ્થર બીજે તેમ નથી એટલે ઈંદિરદાસે વાત ફેંકી કરી. અને ખીજ યોગ્ય રાખેો શિખામણ કહ્યા. પછી તરણ અને રૂઢ છૂટા પડ્યા. રજુછોડદાસ માડીમાં મેડા અને ચામ્પા. પણ ઈંદિરદાસ યોગ્ય મિત્ર બારીએ ઉભા રહ્યા અને વિચારવા લાગ્યા કે “રજુછોડદાસ કણુપ નથી થતો પણ સદેા કરે છે. રૂપીયા મરવાડીના કદ જા છે. પ્રાણસાક્ષી સોજને ખરાબ થયો એ વાત નહી છે. આપમેં શું કરીએ! કહેતું થટે તે કહ્યું. આજકાલનાં છોકરા કોનનું કહ્યું માને છે? ક-કંઈ અને ઉદ્દત્તકથી ચાહે છે. માથે માથાપ દોષ તો પન્ ને જ છે. ખમા પડે છે, સદા તથા એવાજ ખોટા ધંધામા ખરાબ થય છે અને દુપડમા રહેતે નો આ માથાપ વમરનો છોકરો ખરાબ થાય એમા શું નવાડ કે એ માનવાનો નથી મોડીથી જવાબ નથી આપ્યો પણ તેનું મન પડે નહ આપ્યું કાનું કયામાં પણ માલ નહાં ખચીત પૈમાજ છોકરાએ ને મરે ન કનન, રૂઢ. અને નેજ તેઓના એક પેલા મરના મરુતી મરજ નાર છે યામતતા નાક એ એ તો જરૂર મારો વિચારવાસ કરી, પૈમા મ મરી ના નમ જુઠ વચા પતરેથી તેમાં વધારો કરી, મર. પરીપકારના અને પવના ઝગવા ખરમરો જોઈએ. તેને જાહેર આજે ઉવડોજ રીતે ખચ ને. જાન મા આ નહ. મને તો જાહેર છે કે રજુછોડદાસનું બવિષ્ય કુદ્દુ જ, રિન. જાહેર આ રો સદેા તેને સુખ્ય છે અને માથે પ્રાણસાક્ષી મરવાને. કુનમ જ એ. છે કણુ કુદે આત્રો જાણીતો નથી પણ પિન. હાથમા આજા પછી જવા પાત્રના રસના એને મુશ્કતાના અને તે દેખાડનારા પણ વધુ મગવાના. ઈંદિર કરે ને ખાં.

ચાંદીનાં ધડીઆણા, ચાંદી સોનાની કે વખને દીરાની જડીન સાંકળીઓ સાથે લાઠાવી, તકીઆને અટ્ટેલી કે વખને તકીઆ હાથમાં લઈ કે પમ નીચે રાખી બેઠા હતા. હુમરી, ગમગ, ગરગા, રેખના, ખમાચ, કુપડા કે પદની કુમ મચી રહેલી. તથા ચારને સુમરે માવાનું ખડાસ થયું. પછી હાસ્યવિનોદ અને મગ્નકે દેશ ચાલ્યા. પછી કેટલાક શેકને ખંખરે મુગા અને કેટલાક પોતાને મુકામે ગયા. આખો દિવસ રમનગમત, મોજશોખ અને આનંદમાં ગાળ્યો.

આજે બીજા દિવસની સવાર પડી. રણુછોડાસ હાથમાં મનમાં વિચાર ઉપર વિચાર આવવા લાગ્યા. પોતાના પિતાના વસિલનનામાની નકલ તીબેરીમાં હતી તે કહાડી, મૂળ નકલ તો ગરદીઓના કમળમાં હતી. નકલ કહાડીને વાંચવા લાગ્યા. તેમાં એક કલમ એવી હતી કે “મારો પુત્ર રણુછોડાસ ને આજે આશરે ચાર વર્ષની ઉમ્મરનો છે તે ઉમ્મરમાં આવેથી એટલે તેની ઉમ્મર અસાદ વર્ષની થએ મારી સઘળી મિલકત મારા ગરદીઓએ તેને કોઈપણ પ્રમાણે વાધે લીધા વગર સોંપી દેની.” આ કલમ ઉપર રણુછોડાસ શેક વારંવાર નજર ફેરવવા લાગ્યા. આમ જુલે અને તેમ જુલે. હરી હરીને તેજ કલમ ઉપર આજ કેરવે. તે કલમનો શબ્દે શબ્દે ચીપી ચીપીને વાંચ્યો. “અસાદ વર્ષ પૂરાં થયા, હવે મારી મિલકત મને શા માટે ન મળે.” એટલું મનમાં બોલી, કહી, ધોડાવાળાને માડી તાકી-હધી જોડવાનો દુકમ કરી, પોતે પમમા મોજા ચડાવી, કાગો ડાંચા મરી-નાનો કાંઠે પહેરી અને માથે પાવડી મૂકી, ચેકના જુદા ચડારી, હાથમાં એણી સરખી ઈશી લાકડી લેઈ શેક નીચે ઉત્તવા, માડીમા બેઠા અને ધો-ડાની લગામ પોતાનાજ હાથમાં લેઈ માડી ચડાવી.

મેશર્સ કમગારશંકર અને એકફર્સન નામના હુલ્લકોઈનર વકીલોની પેઢીએ મુંગઈમાં થણાં વસસ થવાં સારી વિખ્યાતિ મેળવી હતી. તેમની આંશીસમાં મોટા મોટા કારખારીઓ અને ખુસદીઓ ગયા દેખોની હારની હાર ઉપર બેઠેલા કારકુનોની સખ્યા તોટી હતી. અને તે દેખ્યો ઉપર ચોડા

અથવા તેમના વડીલ તરીકે અગોને સોંપી કાવદાસની પહેંચ લેઈ જતી.
૨૭-૪-૧૯૪૪

લી. તમારા મેરઠો,
કમળાશંકર અને મેકડર્સન,
વડીલો.

આ સીડીની જુદીજુદી નકલો ત્રણે તરફીઓને પહેંચાડવામાં આવી.
તેઓને તે મળતાં ત્રણે તરફીઓ સાથે મળ્યા. વિચાર કર્યો કે "રજુ-
છાડદાસ સદામાં પડ્યો છે. તેનો છુત તેને હાથ નથી. પ્રાણુસાહ જ્યાં
માણુસની સોખન છે. ખરાબ સંગતે ચડી આમગ જતાં બિખમમાં કુમારે
દોશર્ધદોશન ધૂમધાણી કરી નાંખશે એવાં ચિન્હો દેખાયા છે તોપણ હાલમાં
અણપિ મુધી તેમનાં આચરણ એવાં નથી કે નથી આપણે તેમની મામે
યઈએ. પણ કદાચ તેમની આચરણ ખરાબ પણ હોય, કુછડે ચડી ગયા
હોય તો પણ વીલમાં કંઈ એવી કલ્પ નથી કે નથી તેમને મિલકત
સોંપવામાં વાંધા લેઈ શકાય. વિરોધ દુનીઆનો રંગ ઝોરજ છે. કાઈ કંઈ
ખોસે ને કાઈ કંઈ કહે. કાઈ કહેશે કે દોશન પચારી પડવી છે અને
છાકરાને બીખારી બનાવવો છે, માટે આવી રીતે સામા ધઈ લે છે.
આપણે વિના કારણે એવું આગ માથે શાખાટે વહેારી લેવું? આ વખત
જુદો છે. દુનીઆની વાણી વિચિત્ર છે. તેને નથી રંગ કે ધરા. તે વાણી
વિચલણ છે. તેનો રંગ તરેહવાર છે, તેનું કામ ચમત્કારિક છે. વાંધા લેવા જતાં
જગત્તની બત્રીશોએ ચડીશું. માટે તેમ કરવું ડહાપણ બધું નથી" એમ વિચારી
આવેશી સીડીનો જવાબ નીચે પ્રમાણે પોતાના વડીલો મારફતે મોકલ્યો.

મેશર્સ કમળાશંકર અને મેકડર્સન.

તે રીડ રજુછાડદાસ રામદાસના

વડીલો જોગ. મુંબઈ.

સાહેબો.

તમારો તા. ૨૮-૪-૧૯૪૪ નો કાગળ મેશર્સ હંધરદાસ, કેશ
વદાસ અને રંગીલદાસ જેઓ મરનાર સા. રામદાસ નાથાલાઈની

એવે દિવસે આ જવાબ ફરી વળ્યો. રજુછાડદાસ તો
 ફક્ત રાહ જોઈ રહ્યા હતા. ત્રણ દિવસ ગયા તે ત્રણ ભવ
 જવાબ જાણીને ખુશી થયા. મનમાં બોલ્યા કે “હવે” મિલકત
 વધી નહીં આવે. પણ એક બે દિવસનું કામ નથી. મહિનો બે
 જોઈએ. રાજ વડીલોને લાંબકા ખાવા માંગ્યા. ઠાંઠીઆ તોમાં
 વડીલોને લાંબકા કામ થવાની આજ્ઞા રાખવીજ નહીં. હિસાબો તપાસ
 વાળા, મિલકતની નોંધો કરવાની તથા કોરટ હજુર રજુ કરવાને સંપત્તિ
 કામ તૈયાર કરવાનું તેથી વખત તો લાગેજ. રજુછાડદાસ થોડે પૈસા
 ખરચવામાં પાછા વળીને જોયુંજ નહીં, એટલે “કામ વિજળીની ઝડપથી
 આપ્યું. સંપત્તિ તપાસી લીધું. કમળો તૈયાર થયે કોરટમાં રજુ કરવામાં
 આપ્યા. ત્રસ્ટીઓ મોકળા થયા. રજુછાડદાસ થોડે સંપત્તિ મિલકતનો કમળો
 લીધો. કોરટ તરફથી ધારા પ્રમાણે “પવર” મળ્યો. વડીલોને તમાકો
 ઠીક પડ્યો. તીજોરી તરફ એટલે બીજા કરવામાં વડીલો પાછું વાળીને જુવેજ
 શું કરવા. અને લાખોનો વારસો મળ્યો, લાંબકા બીજા તપાસવાની
 રીતને જરૂર થી રહી કે તરફી લે. બીજામાં લખ્યા કરતાં પાંચ વધારે
 આપ્યા. કારભારીઓને પણ જ્ઞાન ઠીક આપ્યું. રૂપીઆ હસ બાર હજારને
 આશરે ખરચમાં ઉપડ્યા અને પંદર લાખની મિલકતનો “પવર” તેમને
 કાઢીની મોટી રકમની શી ભરવામાં આવી તે તો જુદી. રજુછાડદાસ
 થોડું કામ હવે વધ્યું.

પ્રકરણ ૮ મું.

“સો રૂપીએ, સવારેર દારૂની કેફ હોય છે.” એ કહેવત
 ખોટી નથી. પૈસો કેવો પદાર્થ છે? તેનો પ્રકાર જોરજ છે, તેનું જગ
 અદ્ભૂત છે, તેની શક્તિ જગવાન છે, તેનું તેજ સદા પ્રકાશમાન છે, તેની
 પ્રભુતા વિચીત્ર મનાય છે. રૂદને કુવાન જનાવે, અઘાનીને ઘાનીમાં ખપાવે,

લાખા. રજુછોડદાસ ચોડના આચારો અને વિચારો દ્વેષ બદલાવા માંડ્યા.

પ્રાણુસાસ પાંચે માણસ હતો. નીચ અને સ્વાધિ હતો. ઈંડો અને લોખી હતો. ધર્મ અધર્મનો તેને વિચાર નહોતો. પાપ પુન્ય તે સમજતો નહોતો. અને ઈશ્વર હેજ ક્યાં એવું એના મનમાં હોવાથી પુનઃ જન્મ મેઈ પાપ પુન્યનાં ફળ ભોગવનાં પડશે એ વાત એના લગ્નમાં લાની દોષ / ખાતું, પીતું અને મોજ મજા ભોગવશે એજ આ જન્મ ધર્મનું સાર્થક અને સારસ્વ દોષ એમ માનતો હતો. આજ વિચાર અને પ્રતિ-વાજો માણસ જન્મતૂં શું પાપ ન કરે તેનો વિચાર થાયજ કેમ ! તેણે જાણ્યું કે બીજા દાષ આજો છે, સોનાની ચઢી મળી છે, તથા સંધિ પણ લાયક છે, માટે તેનો લાભ જરૂર મેઈ લેવો. એ પૈસા દાષ મારી એકા કરી પોતાનું ઘર તાજું કરવાના અને જન્મતૂં કહેવાનું અને મનાતું-કુખ ભર્યું જુકું-જુખ ભોગવવાની લગુવાના વિચારમાં અને તે ભોગવવાના દાવ-પેચમાં તે રમવા લાગ્યો. રજુછોડદાસ ચોડની પ્રાણુસાસ ઉપર પૂર્ણ મહેર-બાની હતી. પ્રાણુસાસ કહે તે પ્રમાણે બને અને ધારે તે પ્રમાણે થાય. દ્વેષે તે તે દીવાન બન્યો. નાણાના વલિવટની સધળી સત્તા આ દીવાને પોતાના દાષમાં રાખી અને રજુછોડદાસ ચોડને પોતાના દાષમાં રમક-ડાની પેટે રમાડી પોતાનું કામ કઢાડી મેચના પ્રપંચમાં અનેક એક એકવા લાગ્યો. રજુછોડદાસ ચોડ, સ્વભાવે ઝોશીઆ અને વિચારુ હોવાથી પ્રાણુ-સાસ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી પોતાનો મિત્ર માનતા હતા. તે મેરવા-જખી રીતે એક પે પણ બચાડશે નહીં અથવા ખાઈ જશે નહીં એવી તેમની ખાતરી હતી. દરેક કામ પ્રાણુસાસની સલાહથી થતું હતું. તેના વિના એક ડગલું પણ બસતું નહીં. તેને પૂછવા વિના પાણી પણ પીવાતું નહીં. ત્યાં જાય ત્યાં જન્મે સાથે. પ્રાણુસાસના ઘર ખરચને માટે ચોડ મદિને સાડીચણસો રૂપીઆ આપવા લાખા તથા રહેવાને માટે પોતાના એકાદ ધરમાં વચર-આડે જગ્યા કઢાડી આપી. રજુછોડદાસ ચોડ બુવા-વરયામાં હોવાથી માનના જાણુ જૂખ્યા હતા. પૈસો પાસે આવનાં તરફવાર

પ્રમાણે રામદાસ ચેડની તથા રામકોર ચેડાણીની મર્જુકિયાના તથા પુત્ર પુત્રીના સમાધિ ખરચો તરડીઓએ ક્યાં હતા. કેવડોરને સારી રકમ પહે-
રામણીમાં આપી હતી. તથા તે મિલકતના વલિવટને લગતો ખર્ચ તથા
રામકોર ચેડાણીને મળતી મદિનાની ખાંચસો પ્રમાણેની રકમ એ સધળું
ખાદ કરતાં બાકી જે રકમ રહી તે બાર લાખ સાડાસ દળર અને ત્રણ-
સોની હતી. રામદાસ ચેડાણું મન દાનધર્મ કરવા ઉપર વધારે હોવાથી ઉ-
પર જણાવ્યા પ્રમાણે પંચાસી દળર રૂપીઆ ધર્મનાં કામ માટે કઢાડ્યા,
એટલુંજ નહીં પણ તે ઉપરાંત તે એ લાખ રૂપીઆની એક મોટી રકમ
ધર્મના કામ માટે પોતાના વસિયનનામમાં જુદી કઢાડી હતી. આ રકમ
દેવી રીતે ખર્ચવી તે બાબત વસિયનનામમાં સખ્યું હતું કે “ગરીબ, ના-
ચાર બાળકોને માટે એક આશ્રમસ્થાન સ્થાપવું અને તેમાં માખાપ વગરનાં
છોકરાંઓને કોઈપણ જાતનો દુનર સિખવડો કે નેથી બિધ્યમાં પ્રમાણિ-
કપણે જતમહેનતથી પોતાનું યુજ્જાન ચલાવી શકે. અને તે સિખનાં
સુધીનો ખાવાપીવા, કપડાંસાં વગેરેનો સધળો ખર્ચ તેઓને તે રકમના
બાજમાંથી આપવો.” રામદાસ ચેડાણી ઈચ્છા પ્રમાણે તરડીઓએ એક
સાફ હવાવાળું નીચી બાંધણીનું મકાન બંધાવી તે ઉપર બાસેક દળર ખર્-
ચ્યા હતા તથા બાકીની રકમના બાજમાંથી તેનો નિભાવ થતો હતો. તે
સ્થાનનું નામ “શેઠ રામદાસ નાથાભાઈ અનાથ આશ્રમ અને
વિદ્યાલય” રાખવામાં આવ્યું હતું. સ્થાન બહુ ઉત્તમ બનાવ્યું. જો કે
તરડી કામ વિશેષ નહીં હતું તેપણુ તે એકા ધાટનું, વિશાળ, જોષ્ટી સમ-
વડતાવાળું અને હવાવાળું રમણ ધામ હતું. એક લાખ અને આડતીસ
દળર તથા તેમાં બાજની વધેલી રકમ મળી એક લાખને સલાસી દળર
ચલા હતા. તેના બાજમાંથી સાં સિખતા બાળકોને માટે ખાવાપીવાનો,
તેઓને સિખવવા માટે રાખેલા શિક્ષકોના પગાર આપવાનો, છોકરાંઓને
પુસ્તકો આપવાનો તથા જેને લગતો સર્વ ખર્ચ કરવામાં આવતો હતો.
આ આશ્રમસ્થાન તથા વિદ્યાલય અતિ ઉપયોગી થઈ પડ્યું હતું. તે-

માંથી પચ્ચા વિધાર્થિઓ અભ્યાસ કરી આજ્ઞા બરેલી રીતે પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો નિર્બંધ ચલાવી પોતે સિખેલા ફત્તરના વજ્રે પોતાના રોશને પણ લાભકારી ધર્મ પડ્યા હતા. તેમજ તે જાતાની અવસ્થા પણ ઉચ્ચ પ્રકારે ચાલતી હતી. રામદાસ શેઠે પોતાની સકમાઈની મિત્રકત-માંથી ધર્મ કામમાં પેસાનો જે સફળપણે કર્યો તે મદા પુન્યનું કામ કર્યું હતું. અને તેટલેજ પૈસો ખસા ધર્મના કામમાં વપરાયથી હમી નીકળ્યો હતો. કાનદાસ મહેતાની બચાઈનો ફંદ પાર નહોતો હતો.

બ્યારે રણછોડદાસ શેઠને સર્વ મિત્રકત સ્વાધીન કરવામાં આવી તે વખતે તેનો વહિવટ કાનદાસ મહેતાના હાથમાં હતો. આ સમયે કાનદાસ મહેતાએ કિંદરિ દોશવી સારી સમયસૂચકતા વાપરી, કારણ કે રણછોડદાસ શેઠે જેવા પાસે નોકરી કરવાને પાત્ર તે નહોતો. તે સમ-જતો હતો અને ભણતો હતો કે રામકેર શેઠાણીના પુત્ર ભવિષ્યમાં કેવા નીવડશે, તે વિષે અનુમાન કરી નિદાગી બેઠ પામતો. તે શેઠના હાથ નીચે નોકરી કરવાથી, પોતાનું પ્રમાણિકપણ, ટેક અને પ્રતિષ્ઠા જળવાઈ રહેશે કે કેમ તે બાબત ચંકામીક હતો, તેથી તરસીઓને પ્રથમથીજ વિનંતિ કરી પોતાની બાકી કાનદાસ મહેતાએ “આશ્રમસ્થાન અને વિદ્યાલ-યમાં” કરાવી લીધી હતી. બ્યાં તે નિરુત્તિથી, પ્રમાણિકપણે તે ધર્મખાતાની ઉત્તરિ માટે પુરું લક્ષ આપી, કાળજીથી કામ કરી તેનો વહિવટ સારી રીતે ચાલે, તેમ કરવાને સઘ મચ્છો રહેતો હતો. અને તેથીજ આ ધર્મ-ખાનું આવી કોમી હાલતમાં આવ્યું હતું. કાનદાસ મહેતા આવી રીતે પોતાને સંપેદ્યા કામમાં મંડ્યો રહેતો હતો. એટલુંજ નહીં પણ રણછોડ-દાસ શેઠનું વર્તન દર રતી બારીબીથી અવલોકન કરતો હતો. અને બ્યારે તે વર્તન અયોગ્ય બનેતો ત્યારે તેના મનને ક્રોધ થતો અને રામ-કેર શેઠાણી જેવાં બહી માનના આત્માં સંતાન ન નીકળવાં બેઠાએ એ-વિચારી પસ્તિષ કરતો. પણ શું કરે! એનો શો ઉદ્ધાન! એની ક-સવા! એની કદવી મતિ! એની શી કડિત! તેમાં સમજુને સમજા-

પાપ, તેણે મનુષ્યને રોજને આશીર્વાદ જમાવ્યો એવી સમજા હતી. તેણે કીમતની પંચાત માણી. "એક જામને દસ હજારમાં એક રૂપિયા પચાસે નહીં" એવી રીતે તે જમાવ્યા માલિક એક પારસી મુઠ્ઠરને લઈ ને મનુષ્યની રૂઝુ. આખરે દેહીઃ માલિક મનુષ્ય પછી વધુ મહેલો એક જામને એ હજાર નહીં કર્યા. દલાલી એક માયાની અને ખરચ રજુછા દલાલ દેને માથે અને બીજા માયાની વેચનાર આપે. દેનો દલાલ આજુસાસ કનો એકમુજ નહીં પણ વેચનાર પારસી મુઠ્ઠરને લઈ પણ દલાલ તરિકે આજુસાસ જ કના. એ માયાની દલાલી એ એ દલાલે તેના આર હજાર વધુ તે અને કીમતમાં રૂપિયા સાત હજારનો વાજુએ એ દલાલે મળ્યો જમીનવાર હજારની માંસરી આજુસાસને ઘેર જઈ પડી. પારસી સાથે તો પંચાલું હજારમાં જ જમા દલાલેથી. આજુસાસનો આ દેવો અને દેલો પ્રપચ. પૈસાને માટે પેતાનો દેહ કહો કે મિત્ર કહો તેની સાથે પણ જમજાણ. તેની સાથે ઉતરપડી. પેદા પૂતો પમાર જમજાણ અને મન માન્યું મહાપ્રવાનું મળ્યા છતાં પણ પાપી પૈસાની લાલચથી આવી જમજાણ. જે પેતાના માલિકને હો, જે પેતાના અનંતા સાથે હો. રમે અને પેતાના દેહ સાથે પ્રપચની જાણ એણે તે બીજાને રેતી નાખવાને પાલ વળીને કેમ જુવે. કેવો નીચ તેને સમજવો. આર હજાર દલાલી ઉપરાંત સાત હજારની રકમ મેળવવામાં જે વિશ્વાસપાત્રું કામ હતું એના જેવું પાપ બીજું ક્યાં શોધું મળતો.

જમા લીધી. ખત પતર વર્ષા. દરસ્તાવેલે ઉપર સહી પત્રો મઠ. પંકોમાં પેતાનું બીજું પણ હતું અને તે મુઠ્ઠરી પણ અપાત્રું. જમાની માલિકા રજુછાદલાલ દેહની યદ, રૂપિયા તરતજ મણી આપ્યા. રોકડો તો હતા નહીં પ્રેમેસરી નોટ વધાવવાની હતી. તેને વેચતાં કદાચાર કે કદાકમાં નાણાં તેવાર. રૂપિયા અપાયા. જંગલો કેવો બાંધવો તેની ખદ-પદ માણી. કમનેરને બોલાવ્યો. મીઠી અણબો. નકલ તૈવાર કરવામાં આ-વ્યા. દેલક મોટા જંગલાઓ રજુછાદલાલ દેહ નજરે નેહ, એવી હતો.

અને ફેરાનનો અંધાવવાની જુગિત કરી કે તેની જગેજર કાઢી ન શકે.
જમલો બોધવાનું કામ સારું કરવામાં આવ્યું. કંઠાકોટા ઉપરા ઉપરી જુગા
જુગા કામના આપવામાં આવ્યા. પણ “સુખમે મેરા લગતા છે” એ
કહેવત તો પ્રાણસાક્ષને પ્રાણ સાથે વળેલી પ્રાણસાક્ષનું કામ નહીં માને તો
કામનો સંપદાથીજે ભવન નથી. પ્રાણસાક્ષને પૂછ્યા તિના પગલું પગલું
કામનાથી આમજ ના બરાવ. અને કામને બધું તો પછા સાનો લાગે.
સમજું કામ એનાજ ઉપર હતું, એ કહે તેજ યાવ.
ચારિઃ મદિના પુરા ન યવા એકાકામાં જમલો લમભમ તેવાર યવા
આવે. કામ ધણી ઉઠાવગથી ચલાવ્યું. ત્યારીક ઉપર ત્યારીક યવા લાગી.
રજીકોઠાકાસ કોઠ નવા જમલામાં રહેવા જવાને જલુ આવતુર જની મવા
હતા. એકાક મદિનો વધુ મથો એકાકે જમલો તેવાર યજ રહ્યો, તમેલાનું
કામ પણ પૂરું થયું અને ચાલીઓ ગાલસોને ચાટે પણ જમલા રહેવા આ-
વી હતી. જમલો તે જમલો જમલો સમવડ સારી કરી જમલો મોટી દેવાથી
એકાકે તેવી મોઢા આવી મઢ. શું બન દીવાનખાનાં! ત્યા વિશાળ એ-
રડા! શું મોઢે કહેલું ચિત્રામ! પથ્થર જોડ્યા તે માત્ર આરસપડાજનાન.
તેમાં ચિત્રેલી બાલ અને તરેલ નવિનજ અને વિચીત્ર હતી. બહારનો
કાનનો બામ સાથે ધાડીએ તથા એવા લાવક હતો. મુદર ઝરખાં, આ-
મગના બામ ઉપર એવાં તો કાઢાવાં હતાં કે તેની ચોખા અદોઢિ દેખાવી
હતી, રમવા સારી કરી હતી. તરેલવાર જાતના રંગ એ રંગી કામ બારી-
ઓ વચરેમાં એવાં તો ઝળકી રહ્યા હતા કે જાણે “આવના મહેલજ”
ન બન્યો હોય કે દીવાનખાનાં તથા એકાકામાં કહેવા ચાલેલીઆ રંગમાં
દીપતો નથી જાતના દીવાનો બહાર ચિત્રાકર્ષક દેખાતો હતો. તેમજ
તેમાં જુરેજુરે રેલાણે ગ્રેવેલું જીલેરકામ, ચીનામ અને વિલાપતી સાનાન
એવો તો મુદર જાણતો હતો કે ને મુદરું જોવાને પરમ આનંદ પમાડવા
વચર રહેજ નહીં હજારો લોકો તે જોવાને આવતાં તેની વિખ્યાતિ સારી
પ્રસરી. જમલાની આમલ્ય બામમાં તથા જાણુના બામમાં અતિ રમણ

જામ બંધવો હતો. તેમાં મોઢવેશ જમ કુચારી તાન નહિ
જ હતો. તેનો દેખાર બદલ્યો હતો. તેની મોઢવણ એવી તો સરસ
હતી હતી કે તેનું પાણી જુ મોઢા પિત્તરમાં ઝરખર ઝરખર થતી રહ્યું હતું
ઉપરનો ફરતાને લોખંડનો હતો. જલુ તે સારો નાંચીયાર હતો. કુંખ
બંધવો એક નંખુનાયર જન્મ્યો હતો અને તેના તરફ સહેજ નજર ફરતા
લેવાને મનનું સ્થાપાનિ રીતે બાઈનું થાય એવો હતો. તે તૈયાર થયા
દેતો પાણીની પેઠે વાપર્યો હતો. બંધવાની જમીન ઉપર ખરબ જાડી
મગેરે મજૂરી એક લાખ ને દસ હજારને આસરે થયો હતો. બંધવાન
છતાં એ લાખ ને બાસ હજાર થયા, તથા પંચાસન હજારની રાખ
બીભેરામ, કાચ, ખુરલીઓ, કપાટો અને તરેલુદાર જાનનાં સાચરથી
અને સરસામન ઉપર ખરબવાખ્યા આવી. એ રીતે કુલ ખરબ ત્રણ લાખ
ને પચીસ હજારનો થયો.

રજુછાડકાસ શેઠે જમલામાં ખૂસામ કર્યો. માડી ઘોડા તમેલામાં
સારી સમરડાથી સમાયા માણસો અનેરેને ચાલીયા રહેવાની મોઢવણ
હતી. બારે કયામ તથા રજુછાડકાસ શેઠ રડેલા લાખ્યા. બાગમાં કુંખ કું
વારા ઉંડે ઝાડખાન સાત ખીસા શેડના રેતપાએક મિત્રો ત્યાં પાણી ને
પાપર્યો રહે. સાજના હરવા જવ ત્યારે એ કે ત્રણ લેડીએ સાથે નીકળે.
રાત્રે રાજ બમકાદાર રોસની થાય. મિટાન ઉંડે નાચ રમ થાયે. માન
તાન મમડે અને રમન મમન થાય.

માલુકે શેડણી સમરના પદોરનું નામ હતું. જડુજ શાહી અને શાહી
હતી. રજુછાડકાસ શેઠની આં તેમના પરનો રાખનાર અને ઘોડાં હતી.
ચચળ હતી. દરેક વાત સહેજમાં સમજી જતી. વિચાબ્યાસ પણ પછો કરેલો.
આવે મોટે ધેર આપવાની તેથી તેના જાણે લાખો વખત નિરામમાં સખી અબ્યા
સમાં સારો વધારો કરાબ્યો હતો. તેમજ તે સારી યુષ્ઠિયલ હતી. રીત ભાત, આપ
મે મગેરે સર્વ કામમાં વિવેકી હતો. સરીરે નાળુક હતી. ઝાનો મહેરો
તેકુદાર અને જોગ હતો. આખ ચચળ અને મોટી યજુ મંબીર હતી. કપાળ

લાગ્યું કે “તું આવે છે કે હું આવું?” મોઝ ચોખ કેમ મોઝવરી, કપાખાં કેમ રહેવાય અને સંસારના કહેવાતા ક્ષણિક સુખના સંપૂર્ણ ભોક્તા કેવળવાય એમ જાંખના, એમ તરંગો અને એમ વિચારો તેમના મનમાં ધોળાવતા હતા. જાંખો તો મન પસંદ થયો. માડી ધોળાના કાઠમાડમાં તે કંઈ જાણી રહી નહીં. ખાતું પીતું અને મીઠામીઠાની મજા લડી રહી હતી. પણ આટલાથી શું વધે? હજુ તો ધણું કરવાનું હોતે જાણી હતું. માલેક રોડાણી જલુ ભણાં, સમજુ અને વિવેકી હતાં. તેમજ તે દેખાવડાં હતાં. વઝાજુલુ સજી પર જલાર નીતો તારે કોઈ પણ રીતે રજુ-છોડાડાસ રોડના ધરને જોણી રોમા આવે એવું નહીં હતાં? પણ રામને ગમી તે રાણી. રજુછોડાડાસ રોડનું મન માલેક રોડાણી સાથે ખરોખર ન મળ્યું. ચિતરણિ ધરની જલાર રૂપા લામી તેમાં પ્રાણુસાસનો પ્રશ્ન અને પ્રનાય એટલે જાણી શું રહેવાનું? તેથી જલાર રૂપાની વિધાનો પાડ પ્રાણુસાસ સારો ભણાવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી પાછો તે પૈસાને લોખી, અને પાણી પૈસાનો ભોમ આવ્યા પાછો પામે શું ન કરાવે? વળી રજુછોડાડાસ રોડ અંચળ જલિયા જુવાન, અને પૈમે જરા એટલે જાણી એ પાડ સિખવાને તેમને વાર પણ રાની લામે? પ્રાણુસાસ કેવળ રાણિ તેથી રજુછોડાડાસ રોડને કુહંદમાં નાંખવામાં તે પોતાનો લાભ જોતો હતો. “પૈસા પણ મારી આવના મગરી અને મોજમજા પણ ભોમવારી.” એવી નીચ અને મઝીન હાલ તે ધરાતો હતો. આ દુટ ધરજા, પાણી હાંજી પાર પાડવાને તેણે રજુછોડાડાસ રોડના જઈ જાંખના એક ખસા તાનુની મરજ સારી. રોડને ખાડામાં નાખ્યા. મિત્રનો અવતાર પૂજા કર્યો. મરજીની મઝીન કર્યો, નીનિથી જટ જવાબો, પવિત્રતાપર પાણી ફેરવ્યું. મુકમલ સુખમાં ભડકો સગવાઓ, પ્રતિજ્ઞા પર આમના મગના અંધારૂ મૂકવા, આ-જગત કોરો કર્યો, પૈસાને પગ કરાવ્યા અને કુહંદમાં એક એવું નીચ કામ કરાવ્યું કે તેથી રજુછોડાડાસ રોડ દુનિયામાંથી નીકળી મલા.

રજુછોડાડાસ રોડને પ્રાણુસાસે એક નવજાળીત નરખાં નાંખ્યો.

તેની રાક્ષસગી હતી. અને પ્રાણુસાસ રજુછાડાસ થોડા વગમવાને લાગે વિચારી હતી તે તેજ વગમવા લાગે મહા તેજોમય કાંતીવાળી શાખ હતી. તેની સાથે તેની મા હતી. જે ત્રણે રૂઢ હતી. જેનાની મા મરીન કાતનમાં હતી. અને જેનાની ગુમર નાની દોવાથી તે મોટી થવા છ-ધીમાં ધર ખામ ચગાવવા માટે પોતાની પાનેના કસમીના વેચી ખાતાની તેને ફરજ પડી હતી. જેનાનાં અંત ઉપર સારા આમૂતજ કે ફરજીના નહોં હતા, પણ તેનું કુદરતી સ્વરૂપ-સતિ-મહા તેજોમય હતું.

પ્રાણુસાસનું વિન તો તે ચગમમાં ચોડ્યું હતું. રાતના ઘેર જીવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ફરમાં નાખ્યા વિના અને અંધ મનાયા વિના પૈસાની મન માનની પ્રાપ્તિ થવાની નથી. માટે મને તે પ્રકારે આ લોકો માઠું વગમવાડું થોડું મન આ પ્રમાણે મુખ્યાવાથી રીયાલ્ટી પણ રજામાં રહેશે.” કેવો નીચ વિચાર ! કેવી રૂઢ હતી ! કેવી જુરી ધાનન ! કેવી રૂઢ વાસના ! જાને માટે નીચ પૈસાને માટે. આર્થ કુદાં કામ ! ધિક્કાર છે તે પૈસાને.

ખીજે દિવસે મપોરે મહાનું કહાડી પ્રાણુસાસ રજુછાડાસ પાસેથી છટકી જેનાને ઘેર મયો. વાતચીત કરી. જેનાના કુદરતી રૂપે તેને વિ-હ્વ મનાયો. તેની સાથે ખૂન વાતોમાં વગમ્યો. પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “જેનાને જે ઉત્તમ પ્રકારનાં આમૂતજ પહેરાવ્યાં હોય તો થોડું મન પૂરેપૂરું ચોટે” તે ઉપરથી પોતાની પાસેથી ચારસો પાંચસો રૂપીઆ ખરચી કેટલાંક કપડાં તથા સાચા જુડાં કામીના કરવા. “એકે નૂર આકમી, હજાર નૂર હજમત; સાખ નૂર નખરાં, કરોડ નૂર કેપડાં.” એ કહેલ પ્રમાણે જેના જેવી રૂપવાળી અપ્સરાને કપડાં ઘમી-નાથી સજાગારી એટલે પછી શું કહેતું ! રજુછાડાસ થોડાં આંધળા અને એમાં થી નવાઈ !

તે ત્રણ દિવસ જવા દીધા. પછી એક દિવસે પાસવા ઉપરથી પાછા વળતાં તે રસ્તેથી માડી હંકારી. સાચા જ કે સાત વાગ્યા હશે. જેનાના

પૂસ્તો હતો. જેનાના તણા અને ધણા ખૂન માછ રહ્યા હતા. હસીને વાતો કરતી, તાલી આપીને ખેલતી અને વળતે અસભ્ય ચાળા કરી રણુછોડાસ રોડને ગેર કરાવતી હતી. આથી રોડ બહુ મમતમાં આવી ગયા હતા. હાથ ભેંધ જેનાએ એક ગોળો મળાડાવ્યો.

“ કેમ રોડ. આપ તો સારા મોટા મહેલમાં રહો અને હું એક નાની ઝુંપડીમાં રહું ? આપ ચાર ચાર કલાક અહીં બેસો હો એ શું આપને થોભે છે ?

“ આ જમા સારી છે. શું ખોટી છે. નાની જમણી જોવી છે.” રણુછોડાસ હસીને બોલ્યા.

“જમા સારી છે. પણ ભાડુતીજને ! કેમ, અને મકાન ન ભેંધએ ? પ્રાણુસાહે કેમ બોલતા નથી ? ” પ્રયમથી સંકેત કર્યા મુજબ પ્રાણુસાહેને તાપસી પૂરવા માટે બોલાવવાને તેની તરફ ભેંધ જેનાએ કહ્યું.

“હા. રીડ છે, રોડ મારે નાખાડે છે. એક નાનું મકાન બંધાવી આપશે. એમાં હસ પંદર હજારનું કામ છે. કંઈજ નહીં. મકાન તો થોડુંજ છે ને.” પ્રાણુસાહે, કાવઝાપણાથી સંકેતનો સંચલ રણુછોડાસ રોડને ન જમ્યેવી રીતે ઉતાર આપ્યો.

“ હા હા, હું તેજ કહું છું. મારે કંઈ સાથે લેઈ જવાનું નથી. બધું અહીંઆંજ રહેવાનું છે. બે દિવસની સલામતી છે. કેમ જોડું કહું છું પ્રાણુસાહે રોડ ? ”

“ ખરું છે. પણ રોડ મારે ના કહે છે ? કેમ રોડ ? ” રણુછોડાસ મોઝાના મોંમાંથી “ હા ” સજ્જ કહાડવાની મનઃકથાથી પ્રાણુસાહે “ કેમ રોડ ? ” કરી પૂછ્યું.

“ હા, એની મરછ હોયનો એમ એમાં શું ખોટી વાત છે ? કાજ ના કહે છે ! ” રણુછોડાસ રોડે ધીમેથી કહ્યું.

પ્રાણુસાહે ■ ના કરી તરતજ બાદ ઉઠાવ્યો. જ્યાં લેઈ ધર બંધાવી આપવાનો કસબ કરી હાથ.

“ મોસાગમાં જમવું અને મા પીરસનાર ” એટલે પછી શું

વાગાને મુખારે આગ્યા ક્યાં મગ દના ને કહેસાની જરૂર નથી. “હુતને વારા પીપળે અને મુધારનું મન આવગોએ.” પણ પાંચ કલાક મુધારી પીયારી માણેક શેઠાણીના દેવામાં કેવી દોગી સગગી હશે તે સમજનું કંઈ મુશ્કેલ નથી. “માથું ભવ તો જાહે પણ ચાત્રા જેવડું નાનું ન જશે” એ કહેવને શેઠાણીને આ વેળાએ એણે ડામ દીધા હશે. ઉપનો ઉંચી મધ પણ જગતાં તે જાહે છે કે મરી ગયાં છે તેનું પણ માન તેમને ન રહ્યું. પયારીમાં પડે અને ઉડે. આમ ફર ને તેમ ફરે. બારીએ ઉભો રહે. વખતે ખુરસી ઉપર બેસે. આ જુએ ને પેતું જુએ. પણ મન તો ચૈનન વિનાનું ધમ મથું હતું. વખતું પણ જાન નહીં. વિચાર પણ શું કરે? ખાઈ-લાપથી મયમી, પીમે પીમે કેટલીક વાતો તેના કાન ઉપર આવેલી તે સમયે વિચાર તેને આવવા લાગ્યા. મહા કંકાસ અને કકગી કકળાને સાંતળા પાંચ કલાક કહાડ્યા. એટલે તો શેઠાની માડી આવી. શેઠ ઉપર આગ્યા પોતે એક બાજુએ શાંત ધમ બેસી મનને મારું. “મભરાએ કંઈ વગવાનું નથી. હુખદુઃખ ઘટ સાથે ધડેલુંજ છે. જે મથરે ધારું હશે તે ઘશે. નસી જમાં દુઃખ લખાવી લાવી હઠરા તે મુખ ક્યાંથી થવાનું હતું? પણ આજે કંઈ વાત નો છેડું. જે જનવાનું હશે તે જનશે. માત્રા દેશે તો સાંખીશ. મારશે તો માર સદન કરીશ. પણ લોકોમાં થતા જવાદા મારે એમને કાને ના-ખવાજ બોધએ” એમ મનમાં વિચાર કરવા લામી. રજુછોડકાસ શેઠે કપડાં કહાડ્યાં અને બાજુએ એક લાંબી ખુરસી ઉપર પડવા; જાણે મનમાં કંઈ છેજ નહીં એમ જણારનો આવ રાખી સેઠાણી પોતાના પતિ પાસે ગયાં. ખુરસી લઈને બેઠાં અને નમ્રતાથી કહ્યું:—

“વહાલા, મારી એક વિનંતિ છે. હું કહેવા લાવક નથી નહીં કે તમે ગ્રીમંત છો મારે. તમે મારા ધણી છો, મુરબી છો, સિરછત છો, અને હું તો તમારી દાસી છું. હું તમારી અર્ધામન્ય છું તેથી તમારી આગાહસાર વર્તવાને મારા અર્ધમંથી તમારી સાથે જોવાયથી છું. તમારા મનમાં એમ ન લાવશો કે હું તમને સિખામણ આપવા બેઠી છું. હું અણસમજું છું.

મમ્મી બુદ્ધિ પાનીએ જ સારી રીતે કું નહીં છું. એ સારું બનેલું હતું. મારે આજે ઉપર રોજ ને સાંજે મારે સાંજે તો કહે પછી તેમને જેમ સાંજે મને તેમ કહે. હું તમારા કાર્યમાં બીજાનું વિશ્વ નાખવા કશું નથી. પણ આજે મારી કાળી આંખમાં દર્દ, તે મોઢું કાઢી રાખી વાત કરતાં દર્દ તેમાં ગીરગમતો આપણા નવા પ્રેરની વાત નીકળી. મું જ નંગરો કાઢીને રહેવા માટે મેં પાણી આપ્યું છે." આટલું કહી માલુક શેઠાણીએ નીચું જોડું.

"ના ના, પુત્રી વાત છે. જે તો જાડે બધો છે." રજુછાડાસ થોડે મેલસાધથી ઉતર આવ્યો.

"કાને જાડે આપ્યો છે?" વધારે નરમાસથી શેઠાણી બોલ્યા.

"મને તેને! તેમાં તારે મું કમ છે" વધારે ગુસ્સાથી રજુછાડાસે પૂછનાર કહી જવાબ દીધો.

"ના, મારે કંઈ નથી. કાઢીને મસ્ત આપી દો. તો હું ક્યાં ના કું છું! તેમને માલિક છે. પણ પછગડે વાત યાચે." માલુક શેઠાણીએ તેવી જ નકરતાથી અંતઃકરણની ક્રાંતિ લાગણી દેખાડી કહ્યું.

"મું વાત છે! મારી વાત કરવાર કોણ? અને પૂછનાર કોણ? હું મારા પૈસાનું મને તેમ કરીશ. એકાને મારી વાત કરવાનું પ્રયોજન મું! જ્યાં મુખી મારી પાસે પૈસા છે ત્યાં મુખી અને કાઢની મું કરનાર છે!" કેવળ અભિમાનના આવેશમાં માધું ફેરવી રજુછાડાસ થોડે જોશથી બોલ્યા.

"હા, તમારું કહેવું ખરું છે. પણ જમતલા મોને કંઈ કાંઈ નથી. કાંઈ સારી વાત કરે કાંઈ નહારી કરે. જેવું જેને તેવું કહે" માલુક શેઠાણીએ દીન વાણીથી ઉચ્ચાર્યું.

"મને કોઈની કંઈ પરવા નથી. મને તેમ જાણે બોલે! માગવા જઈ તો નદી આવે! પીરવા હશે તો નદી ધીરે! હા, મેં તો બંધાવી આપ્યો છે. સા-પોતે બીજારી તેથી સામાનું સુખ જમાવ્યું નથી. પારસ મુખે બળે, પોતાના કુખે બળે ત્યારે તે ક્યારે કરવાના હતા!" રજુ-છાડાસ થોડે તેજાજ તેજાજ જણાવ્યું.

“જુઓ મારા મનુષ્યમાં આજથી સર્વ મનને વાન થાય તે આજથી શ્રોત્રનું પડે તે મારે હું જોઈ નથી માગું હું તો તમારે પડે છું પણ આજનો આજનો આજ તમને એક કામ કરનાં વિચાર કરી જાઉં છે તેના મારે કરેલા તમારે પૈસા દેવ તો હું અને તમે જે તો હું જ પણ આજની મેલી પાવ છે એનું નામ મનુ તેનું સંસ્કૃત મનુ આજેકે મોડાંને જના વિશે માથે વનર આપ્યો.”

“મેલી માનુષ્યની દીકરી વિનામજુ તેના આગળ છે તેને મેલી દીકરીને જોઈ જનનું મનુ દીકરીને ! એમાં માત્રી આજ નવાની છે મોડાંના મનુને જોઈ રહે રહે છે ! માનવા હશે તો મેલી જોઈ એવું પણ મેલી પડના જનના આગે છે તારે દીકરીને કરવાનું હું કામ !” રજુભાઈના મોંએ મારે વિચાર માથે રહ્યું.

“તો મારે યાત્રે માઓ છે ! હું એમ ક્યાં રહે છું ! મારે રહે તો એમ છે કે “કોરના ચામ્પામાં કુચી રહે છે પણ માણસના ચામ્પામાં કુચી પણ રહેતો નથી” તો હું કરવા મોકલને મોંડે માણસને જોઈ તમે સમજાવે છે વિચાર કરો તો સાચું !” તેજ દીન વાણીથી રજુભાઈ આ સંજો મોડા.

“કરો વિચાર હું વિચાર કર્યો છે ! જનુ થયું, જે વાળા છે. હવે સારા દીકરા” કે.ધાવેશમાં આવી રજુભાઈનાસ સો જરમડા.

“હા, મને સર્વ જાણ.” માણેકે મોડાની મનુર વચનથી વધી. રજુભાઈનાસ તો સજા પણ માણેકે મોડાને તો ઉંધાના ઉંધારા ધર્મ પડ્યા. વિતા રવા ચેડમાં તે તો જનના સાચા. દુઃખથી રવમાં જનના સાચા. રેસથી તમામજો અને મખમખનાં ખીજાનાં તો તેને મોડા સમ સાચા સાચા. પચારીમાં પડ્યા પણ તેમાં ચિંતા રપો સજો મોડાના સાચી. પડ્યા પડ્યા મનમાં મોડાનાં કે “સમજાવ્યા સમજે એમ લાગતું નથી, પણ મનેજ ક્યાં પડે છે ! હવે કરું હું જો પૈસા મુગધાણી થઈ જવ છે, ને સાથે આજના જનના પાવ છે તેતો જુદા. એ તો મા-

આ સધળી વાત ચાત્રતી દલી એટલામાં પ્રાણસાસને એક આંખે. “માણેક સોઘણી ગાદી છે, તેમજ બહેલી મહેલી છે. અને હંઈ મુક્તિથી વાત કરી રજુછાડદાસ શેડનું મન પોતાના પ્રેમમાં ફેરી તો આંકું વેચાઈ જશે. અને મારો પગ કપાયે, માટે શેડ અને તેની પાછો વિરોધ કરાવ્યા વિના ઘણા ચરી જવાય એમ નથી. પાણી વહી ગયા પહેલાંજ પાણી જાંધણી નોંધજે. વહી ગયા પછી તે શું માનું કાઢા ખૂંચે એ કામનો નહીં.” આવા વિચારો મનમાં આવતાં રજુછાડદાસ શેડ પ્રત્યે કહ્યું. “બાપ, પણ તમે પેલી રાતની વાત કહી તે મારા મનમાં સમાતી નથી. તમારે આટલી જાણ વાત યઈ અને ગાદી ધઈ સિમામલ દેવા આવી ત્યારે તમે હંઈ કહ્યું નહીં.”

“અરે ! મેં ધણુંજે કહ્યું અને ધુનકારી પણ કહાડી પણ એણે ના નરમપણે વાત કરી એટલે વધારે હું શું કહું ! ને જરા માધુ ફેરખું હોત તો ખતાવત !” રજુછાડદાસ શેડે અભિમાન ભરેલા ઉદ્ગારોથી કહ્યું.

“ભીંચી તો મોળો ચઢને દાંત પાડે. મીઠું મીઠું મોલી માણસે આખું કાળજી કહાડીને ખાઈ જવાને વાર ન લગાડે. પુરુષના કામમાં વચ્ચે પડવાની એમને શી જરૂર ! એ એમનું ઘર સંભાળીને બેસી રહે. શું મરો બાવડીઓની સલાહ પ્રમાણે ચાલતા હશે ! જુઓને વાત !” પ્રાણસાસે જરા આંખ ફેરવીને કહ્યું.

“રાંડો. વમર પછે ગાદી ધાપ છે. ખાલી માધું દુઃખવે છે.” રજુછાડદાસ શેડે ભીંચી પ્રત્યેના અભાવના આવેશમાં કહ્યું.

“પણ એ તો ઠીક છે. કાલે આંગળી લેતાં પહોંચેા પડે, અને આગળ જતાં માથે ચડી બેસે. એ રોમ તો મૂળથીજ દાખવેા નોંધજે.” પ્રાણસાસે કહ્યું.

“હા, ખરી વાત. એ જાતનો સ્વભાવ એવો છે. મોંડે ચઢાવી ખેડી. મારે પડે.”

એ પ્રમાણે રજુછાડદાસ શેડ મોઢ્યા એટલે વાતનો છેડો આંખે.

કરવાં પિત્રાર, છે પ્રાણુસાસને. અને તેના નેવી રતિ અને પ્રકૃતિવાળા
જનોને કે નેજો આ જગતમાં છેવે છે અને પોતાનું પેટ કેવળ આપી
સાટીથી બરે છે. એપરાનાં બી વાવી તેમાંથી કસુરીની આસા કાઢીએ
સ્વપ્રાપ્તિ પશુ સાખવાની નથી. નેવાં બી વાવવાનાં તેવાંજ ફળ આવવાનાં
પદ્ધતિ કે મોડો. ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાયનો કાંટો અદ્ય છે. તેનાં જન્મે જાન-
વાની દાંડી તોલતી વખતે કેવળ સોધી રહી મધ્ય વિદુર્માન થતે છે તે
ન્યાયી પ્રજા ન્યાય કરવી વખતે સમાન દૃષ્ટિથી જ જુએ છે. નથી તે પ્રજાને
ત્યાં કાંઈનો પશુ પક્ષપાત. ઇનસાફ થતાં કર્મના ફળ ભોગવવાં પડવાનાંજ
પછી તે રાગ હોય કે રક હોય, શીમંદ હોય કે ગરીબ હોય, ઠાની હોય
કે અઠાની હોય, મોટા હોય કે નાના હોય. પ્રાણુસાસ આને માડીધોડામાં
મહાસે છે, એશઆરામમાં અમન ઉગ્રવે છે, પેસાના પૂરમાં ખરો હોય છે
અને પાપ કર્મોનો ધડો પૂરો બસવા માટે તેના પામ મવળા પડતા ભય
છે. પશુ ધડો દુહતાં વાર નહોં લાગે! પછી પરિણામ કેવાં આવશે તે ન-
હેવાની જરૂર રહી નથી. પ્રાણુસાસ લમણાં તે જાણતો નથી, અને જાણ-
વાની આ દાણે તેને દરબાર પશુ નથી! મુખમાં સોની અને દુઃખમાં
રામ સાંભરે છે.

પ્રકરણ ૧૧ મુ.

રજુછોડાસ જમીને કોલા હતા. આને છવ જરા આનંદમાં હતો.
પ્રાણુસાસ પાસે નહોં હતો. માણેક શેઠાણી પાનની બીડી હાથમાં લઈ
શેડને આવવા માટે ઉભેલાં હતાં. શેઠ હાથમાં દુધાલ લેઈ મોં સાફ કરતા
કરતા રેખા આમજ પુરસી ઉપર બેઠા. માણેક શેઠાણીએ બીડી આપી.
તેમણે ખાધી. રમુજમાં ભેઈ માણેક શેઠાણીએ વાત કહી.

“રતનચંદ જમડીએ લાગ્યો છે. જો તમને પસંદ પડતી હોય તો
લેવા હાયક છે” ધણીજ ધીમી વાણીથી શેઠાણી બોલ્યાં.

પણ રતનચંદ વિ. મહુ મેળા છે. એનો આવ આપણને આપે
મરે. કામત વધારે કરે છે. "એ સોડો દેખ પને!" રણુદાસ શે
કેવર આપો.

રોડ. એ શું લોલ્યા? ખીન કરતાં આપની પાસે જોડો આવશે
પુ એને વખતે દલાલી પણ છોડી દેશું. હું તેનો અદ્યો રોડ આવે. આપો
હો!" નમકીઆએ માંવેલા કપડાની છાંયીમાં ઊંડા રતનચંદ દલા-
લીની સાફરિતેલી પાણીથી કહ્યું.

"અરે દલાલ સાહબો ફરી વિચારું છુંવળ નહીં. મહુ મહુ મોડીને
પુણી કરી કામ કરાડી જવ. દલાલની કામમાં ચાકરની પીપને પીપ મર્યા
હોય છે. પણ મહુ ચાકરની નુકસાન દેવ. એ તો એમલ કહેવાય!"
રણુદાસે કસીને કહ્યું.

"પણ રોડ, હવે કિયે આપની સાથે એવી રીતે કહું છે તે તો જ-
માવે? જથ્થા દલાલ સરખા નવ્યા? પાંચ અંગળો સરખી નથી હોતી.
(મોડ છૂટી એટલે) એ. રોડ જુઓ આ નમકી. કેવા જુની ખાલુના રવ-
ચેંટો હોરા છે! પાસે પણ દેવો નાજુક છે! એ તો કોડો દુનીઆમાં મળવો
મુશ્કેલ છે!"

"હા. શું આખી દુનીઆમાં નહીં મળે? જુવોને વાત કરે છે! એના
કરતાં પણ સરસ બને છે."

"ત્યારે રોડ આણી આપો! અપ હો તોટલી કીમત આપું. આવા
એકએ તેવા જયેગર બેરના હોરા આટલા જથ્થા એક સદના ક્યાંથી
મળે! રોડ."

"પણ એની કામત શું છે ને તો દો?"

"રોડ, આપની પાસે કીમત કરવાની ખાનમાં આવે ને આપો. એક
પરાકનો માલ છે. પર ખરચને મારે એકએ છીએ તો દલાલી નહીં લઈ.
એમાં શું? પણી વખતે ખાટીએ છીએ."

"નજી નજી હવે. દલાલી નહીં લઈ કરી રાની લાલી હોરીઆર

કરો છો ? મારા પ્રમાણે દલાતો શે અને ધર્મ પ્રમાણે કહેા. કેટલામાં લા-
વ્યા છો ?”

“રોડ, ધરાકનો માત્ર છે. મારા માથે નથી, એનો પીસ્તાગીસ
માગે છે.”

“પીસ્તાગીસ હજાર રૂપીઆ ! શું વાત કરો છો? એટલી કીમત નથી.”

“રોડ, એનો માત્ર છે તે એ તો મને તેમ કહે, પણ મારી મરણ
ત્રીશ બત્રીશ સુધી કરે તો લેવી સારી છે. એમાં નુકસાન નથી. જુની ખા-
લુના હીરા છે. એખખા છે. માટે માફ ધ્યાન પડોયે છે કે લઈ લે. આવી
રકમ ફરી ફરીને હાથ નથી આવતી અને કંઈ ખાસ કરાવવા જવાનું પણ
નથી. ધરમાં એક રાત્ર છે.”

રતનચંદ બંગડીઓ માણેક રોડાણીને જોવા આપે છે, પછી મા-
ણેક રોડાણી તરફ જોઈ રતનચંદે કહ્યું.—

“રોડાણી આવો વખત ફરીથી નહીં આવે માટે રોડને કહેા કે શે.”

“બંગડી સારી છે એ તો ઠીક. પણ રોડની મરણ હોમ અને વાન-
ખી કીમતે મજતી હોય તો શે. પણ કીમત ઘણી છે. અને સી જન
|| સમજાવે ! પણ કીમત બારીશ ત્રેવીશથી વધારે નથી” માણેક રો-
ડાણીએ મર્યાદાસર કહ્યું.

રતનચંદ મનમાં સમજ્યો કે રોડાણીએ કીમત તો બરાબર આંકી.
પોતે વીશ હજાર સુધી નક્કી કરી લાવ્યો હતો. અને દલાતી નહીં લઈ
કહી હાથ મારવાની પેરવીમાં હતો. પણ રણુછોડદાસ રોડ બોલ્યા. “કી-
મત પોશાય તેમ નથી.” છેવટ કેટલીક હા ના થયા પછી ત્રેવીશ હજારને
સાતસોમાં દલાતી સાથે ફરી. રોડે ફરી ફરીથી જોઈ રોડાણીને આપી અને
રૂપીઆ વડાવ કાપી ચુકાવી આપવાને ફક્ત ક્યો.

રણુછોડદાસ રોડની રમુજ આ વખતે કંઈ જુદીજ હતી. તે એટલા
રંગમાં હતા કે પ્રાણુલાલને પૂછ્યા વિના તેની ગેરકાનૂનીમાં આપડી
મોટી રકમનો સોદો ક્યો તથા તે બારે કીમતનો દાગીનો માણેક રોડા-
ણીને આપ્યો.

પ્રુલા સખેલાજ હતા અનેક લાકડા અને મટકા કરી જંગડીઓથી વડું
ગોમતા હાથ ઉપર રજુછોડદાસ થોડું મન ખેંચી વધારે મોડમાં આંખા-
ઓખો ભીયાઈ મર્ધ અને છમડી બધે ઘર્ષ મર્ધ પશુ ધીમેથી રજુછો-
ડદાસ થોડે બોલ્યા—

“ હમ, જંગડીઓ સારી છે ને ? ”

“ સારી હશે કે નરતી, મારે કું કામની છે ? પહેરનારી હોય તેને
સારી કે નરતી ? ” જેનાએ જરા હજુકો કરી જવાબ આપ્યો.

“ પણ કોઈ દિવસ તારે પણ પહેરવાને કામ લાગશે. ” પ્રાણુલાએ
ધીમે રહી તાપસી પૂરી.

“ દમારે કોઈ દવાડો નથી પહેરવી ? આ તમારી જમડી ભે. ” જરા
વધારે આંખ ફેરવીને જેનાએ કહ્યું

“ અરે પણ હમણાં પાછી કોણ મારે છે ? કામનો પહેર. ઘર્ષ ર-
દેશે. ” રજુછોડદાસ હસીને બોલ્યા.

“ ના, કું કરવા ? પછીએ પછી આવવી અને હમણાં પણ આવવી.
ના મારે નહીં જોઈએ. મહે તમારી માનીની શેડાણી પહેર. ” જરા મવાં
મદાવીને જેનાએ, જમડીઓ કદાડતી નહોતી પણ કદાડતી હોય એમ દે-
ખાડવાનો રોંગ કરી ઉત્તર આપ્યો.

રજુછોડદાસ થોડે તરત જેનાનો હાથ પકડ્યો, એકમે બીજાને હાથ
થોડા મગા હપર નાંખી મેલ કરવા લાગી. રજુછોડદાસ થોડા ડાંમાર
ઘર્ષ મવા. દેવતામા થી એમણી નવું. માણીથી પાનગા જન્મા. પસરી પમલ
જેના જમડીની માથેક ઘર્ષ પડી અને શેડાણી વા ખાનું અને હાથ પ-
રનાં રવાં, ખીચારી માથેક શેડાણી ! આ પ્રમાણે તેમની દમરો જાગી
મર્ધ. ધુગ ઘર્ષ મર્ધ. કેવી દોસે અને કેવા વિચારોએ આ જમડીઓ સં-
પગવેલી ! જ્યારે માથેક શેડાણી જાળુચમાં આ વાન આવશે તારે
તેના દિવમાં કેવો પારકો પડશે ! તેના દેવામા કેવી દોળી સમગશે ! તેણ
મનમાં કેવું કડકડું તેણ રેડશે ! તેની કષ્ટના કરવાનું ચાંમનારનેજ સો-

રૂંડે નામ કે છુટે નામ સત્યુરૂપો સત્યાઓ કરી પેનાનું નામ જનમંડળમાં દિખાવાન અને અમર કરે છે, ત્યારે કેટલાક હતભાગ્ય મુરોરે રૂંડે નામ કરવાનાં સાધનો છતાં આડે ખર્ચે ચાલી, કુર્ચ આચરણ રાખી, તથા નીચ કામો કરી પ્રજામાં વિચાર કે કાંસીને પાત થાય છે એટલું જ નહીં પણ ખરાબ ઘાબઝો આપી બીજાઓનાં મન પણ ગમાડે છે. જાંનું મરણ ગુમાવી, શરીર પ્રકૃતિમાં વિચ્છે વેચે ઉમાડી, કાંતિને કાળો, કાંઈ લમાડી, માતાપત્ની મેગવેણી અગર ઉપર પાણી ફેરવી, મૂક સુખમાં અમિ સગમારી, કુટુંબના જનોમાં કુઠો કચેરા ઉભો કરી નેઓ કુછંદમાં છડી જાય છે તેઓના નેવા મૂર્ખ અજુસમણ અને દુર્માગી બીજા કોણ કયો? હતભાગ્ય રજુછોડકાર શેડા જણ ગદ્યમંત્રી વેસ્થાના સંપર્કમાં પોતે કોડીના જન્મા, સગાંવડાસામાં વિચારને પાત થયા, સજ પ્રેમને, જાણનારી અને સમજનારી સદ્ગુણી પત્નિને ઉંઠ કેમ તેના પ્રેમના ધાત થયા એટલું જ નહીં, પણ હાલ સમયની પરિસ્થિતિ વખતે આપેલાં વચનોને ઉઘોડ કરનાર જન્મા અને સવા લાખની રાખ કરી ફેરાડની રાખ કોડીની કરી નાખી, વેસ્થાની સ્થાનન સર્વ સુખનાં મૂલ ઉપેડી નાખનાર અને ક્યાં પ્રકારના અધર્મનો માર્ગ દેખાડનાર ભોળો ભો શુરૂપે છે. અનેક જનો એ પાપના પંજમાં હપડાઈ બીજારી જન્મા છે. ખાખોખાવા થયા છે, પર્યટી ચાલ્યા છે. રોમનો ભોમ થઈ પાતા વખતે મરણને શરૂ થઈ આ જમનમાંથી મળું કરી સિંધાવ્યા છે અને પેટી પરપેટીથી જનસ્તી, આરેવી પ્રતિજ્ઞાને પતનની પેઠે આશામાં કાઢવી મવા છે પૈમવાળાઓ એમ સમજના દશે કે પૈમાના તે જતમાં તેમના કુપો કેઈ જો શકું નહીં દશે. અપરં કરી કાંઈ રહે જ નહીં અને તેઓના કુપોના જણાઈ આવે, તેમના કાને આવો કે ન આવે. પણ જમન તે. ચાલે કરશે તથા શેડાકાર દેશે જ. પૈમાના ખાખાં મમેને દલી મેડાઈ મનવા માને તેમાં શું થયું ?

રજુછોડકાર શેડા મનમાં મેનીના ભોલ પૂરે. જાણે કાંઈ જાણુજ નથી, અને જાણુજે તો શું થયું છે ? પૈમામાં જ કોણથી મનમાં ખસવાન

“ના, જાહેન કું તો જલુલીએ નથી. કાંઈક વિવેક થયા હશે.”
 “નાર ચાલ થયા હશે.” માલુક શેઠાણી મનમાં સમજ્યા કે
 તે પેલો સંસ્કૃત શસ્ત્રાન છે. પણ પોતાના પતિને કેમ હલકો પડ્યો
 એટલે વાત ફરતીને બોલ્યું આમ જ થયું. “પણ જાહેન, એ તો બ
 કાંઈને આપી હશે.”

“પણ વખતે તમારા જેઠે મંગલો દોષ તો તે મારી પાસે વાવ
 થયા વિના ના રહે અને મને જનાબા વમર પણ રહેજ નહીં.”

“હશે, સારે બીજા કાંઈને ભેગા આપી હશે. કું બૂબી મધ હાથ
 કે મારી સમજ ફર ચર્ચ હશે. મેં તો જરાબર જુલું નથી. પણ જાહેન
 જાંઘીએ ભેગા લાવક છે. આવશે એટલે તમને દેખાડીશ.”

માલુક શેઠાણીના મનમાં ધારકો તો પડેલા જ હતા. પણ નસીબ
 માંથી ઉતર્યા સુધી વાત વધો છે એ તે સમજેલાં નહીં. બીજા વતીએ
 વગરનાં, સાંજ પડ્યાનો સમય થતાં નવી વડુ પોતાને ઘેર ગયાં. માલુક
 શેઠાણીને એન ન પડે. હરી હરીને વિચાર કરવા લાગ્યાં. વખતે મનમાં
 કે “સંકેતે પડેલા આપી હશે તે થોડા દુઃખમાં પાછી આવશે.” વળી
 વખતે એમ પણ વિચાર કર્યો એવ કે “નસીબવાળીના હાથે જાંઘીએ
 તો મારની જાંઘી મધ હશે તું પાછી આવવાની છે. મરાણુ મપેલાં
 મુઠાં પાછાં આવનાં હશે? જાણી શકા મારવા તું જામનાં નસીબમાં
 હશે તો અત્યે, નહીં તો મરણી તો છેજ” આમ વિચારતી, વખતે ફરક
 ને કાંઈક કરતી, અંબે પાછી બરતી છેડે મન મારીને રહી.

રાત પડી. થોડે ઘેર આબા. વાગુ હરીને બેઠા. પોતે વાગુ ન હોઈ
 બીજાન જામનાં જામનાં જામનાં. થોડા મારીવાળાને મારી ભેગાનો દુઃખ ફરી
 કમર પડેલાને પોતાના એકાગ્રમાં ગયા.

“પેર નસીબો હજુ પાછી ન આવી.” થીને સારે માલુક શેઠા
 હીએ જુલું

“આરશે, કરાનકાલ થોડા ફરીથી જાવા નથી.” હોડે હાથેથી
 જાવા આપો.

પઈ નાઓ, હરિશંદ્ર સરખા લાઓ અને કોયડા માણસો આ પ્રમાણે માથા
નાઓ પણ સસલાને ક્રોધપણે વર્તવા દો, સસલાનો નિર્ભય પ્રભાસ થવા
દો—” આ વચનો સસલાનું કેતું તેજોમય સ્વાર દેખાડે છે.

રણુછોડાડાસ રોડનું જુકું બોલતું હાડી રાતનું નહીં જુકું હતી તે પા-
ડાઈ આવી. કરશનદાસ રોડની નવી વહુને બંમડીઓ આપી નહીં હતી.
માત્ર માણેક રોડાણીને વડાવવાનું એક જાકનું હતું. પણ માણેક રોડા-
ણીની લાપડા અને સમજનાં શાં વખણ, ગાવાં પોતાનો પતિ સહેજ પણ
હલકો ન પડે તે જાગતની તેમની કેટલી કાળજી “હું બૂલી હઈશ” હાડી
પોતાના માથે ઝોડી લીધું, પણ સ્વામિને જુકાં ન પાડવા કેવી ભડી બી
જો કે તેમની તો જાગીજ થયેલી હતી કે બંમડીઓ તો જેનાનેજ બ-
પામશે છે, મનમાં કહેવા લાગ્યાં કે “નીચ, કપડી, પ્રખંધની ભરેલી સફ-
સણીના મોઢામાં ગણ્યો કેળીએ જશે કું નીકળવાનો છે? જાગતનો બધો
કરવાને તો તે જન્મેલી છે, અને ઝેરીથીજ જન્મત નાશ પામ્યું છે. નેજે
ચોમીઓના ચોમ તળબ્યા છે, તપસ્વીઓના તપમાં બંધાણ પડ્યું છે,
મુનીઓને મોહિત કરી માનદત ધારી બેઠેલાઓનાં માન મૂકાવ્યાં છે, મહાન
રાજ્યોની ઉપદ્રવપાયક કરાવી નાશ પમાડ્યાં છે, આવી ને પ્રલય કરનારી
પરક્રિયા તેમાં પણ પડેચેલી મુશીમની ભત કું ન કરી શકે? અગ્નિમાં
પડ્યા પછી જયવાની થી આશા? એ તો જાણી ભરમ કરી નાખશે.
બંમડીઓ તો જગી રાજેડી થઈ મહા પાછી દેખવાની નથી, પહેલાની
નથી. બંમડીઓ મહા તો ધૂન નાખી. પણ આરા સ્વામિનું એ જગતા અગ્નિ-
માંથી રક્ષણ થાય તો સાઈ? હે પ્રજા! તને ચારી દવા નથી આવતી. હે
વિદ્યુ! તું મારા પ્રતે આવી અરૂણા શા માટે દેખાડે છે? હે દવાનુ દાતા!
મારા કર્મની ક્ષમા આપી આરા પતિનું રક્ષણ કર. અને જો તારી ઝેરીજ
ક્રિયા હોય તો મને તારી સન્મુખ ખેંચી લે. અરે! હું બંમડીઓને ક્યાં
કું! તેને માટે ક્યાં જવ જાણું! મારા પતિને માટે મારા જવ બાંડે મને
છે. મારા પરની આજરને માટે મારું દેવું લાપડાની રહેવું. મારા સસલાના

નોંસ બામ કરે છે, તેથી ગરીબોને કમ્પરિસન નીકળી જાય છે. આ બજારે ધણાઓને પાવમાલ કરી નાખ્યા છે, ધણાઓને બીજા બામતા નાખ્યા છે અને ધણાઓની આગરનો નાશ કરી દેવાનું કહાડવાને ઉત્તર આપનારા અને આ દેશના જનોની હવમ નીતિ રીતિને દોષિત કરનારા “નાદારી” ના કાલ્પનો બામ હેવા મોડલ્યા છે. તેવાઓની મંજૂરી પણ મધ્ય શક્તી નથી. જેમ હસ્તિનાપૂરની જ્વિ બેઢીની તરસી સિદ્ધ થઈ છે તેમ તે સદા જામરની જ્વિ “સદ્ગ્રી” અને “આમર” ની તરસી સંખીત થઈ ચૂકી છે.

વખત ધાતુમનો હતો. તે વેળાએ એક ઘોડાની બાણી નહીં પણ ધરની વિકટોરીઆ માડી જામરની એક બાણીની મહીના નામો ઉપર રૂબ હતો. તેમાં બેઠેલા બે જુવાનો રજુછાડાસ થોડ અને પ્રાણુસાસ જામરને રૂબ એક ચિત્તે જોઈ રહ્યા હતા. તથા વખતે વખત જામરમાં થતી વધ-થટના સમયે ચિંતા પણ કરી રહ્યા હતા. ધણા દલાલો એક પછી એક એમ તેમની પામે આવતા થડી થડીને બાવ રહેતા. સેવા વેચવાના હોય થોડની થડી પ્રાણુસાસ આપનો હતો.

એક બાણીએ પ્રાણુસાસે રજુછાડાસ થોડને જોનાના મોઢમાં ફસાવી વિપરીત જનાખ્યા એટલાથી આ ભોળો અને નીચ છવને સતેષ ન થયો. તેથી બીજી બાણીએ સદાના સપાટા જોરમાં ઉઘાડવા માંડ્યા. સદા પણ એક જાનનો નહીં. અશીલુના સદામાં અશીલુઆ જનાખ્યા. સેનાના સદામાં સનેપાલીઆ કર્યા, થોડના સદામાં સપાળ્યા, ધણું જામરની સરસીના સદામાં સારી પેઠે ધુમળ્યા અને નોટના સદાના નામમાં જુવાની નાખ્યા. આને નોટના જામરમાં લાગેનું નુકસાન બાણું છે. તે કારણથી આને તાણીને જામર તરફ કરી રીતે તણી રહ્યા છે તે રજુછાડાસ થોડને પ્રાણુસાસ સાથે વિકટોરીઆમાં બેઠેલા નામનાર જુએ છે. તેનો તિસ વાંકો દોષ છે તેને સમજું ઉપસુસને છે. સવચ્છ નામે તો પણ પાસો અવચો પડે છે. “કરમ વિના એટી કરે તો બગાડ મરે કે મુ-

ઠાડદાર ઠોંઠા મળ્યામાં ને સત્તાને કોડની નોટો આવી મઈ તેથી છવ
ખજો જાયો. ઘરો અને જાગરમાં ને જાગરમાં રહેતા લાગ્યો. સંઘ
અને સનેપાન ને સરખા રામ છે. બેનાને ત્યાં જન્મ છવ નચોટ. લગભગ
છ સાત લાખનાં તુકરાનના ખાસમાં ઉતરવાનો વખત આવ્યો. પ્રાણુડાસ-
ની ખ્યાનમાં આ આંકડો ખરો જન્મ રજુઠાડદાર ઠોંઠા લડમાં એટલો
મધો નહીં. જાગરમાં ઘણી વ્યવસ્થાવન થઈ, તેમ આપ ને જન્મ ઘણી
કરી. મહિનો ૫૨ો ઘણ વખત આવ્યો અને વિચારન બેયો તો સાચવાર-
થી પોણા પાંચ લાખ સુધીનો ટોટો આસપડવામાં આવ્યો.

બોજ મહિનામાં આવું બારે તુકરાન થવું તેથી રજુઠાડદાર ઠોં
ચમક્યા, સંકોચ્યા, વિચારમાં પડ્યા, છવને બેચેની જવ ધવા લાગી.
મન ગુચવણમાં પડ્યું. ખાવા પોવામાં છવ નહીં કાઢીઆ નરમ ધવા. ખર્
કીએ તો બાગી મયા. આવો કિસ્સા છવ વિચારમાં ને વિચારમાં રહે.
સવારના દસ વાગ્યા સુધી અને રાતના અમીવાર અમીવાર વાગ્યા સુધી
કાસકાઢેથીના રસ્તા ઉપરના સદા જાગરમાં પધારી નાખીને પડ્યા રહે
અને બપોર સાંજ કોડના જાગરમાં ધામો ખરાજ. બ્યારે જુએ તારે
માડી તો ઉમેરીને ઉમેરી બીજા જાગુ સોનાના સદામાં પશુ બે-
વીજ જાગી રમત રમેલા. વિચારનની હુંડીનો જાગર નરમ પડતાં સોનાનો
જાગર તેજ ધાવજ. પશુ ઠોડ નોડમાં તથા હુંડીમાં તેજ તરફ તણાવતા
એટલે સોના જાગરમાં મંદીમાં રલા. અને ટોનું વેચવાનું ધુમ ધમ ચ-
લાવ્યું હતું, તેમાં પશુ સવા લાખને આસરે બેઠેલી તેમ અરીજમાં કંઈ
પીસતાળીસ કે અડતાળીસ હજાર પેલા કરેલા. તે જાગરમાં રોટ પ્રથમથી
સોઘની આપ બેના કામમાં લાંબુ ખ્યાન ન આવેલું તેથી દસ વીસ હજાર-
રનો નફો ટોટો ધારતા હતા. પશુ વાવઘના સોઘ વધારે સોવાથી નફા વું-
કરાનનું કદી રાકાનું નહીં હતું. નોડમાં અને સોનામાં જાગરે ૩ લાખવાથી
રજુઠાડદાર ઠોડ વખતે નાહિમત ધાવ, પશુ પ્રાણુડાસ તેમને હિમત
આપે કે “ સો બાર છે । કાલે ફરી પેલા કરી લઈશું. ” તો પશુ ઠોંઠા

મઈ તેથી રજુછાડદાસ શેડ પાછા હડયા. અને ફરીથી તે નોટનો ધમે નહીં કર્યોનો નિશ્ચય કર્યો. પણ પ્રાણુસાસિ ઉપર તો લડમી રેવીની પૂજા પૂરી થઇ. સોઘની ધાલમેલમાં દલાલીમાંના અડધા મામ સાથે લખમમ પંચાથી હજાર રૂપીઆની રકમ પ્રાણુસાસિના ઘરમાં આવી. પ્રાણુસાસિ ઘર થયો. તેણે દલાલે હમણાં ચડ્યો હતો. તેની દલાલે જોયી હતી. ધન્ય જીવરપતિ બેઠા હતા. પંચાથી હજારની રકમ તથા પ્રથમ બંમત લખેરેના કામોમાં ગરમડ કરી પંદર સતર હજારનો છત્ર કર્યો હતો તે એકાદુ કરી લાખ ઉપરનો સરવાળો થયો. આ પ્રમાણે જોનાની મારફત પ્રાણુસાસિ પણ લક્ષ્મણપતિની પદિને પામ્યો.

રજુછાડદાસ શેડ સાંજના ઘેર મથા. પ્રાણુસાસિ ઘાયો પાપો પોતાને મુક્તમ મયો. બહારથી ધાકેમો પણ દેખું તો હરખાતું હતું. તડાકો જાગે પડેલો. આવો હાથ મારવાનું ક્યાં મળત ? બેઠી રોકાવતો જાણે ઘરનો મળ્યો ના હોય ? તેમ પ્રાણુસાસિ તો રજુછાડદાસ શેડના પ્રતાપે પતોતો થયો. પણ આ પેલો કવી રીતે મેળવ્યો છે તેનું જો તેને સત્તવાન થાય તો તે છબીસદાસની પેઠે પોતાના કર્મનો પ્રમાણપ થયે પાપથી કંઈ મુક્ત થાય, પણ છબીસદાસને પૂર્વજન્મના સરસારે જે સંત સમાજમ થયો હતો તેવો તેને થાય ત્યારે જ એવો પ્રસંગ આવે. પણ પ્રાણુસાસિના કુટુંબ કામોને જામેનો સરવાળો તો રજુછાડદાસ શેડના પૈસાના ઉપાર જાજીના સરવાળા સાથેજ થયાનો છે. અને તે કર્યો તો આ કામીગમના મહાત્મ પ્રમાણે અહીંઆજ પ્રત્યક્ષ રીતે બોમવાને તથા તે બોમવાની જનમંજી કન્યુજ દર્શન રૂપે હમેશને માટે થવાને હજારે કામ કરી છે. તેમજ જનમ કાગ છે, અને જનશે પણ તેમજ.

રજુછાડદાસ શેડ ઘેર આવી નરમ ઘઈ પડ્યો. એક ઉપર બેઠી તો મોજ નહીં. રાત્રે આજનું પણ જરોજાર ન જાઓ આજની તરત ધાવથ થયેલા પુરાણી પેઠે પડ્યા ને ઉઘી મથા.

આ સંજની ઘન માણેક સેવણીના જલજીવમાં આવી. નુકસાની

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બૂલેચરના રસ્તા નેવો ગીચ વસ્તીવાળો બીજો રસ્તો કોઈક જ હતો. તે રસ્તા ઉપર સાક્રમારણી, વણિશાસ્ત્રી, મહારાજોના મંદીરો તથા બૂલેચરે વગેરે દેવાલયો આવેલાં હોવાથી તે રસ્તો સી પુરોથી હમેશાં ભરતો જોવામાં આવે છે. એક દિવસે શ્રીમંત તથા મરીઓ દ્વાયમાં સાક્રી ઝોળી સેક અથવા ચાકરના દ્વાયમાં આપી કે મજુરને માથે સાક્રી બાજી ઉપડાવી તે રસ્તે જતા જણાતા હતા. મંદિરોમાં દર્શને આવનારાઓમાં કેટલાક હજીરો બાંધી દોડતા તથા કેટલાક ટોળે મળી દર્શન કરવા જતા હતા. તેમાંના કોઈકે તો "ને ને ને"ના બેસાથી પેહાર કરી મંદિરોમાં દર્શનને ટેરો આવતાં અટકાવવાને માટે "વૈશ્ણવ આવે છે" એવી ચેતવણી આપતા હતા. સીઓનાં ટોળાં જલુ દેખાતાં હતાં જેમાં નાની અને મોટી, જુવાન અને જુદા, વિધવા અને સધવા, શ્રીમંત અને મરીજ અજાણ્યા દર્શનને માટે પ્રેમપેથી ધર્મ કેટલીક કસેપણે ચાકતી અને કેટલીક નાચતી અને કુદતી જણાતી હતી. વખત સવારના નવ વાગ્યાનો હતો.

આ સમયે એક યુવાન અજાણ, નેનું વય આશરે બાવીસનું હતું, તે તે રસ્તા ઉપરના દિવાનખાનાની એક ખરીએ દ્વાયમાં વર્તમાનપત્ર લેઈ ખુરસી ઉપર બેસી વાંચતી હતી. સરીર ઉપર એક સાદો સફેદ સાડી અને એક સફેદ વારકુટ પહેરેલાં હતા. ધરણુ કંઈ જણાતું નહીં હતું. કંઈ દ્વાયમાં એક એક સોનાની જમડી હતી. અને જાને શાનમાં કાંચાં મોતીનાં લવીંગીઆ હતા. પણ તે સીના હજીરો તેજ આમજ ધરેલાનું કૃત્રિમ તેજ સા કિમ્બાજનું? તેના મુખાવેંદની મેળ આકૃતિ, મોટી શીમાવમાન આંખોમાં ચળકી રહેલી કાળી કાંઈકાં, અર્ધ ચંદ્ર સમાન પ્રકાશ પામી રહેલું મન્ય કપાળ, નહીં છાંતું નહીં કુદું પણ મુખની આકૃતિની શીમામાં વધારો કરે એવું નાક અને કવિઓએ જે પરગણની ઉપમા આપી છે એવા ઢોંઢ એ સર્વ એવા તો મોહક હતા કે કવિઓની કસેપના સક્ષિતને સાધન રૂપે ધર્મ પડે માટેજ ચંદ્રાએ એ પાટ પાપો હતો એમ અનુમાન થતું હતું. તેના કપાળના ભાગમાં વાગતી જે રચના કુદરને કરી હતી તે તેના મુખની શીમામાં ધમેકા વધારો કરતી હતી. મુખના પ્રમાણમાંજ સરીરના બીજા અવયવો

દેતા જેની નુકસાન કરવાનું વાંચનારનેજ સોંપી આપતું પ્રકરણ આગળ અપ્રાપ્તિએ.
 મણેલી અને મણેલી, હાથપણવાળી અને સુત, ગંભીરતા વાળી અને
 સદાં અધુરો નીચાં દાણી જોનારી, પૂર્ણ વિનય અને વિવેક વાળી તથા સ્ત્રી
 ખોટાની સિમા મુશ્કર કરનારી આ અખણ જારી આગળ ભેટી છે. વર્ત-
 માનપત્ર વાંચે છે, પણ વખતો વખત દૃષ્ટિ જારીની બદલ રોકતી જાય છે.
 એટલામાં મોટા આરખી મોટાની જોડી ધણુધણુટ કરતી ચાકી જતીને
 અવાજ તેને કાને પડ્યો. સરીર જરા કંપનું કરી, ડેકું બદલ કદાપી, નજર
 કરતાં રજુછોડાસ રોડની ગાડી દેખાઈ. તરતજ આ ચૌવનાના મનમાં
 જરા આવડો સામેલ. રાતના પોતાના સ્વામિએ કરેલી વાત યાદ આવી.
 પાંચ છ સાખ સદામાં ખેલા તે વાત આખા સદેરમાં ચાકી રહી હતી,
 વનમાન પત્રોમાં પણ છપાઈ ચૂકી હતી અને હોવાનાં મોટાં ધરોમાં જોરાધી
 ચરચાવા લાગી હતી. તેવાન પોતાના કાને આવતાં મીઠાં ચતુરદાસે પોતાની
 જીને કહી હતી. રજુછોડાસ રોડ ઉપર નજર કરતાં તે સપ્રગી વાત યાદ
 આવી. મનમાં ખેડ થયો અને વર્તમાન પત્ર જાણીએ ચૂકી ઝીંઝા વિચારમાં પડી.

મીઠાં ચતુરદાસ દાઢકેદમાં સદર અદલતમાં વકીલાતનું કામ કરતા
 હતા. પરીક્ષામાં પસાર થએ ચારેક વર્ષ થયાં હતાં. બોલવાની છદા સારી
 દોવાથી ધંધામાં ઠીક આગળ વધ્યા હતા. સ્વભાવ પણ મજાનાવડો હતો.
 દરેક કામ પોતાની પાસે આવતું તેનું જારીકોથી અવજાન કરી, કામ જો
 ખડું દોષ તોજ તે કાચમાં ધરતા. નહીં તો ચોખી ના પાડતા. પણ તે
 સાથે ગરીબો ઉપર તેમની દયાદૃષ્ટિ ધણી હતી. કોઈ પણ નિરાધાર નાચાર
 માણસને સદેજ પણ અન્નાય થાય એવું તેમની નજરમાં આવતું તો પો-
 તાને અમૂલ્ય વખત રોકો કે વખતે પૈસાની પણ સદાવતા કરી તે કામ
 માથે લેતા. અને તેને વાજળી ન્યાય ધન્ય સુધી નેની પહોંચાડે ખતથી
 મંડતા હતા. દેહમાં બેઠા બેઠા કદલાક મિત્રો સાથે વાતો કરતા હતા તે
 વેળાએ રજુછોડાસ ચોંટ સદામાં પૈસા ગુમાવ્યાની વાત નીકળી હતી
 તથા તેમના સખધમાં બોલાતા અનેક વાતોની ચરચા ચાકી હતી તે વે-
 ળાએ તે રોડની નીતિ રીતિ ઉપર ધણી ટીકા ધઈ હતો.

મીંચુરદાસ સાંજના ઘેર આંખાં વાળુ કરી નિવૃત્તિથી સરસ્વતિ પાસે ખુસ્તી નાખી બેઠી. પતિ પત્નિ વિનોદ કરતાં હતાં. વખતે રણછોડદાસ રોડની વાત પોતાના વકીલ મિત્રમંડળમાં થયેલી તે મીંચુરદાસે કહી. રણછોડદાસ પેસા કેવી રીતે ઉઠાવે છે, કેવા કુલ્દમાં પડ્યા છે, હજારોનો કેવો આધિકાર ખરચ સમ્પે છે, સદામાં રૂપીઆ ગુમાવી કેવા ભોકોની હાંસીને પાત્ર થયા છે તે વિશે લાંબી વાત ચાલી. આ વાતથી સરસ્વતિને બહુ ખેદ થયો. આ વાત બીજા દિવસે રણછોડદાસ રોડને જોતાં ચાલ્યાવવાથી વર્તમાન પત્ર જાણુ મૂકી વિચારમાં પડેલી સરસ્વતિને ખારીએ બેઠેલી વાંચનારે જોઈ.

સરસ્વતિ અને માણેક રોડાણી બન્ને નાનપણથી ઘાડા સંબંધમાં આવેલાં હતાં. કાળકાઢેથી ઉપરની એક કન્યાશાળામાં સાથે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો. પાંચમું ધોરણ પૂરું કરી છઠ્ઠા ચોપડી બહુતાં લખતો સમય થવાથી બન્નેએ સાથે નિશાજ છોડી હતી સ્વમાવ અને પ્રકૃતિ બન્નેની સમાન હતી. તેથી તેઓ વચ્ચેનો સ્નેહ ઝંઝા હતો. બન્નેનું વર્તન નાનપણથી સરખું હતું. બન્નેનો બહેનો સમાન સ્નેહ હોવાથી પોતાની સખી માણેકના સ્થામિની વાત પોતાના પતિના મુખમાંથી સાંભળી સરસ્વતિને ખભો પરિતાપ થયો હતો. અને વર્તમાન પત્ર દૂર મૂકી વિચાર કરવા લાગી કે “જ્યારે રણછોડદાસની આવી વર્તણૂક છે ત્યારે માણેકને મન કેટલું દુઃખ થતું હશે! માટે હું આજે જરૂર માણેકને મળું, અને કંઈ દિજાસો તો આપું.” એમ વિચારી પાતાની બહેનપણીને મળી તેના મનની વાત કહડાવી બનતી રીતે તેના મનને શાંત કરવા નિશ્ચય કર્યો. કેવી સુઘ સખી! કેવી સમજુ બહેનપણી! પોતાની સખીની સ્થિતિ વિશે જો કે તે બહુતી નથી તોપણ માત્ર અનુમાન અને કલ્પનાજ કરીને આટલો ખેદ કરે છે તો જ્યારે સધળો હકીકત તેના બહુવામાં આવશે અને પોતાની બહેનપણીના સંસાર સુખની દુઃખદ સ્થિતિનું જ્ઞાન થશે ત્યારે તેના પરિબેદનો શું પાર રહેશે! નહીંજ.

આદ્યેકે કે.પાઠ્યની અવધાનને હું કહેવું નેવશ્ય ને થવું નકરે દોઢ
 વધી રેલાવ પ્રાણી કહેજા પશુ ચાલ નાક ન જાણે કેવળે કરી પશુ ન
 કેમકે વિચારનાં બદાં, પેાતાની બદાં દષ્ટાવામાં ફેરું પણ બધાં નથી,
 પેાતાનું દુઃખ દેહ ફેરું કહેજા, ને કેવળ જાણું નથી અવધા જાણેજ
 કોણે કરી કરે છે કિં જાણ ને જાણી રીતે અવધાનમાં દનાં, પેાતાના પ્રે-
 જાનના સમયે તે કોમલવૃંદા દેહમાં આવે ને પશુ બદન કરીનેજ કો
 ન જાણે તેમનો વિચાર હૈં દનાં, નેવશ્ય એ દુઃખ કોણ પ્રાણનું હતું કે
 કોઈ પણ જડેવજની ને કમી કરી કરે એમ નહીં હતું. સ્વભિ જાણેજ આવે
 નિરુદ્ધિય છે, કવચીતે જાણે છે, પેાતાનું પણ જાણે નેવે જાણાર નથી નેથી
 પેાતાના થાની દષ્ટાવામાં આવે પેાતાના પાનિયા રીતે જાણે દેખાવામાં
 આદ્યેકે મોડી પાણી દનાં દનાં, નેવશ્ય દેહ મીજની દા દોષ છે,
 દાણી જાણે મયા જાણી વાળ દેખાયા કે દાણમાં કહેલી નથી. સર્વ મન
 કું પણ નેવેજાણે જાણે કહેજા સદામાં જાણે જાણે આવે અનીતિની
 જાણે જાણે અતિ અવધાર થયા સાચી જાણે નિરાસ થઈ, વિચાર દારીને
 જાણે આવે જાણે જાણે પેાતાના સ્વભિને અવધારા અવધારાને પ્રવલ
 કરવાને પ્રવલ થયાં, પેાણે કરેજા પ્રવલમાં નિરુદ્ધિય નિરાસ પાણીકાવ પણ
 જાણે જાણે થઈ મધું હતું. તેથી જાણે વિચાર કરી પેાતાની સખી સ્વ-
 સ્વભિ પાણે દેવું જાણી કરવાના આવે નેમનાવળિ દારે કહે કરેજાવવાના
 દારેજ કુવર આવ્યાં.

સદસ્વભિએ ને સ્વધારનેજ અવધારાને નિશ્ચય કરેલાં દનાં જે વાણે
 પેાતાના મારર અવધારે જાણે નીચે પ્રમાણે ગીતી આપી ગજુડાદારા
 રીતે જાણે મોડાને—

પત્ર.

વાદાસી બહેન આદ્યેકે,

જાણે, પણ વિચારી જાણે મેજાવ થયાં નથી. જાણે આજ સા-
 યમજા વાણે હું જાણે જાણે અવધારાની છું, જાણે તે સ્વધાર તમને અવ-

ફળ છે કે કેમ તે જણાવશે. મગવાને હું ધણી આતુર છું.

લી. રત્નેદાસિન સખી

સરસ્વતી.

પત્ર લઈ રામો ચાલ્યો. રજુછોડકાસ શેડના ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો, અને જુએ છે તો ખાલેક શેડાણી જીમ માડીમાં બેસવાને તૈયાર છે. એક પત્ર જમીન ઉપર અને ખીતે પત્ર માડીની પગથી ઉપર મૂકેલો છે. રામાએ જઈ ચીડી આપી. ખાલેક શેડાણીએ સર્પ વાંચી. રામાને માડી ઉપર બેસવાને કહ્યું અને માડી સરસ્વતિના ઘર તરફ દેખાતી.

સરસ્વતિને ઘેર ખાલેક શેડાણી આવી. સરસ્વતિ કપડાં પહેરનાં દનાં અને રામો જવાગ લઈ આવે તો માડી બેઠાવવાની વરધી આપવાને ખેતી દનાં. એટલામાં રામો ઉપર આવ્યો અને કહ્યું “ખાલેક શેડાણી આવી.” “ક્યા છે?” ચમકીને સરસ્વતિએ પૂછ્યું. “હાઈરમાં.” રામાનો ઉત્તર સાંભળી સામા મયાં અને હાથ પકડી બન્ને સાથે દિવાનખાનામાં આવી. અને જહેનો મામામામી ખારી આગળ ખુરસી ઉપર બેઠાં અને વાનેાંએ વગાડ્યાં.

“જહેન, ધણા દિવસ ધવા અવાયું નહીં હતું. આજે સવારે સહેજ વિચાર થયો, અને દમખાં કપડાં પહેરી આવતી હતી એટલામાં તો તમે આવી.” સરસ્વતિએ કહ્યું.

“હા, હું પણ ધણા દિવસ ધવા ઝંખી રહી હતી. પણ શું કહે જહેન, શરીર પણ જરા નરમ રહે છે.” ખાલેકે ધીમે સારે જનર આપ્યો.

જહેન, તમારું શરીર તો દમખાં પછું બેસાઈ ગયું. મોંકું પણ તાન પડી ગયું તોને છે છવ બહુ ઉદાસ જણાય છે. કેમ?”

“હા જહેન, દમખાં એમજ આવે ■ ચિંતા ખુરી ઝીન છે. એક સારી પણ ચિંતા ખુરી છે શું કરીએ જહેન, કંઈ કહેવાની વાત નથી.” ખાલેક શેડાણીએ જરા નિસામો મૂકી જનર આપ્યો.

“તારે શું ચિંતાથી શરીર આકુ કરી નાંખ્યું?” લગ્નીરીથી સરસ્વતિએ પૂછ્યું.

શી ઉપાસ કર્યો? જાહેન, રસ્તો કાંઈ સમજી નથી. અનમાં બેઠું મુઝાઈ પું. દેવું બરાબ આવે છે. જારી જનવા વખત આવી છે. આમ તો ન ખમરું સારેજ દેવું ખાલી કરવા જાહેન તારી પામે આવી પું. (માણેક શેઠાણીની આંખમાં પાણી બરાબ આવ્યું તે કમાજતી કુતરું મોતવા સમાં) જાહેન, એક પ્રકારનું દુઃખ દોષ તો હું ના મર્જુ. પણ આ તો ચારે માનુષી મગમું છે. ત્યાં હોતવા ક્યાં જનું? મારી તપર દુઃખ તો હુમર દુહી પડ્યો. દુઃખનાં કંઈ જાડ ઉમતી નથી કે જેખાવ? રીસાને હું છું કઈ? એકું કે પચાર. મારું સંસાર સુખ તો ધુન થઈ જનું છે. પણ મારું ધર મગમું છે તે ગારથી નથી ખમતું. તરે હું કઈ છું? આ પ્રમતે કામગ હલની સકમાર માણેક શેઠાણીએ પોતાનો ઉમરો કાઢ્યો અને તેમ કરનાં દેવું બરાબ આવ્યું અને આંખમાં આંસું ખામું ન રજું ને મરસ્વતિ રમાવ વેઈ જગત પેતાની ગાવમાં લઈ મોત્યા.

"જાહેન, આમ શું કરે છે? જરા તો દેવું કાણુ રાખ. આઠમી જા પી નરમ કેમ થાય છે? આમ ખ.ગત ગદિ રાખીએ? ખુવામાથી વાન કરે. નેતે: ઉપાસ કરીએ."

"વાન કરવાને ને દેવું ખાલી કરવાને તો આવી પું પણ દેવું કામ નથી રહેતું. મારે રહેવાને મોટો જનવો છે પડેરવાને કપડાં લઈ અને રાવ-મીના છે બેમરને તારી ઘેલ છે. પણ એ જનું છું મમનું? ને જોને ક્યાં નિનુ મુખ નથી, ને જો રત્ને રાંતનો વેમ નથી, ને જોને રા.મિ તમને. (તે. જ નથી તેને અન્ન મુખ તુજ વસાવત છે તેના જેવી દુખીખ. રજુ અને અ-ખાવની ખાંજ કાં જોને અમજી.)"

"જાહેન, ખરી વાન છે એનો જાહેને અન્નોઅન્ન છે. પુણે ને જો ખમતુ મને છે તે. તેના દુઃખનો પણ પાર નથી રહેતો. ૧૬ છે કે—

મરે દુઃખનો માંખેએ, કદાહી કર્મનો પાંડ;

પણ ખૂંટી લેની આરજ, એ દુઃખ આઠો આંડ.

જાહેન, અમર છે છું કરવા. દુઃખનાં દુઃખ કેને નથી? નવને છે.

જિયા બૂઝ ઉપર ઉઠિસ કાનો જિયી રૂઢાઈનનો પાદુન અને તે
 ડોમલી ડોડીનનો રૂઢાઈનો કોટ બનામોર પહેરેયો હતો અને માથે
 રૂપ (રોપી) હતી. આજ ઉપર સામાન્ય ચરખા ચડાઈ હતી.
 નાનુડા ઘાડી ખાસ સવાસો રૂપીઆ ખરચી ઇસ્કાપી મંગાવેલી
 હતી. પ્રાણસાતનો પોષાક પણ એવા પ્રકારનો હતો. આવા
 જાને મિત્રો (રીઝેન્ડ) ખાસ ચાખેલી મેડા ઉપર મેડા હતી.
 નહીં પણ રજુકાઠાસ યોગે સનેષાતનો બાપિ ઉપન કરનાર
 એક ઇસ્કાપી પૂરવણ જેવી ઓળા જિયા વસો પહેરાવી પોતાની
 મેડામાં મેસાડી હતી. સરત કાર થવાનો સમય થયો. ઘણા મહિનો
 થઈ સુધી ઉત્તમ સિક્કણ આપી, બજાવી, ખરડાવી, પીંડાવી તેવા
 રેશા ધિગાઓને પોતાનું પાણી રેખાવાનો આ પ્રસંગ હતો. તેઓ પો
 પોડ ઉપર ત્યારને મેસાડાં બસતનું તબક્કામાં મૂળતયા માટે સમજ
 આમ તેમ કુમાયુન હી રહ્યા હતા. તેઓ રમે તાના, કાળા, રાખરા
 ધોળા વગેરે કાપ. થોડા કાળા તબક્કાઓ તેવાર પણ ચેલીને કાપ.
 રત્ન કોડકાની વિશાળ પાંચપાંચ બપોરનાર ચાનું કામ પૂરવું, ધિગા
 વિશાળીક કાપવા પોતાનો વંશ આવા તો રજાનો કે આખરના પાંચ
 તેઓ મામ કાઢતા પાંચા જતા હતા. અનામઆમ આરે સૌર
 થયો. "આ છાપા ને પછા છાપા. યાના નીચાનાં જામે પસાર.
 મુકેના જાણત અચાનક વનવા હી રહ્યા હતા. રૂઢાઈના કાપ તો
 અજોડા હતા, રૂઢાઈ વિશાળ બજાવ હતા. રૂઢાઈના ચરખાંથી
 રૂઢાઈને રૂઢાઈથી પોતાનેથી રૂઢાઈની વગર રૂપી આરે ત્યાં
 હતા. રૂઢાઈની તબક્કા રૂપી વગર આરે તેઓ વરખાં રૂપ
 રૂપી રહ્યા હતા તેઓનું આખર પોતાનું જા કાઢવા પાંચી માટે
 બીજાના પાંચા રૂપી હતું.

રૂપીની આરે તબક્કા રૂપી વગર રૂપી રહ્યા હતા. રૂપીની આરે
 આરે તબક્કા આરે રૂપી રહ્યા ત્યાં અજોડા અજા. અને કાપ

હતા તેમાં એ પશુ સરતમાં હતા નહીં કારણ કે દિવસ પેર નહીં અને પનોતી બેઠી હતી. પહેલી સરતમાં મજા જન સાથે દળરની "મીડ", મુઝાવતી તેમાં મીસ કમર પૂરેલા અને "જોછામાં છત લેઈ" એમ મમત કરી "હોયો જુઘારી જમલો રમે" તેમ પસાપરી ઘણા માયા. પશુ એ પશુ ત્રણ પાંધરો પાયો નહીં, અને એ સૌ દળરની મોટી રામ ગુમાતી બેઠા નેપીજ છતને બેઠેની ઉપર થઈ હતી.

પુનામાં રાખેશો મુઝામ શેઠેરમાં નહોં પશુ હા આવેલા એ મે મહામાં દનો. જમથો જનુ મોરો નહોં દનો પશુ ફરનીચર વમેરેથી સારી રીતે રાજમાર પામેશો દનો જનને માડી જમતામાં ઘણા સમ રજુછોડદાસ અને પ્રાણુપાસ માડીમાથી જનનાં, અને જમતાની આમે રીમા હંચકે હિંચના બેઠા જેના પીછ માડીમાથી જનરી કે તરત હસતી હતો અને મઠકો કરતી રજુછોડદાસની મામે ખુરશીએ બેઠી અને વાત ચીનમા રજુછોડદાસને એવા જોમરી નાખ્યા કે ચિત્તા ચિત્તાથી ખસી ગઈ અને પાસા દમવા રમવામાં પડ્યા. થોડા વખત થતાં જમવાને હાંધા જમના જમના કહી મચ્છીઓ આનુજ હતી રી પાનમેપારી ખાઈ, કોઈને મળવા જનુ છે એવું નિમિત્ત દેખાડી માડી જોડાથી જનને મિત્રો આપ્યા.

આ બે મિત્રો આઠથી રાતના કયા મયા નહોં કોઈને મળવાનું હતું કે નહોં કોઈનું નોંતક હતું. પશુ તેઓને એક ખાતચી વિચાર કરવાનો હતો. સરતમાં ખેડવાની વાત જેનાને કાને નાખી નહોં હતી, અને તે જામન તેને જાણ કરવાની પશુ જરૂર જોઈ ન હતી. માટે તેના સંબંધમાં એકાત વાત કરવાને માડી જોડાથી નીકળ્યા.

"બંડ ગારડન" નામનો રમણ જામ પુનાના રહેવાસીઓને માટે વિશ્રાંતિનું એક ઉત્તમ સ્થાન છે. તેની ઘાડપાનની રચના મનને આનંદ પમાડે એવી છે, અને સુઘળી વર્ષુના માણમાં તે જામમાં હરવા ફરવા માટે જાય છે. રાતના સાડા નવ થયા હશે. નદ એકમનો દિવસ હતો.

મવાડે બપોર પહેલાં બરી ચેક શીકસય તેમ કરજો. નહીં તો પછી ફરેલી.”

“તે કાગળ શું મને નથી? મને કહેવું પડે? પણ મુરકેલી તો એ છે કે એક દલાલમાં આમ પાંચ ધરનો સોદો કેમ ઉતરશે?”

“સારે એમ ધ્યાનમાં આવે છે કે દલાલ આપણા મોટા બંધા ઉપર મેળે. પછી આપણુ જાઈ મહિને બે મહિને વેંત કરી પાછા આપીશું.”

“હા, એ ઠીક છે. આપનાર પણ તરત મગશે. તથા ચાર લાખની મિલકત ઉપર લાખ રૂપીઆ આપવા તેમાં શું?”

“તો એમ કરજો. જેમ સગવડ થાય તેમ કરી તમે તે રૂપીઆ મુખ્યત્વે બેંકમાં મોરખસાની ગોડવણુ કરી તરત કાઢને દામ પાછા આવજો. સોમવારે તમારે રહેવાની જરૂર નથી. મુનીમને કહેજો એ બરી આવશે.”

“હા, એમજ કરીશ. જો રાખનાર ધણી ચેક આપશે તો તેમ જા-
રાનાર બેંકમાં જમે કરાવવાનું મુનીમને કહીશ. બેકના ખાતામાં આપણા ચારસો પાંચસો લેણા નીકળે છે. શીકર કરશે નહીં. મને તેમ રસો
કરીને આવીશ.”

“આ વાત ચાર કાનેથી છ કાને ન જાય તો સારું જોનાને ખમર નથી. કાણુ જાણનાર છે કે પણ રવાન રાખજો ધરમાંથી ચેલી જાય નહીં. કાણુ જાણે તો કહેજો કે પુનામાં એક મીસ છે તે મીસના ધણી પામેથી મીસ અને તેનું કંઈક કમીશન ગીરવી રાખ્યું છે તેટલા માટે જાણે છીએ. એવી રીતે મુનીમને કાને વાત નાખી મૂકજો.”

“સારું, એમજ કહીશ. એટલે કાઢને વડેમ નહીં આવે. બીજું પણ કામકાજ જોતો આવીશ. સાંચુ કામકાજ છે નહીં. કંઈ સેવક જાડી નથી. હોરનો વામરો પતી ગયો. તેમાં પાંચ સાત દળર નહોતો છે તે મુનીમ સેવો.”

“હા હાર, આપણને કંઈ લહેવું હોર પર કે અરીજમાં છે. એક-
વાર હોરમાં જોવા દતા, પણ પછાડેથી બે તથા વાવમાં યોગ યોગ મગત્ય આવે છે, જોઈએ અડધી જાણ બે ચાર મહિના એ બેડું છે.
વાત દરતાં થાજા પૈસા પેઠા કરી લેઈશું.”

“નદી નદી, તારાથી શું છાનું છે? અત્રે એક મીઠું છે, છં લાખ રૂપીઆની. તેના ઉપર લાખ સવા લાખ રૂપીઆ નોંધેલ છે. કાલે સવારે એક ખાનગી મુદરચની મુઝાકાન મધ દલી ત્યારે નક્કી કર્યું હતું. કમીરાન કેટલું લેવું તેજ નક્કી કરવાનું હતું. બ્યાજ તો ચાલ આના કંઈક કર્યા હતા.”

“પણ તેમાં પ્રાણુસાસને મોકલવાનું શું કામ?”

“રૂપીઆ રોકડા આપવાના. સોમવારે આપવા નોંધેલ છે.”

એ દિવસ પછી નદી અપાય? આપણે પણ બે ત્રણ દિવસમાં જાવું છે. વળી પ્રાણુસાસને જાવું ને આવવું.”

“નદી, ગયા વિના ચાલેજ નહીં. સોમવારે દસ વાગે તેમની વળી મુંબઈમાં જરવાજ નોંધેલ છે. નદી તો કામ જાનું રહે અને ખરાબ લાગે.”

“ત્યારે તમારી ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો. પણ આજે એક માણ તો ખેલવી છે.”

“હા, એક નદી ને બે.”

“પણ મને મુકીને રમશે.” “પ્રાણુસાસ દસતાં દસતાં, વચ્ચે બેસી તમે તો અમને મુકીને એકલા ચાલ્યા જાઓ છો. ઘેર રોકાણી થઈ નેતાં દશે. બહુ દિવસ થયા. શુભે ધાય તો સવા બે રૂપિયાનું નાંખાવે” જેનાએ એટલું કરી કહ્યું.

“આપ્યું આપ્યું” પ્રાણુસાસે તોરમા કંઈ આપ્યો.

“જેવું જેવું તમારું જોર. બાવડીઓ આગળ તો ખારી ખતી જાઓ છો. શેડ પણ શું? જાવ્યું જાવ્યું ખાતી ઝાલસ શું કરવા મારો છો? પેતી જાંતરીઓ માટે શેડને શેડાણીએ શું જોડા પગળ્યા હતા?” જેનાએ દસતાં દસતાં હાડ ભાગ્યાં.

“હવે એ વાત જવા દે. માફીનો વખત થયો છે. ચાલે પ્રાણુસાસ” રજીસ્ટ્રારસાસે શેડે કહ્યું.

“હાજ તો, પોતાની તમે લઈને આપ્યું એટલે વાન ઉગ્રવી નાંખવી.” જેનાએ લટકા કરી જાન આપ્યો.

વન બહારી, પ્રાણુદાસ એના જેવી શ્રદ્ધાની માદરમાં બેઠા. દા.વે
દેવદાસના દેહ પજુ રોગનજર મુક્યા મયા. આનમાંનીમાં બો. સં. ધુપી
પતેડી રી. તેમ જને તેમ જાલોથી રૂપીયા ભરવાની ગેરવજુ કરવાને મ-
જુન ભરમયુ બાપી ધેરા મયો. મિમેરી સંભગાર્જ અને માડી રૂપી.
સે મ.જુમે વેગવાને ધેર વાસ દ્યો તેના પ્રારબ્ધમાં અસલ્ય મોજવાનો

મજનો ભેજ નો લખ વગોજ સમજવો. જુહુ મોજવાનું અને તેથી ધના
વિધામધાનનું પાપ દોક ધમં શામમાં મળું મોહું સમેડું છે. એના તેડું
ખીલું પાપ શું છે? અને એવા પાપના રસ્તે ભેંધ જનર માન્યો નીચ
જાનની અજગા કપરનો મોટો મોદ છે તેડું અજવગ નેડું! સરનમાં ર-
પીયા દાવો છે તે વાન છાની રાખવાને કેડું દાડડું જુહુ મોજડું પડે
છે! મોસ મોરરી રાખવાની ફવગ મોહી વાનની જનાવદ કરવી પડી. આનું
અસલ્ય મોજનાં ફરેતા એક અપરાધને ધુપાવનાં ફવા બે અપરાધ બને છે.

વેરવાના ફંદમાં ફમી પડેતા જનો બ્યારે પડવાડેથી ફાંદાના બી-
છાના અને જુનીના મારનો અનુભવ મેગવે છે ત્યારે ઉવટે પોનાના
ફોને ખાટે રહે છે. તેમની સ્થિતિ કમાઈને પલ્લુ દયા આવે એવી યધ
પડે છે. પગે પગ અને કમચે કમચે જુહુ નેઓને બો.જડું પડે છે એ ફુલ
પધમાં પેતો તો મુખ્ય પધર્થ છે તે દોષ તાં સુધી નો મારે, પગુ બ્યારે
જર જુહુ, માંમાં મરથ ન રજુ એકલે ઉવદ મોરીનો રસ્તો ધાપવો પડે
છે. એ ધધાયા સરીરમાં અનેક રોમ ધર કરીને વમે છે. જમતમા સર્વ
પાપનું મૂળ, સર્વ પ્રકારના દુ.બોનો પાયો અને નાશનું તાગુ અને તરન
કમી નીકળે એવું બી માત્ર આજ ફંદ છે પજુ હાની જનો કામાંધ જાની
મોહમાં પડે છે તે આંખ દ્યારે ઉચાડી જુએ છે કે બ્યારે ચારે દિશાએ
જાનના અગ્નિના બડકા વચ્ચે ધેગવસા પોનાને જુએ છે ત્યારે. નરદાર :

દેવદાસના દેહ રોગનથી પાળા દ્યો. નવજખીના નાદે એક બે
જાછ રમ્યા. પડી કુના મનમા નો ચિંતા દતી, પજુ તેમ વખન જાપ
છે તેમ તેમ મોહી ધાપ છે. આ બેરે ઉધા

“પ્રાણુસાલ મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. ઘેર ગયા. ઘાતલુ પાણી નાલા, કંઈ નાસ્તો લીધો અને પોતાના કામે લગ્યા. વિચાર કર્યો કે ધર ઉપર રૂપીઆ સેવાની પીઠમાં કાણ પડે? વખત પણ નથી. મજૂર લોકો જાણશે. માટે મોટા જંગલો ઉપર લેવા સારા છે.” પછી જંગલની પડોશી પારસી રોડ નસરવાનજી કાવસજી હતા તેમની પાસે ગયા. સલામ કરી ઉભા અને કહ્યું—

“કમ રોડ સારી પેડે છે?”

“હાજી, આવો મી. પ્રાણુસાલ. કમ, બોલો શા વિચાર છે? મેસર રોડ, ખુરશી લો.”

“રોડ. વાત ખાનગી રાખવાની છે. રજુછોડદાસ રોકનો વિચાર મોટો જંગલો લેવાનો છે. મારો વિચાર કે તમને અપાતું લાંબું સુખી બીજાના હાથમાં ન જવા દેવો.”

“હા, પણ રીતસર ધામ તો.”

“રોડ તમે જાણો છો કે સાડાગણુ લાખ લાખ છે.”

“હા, પણ મી. પ્રાણુસાલ આજે કાણ એટલા આપે? રોડ પોતાને રહેવાની સગવડને માટે છૂટે હાથે રૂપીઆ લેશે. તેટલા કંઈ ઉપજાવે વિચાર કરો. તમે જાણો છો. રોડ પોતાને લાખમાં ધામ તો નોંધાવે.”

“રોડ, એક રસ્તો છે. રજુછોડદાસ રોકના ખાનમાં એકાદમ નહીં ઉતરે, તેમાં જંગલોની કીમત આ તરફ હમણાં વધતી જાય છે.”

“હા, પણ રોડ! રહેવાને માટે આજ ત્રણ સાડાગણુ લાખ ખર્ચ થનાર કાણ? અને કંઈ જાડુ પણ એટલું ના આવે કે બાજુ એવું ના ઉપજે. અમારે તો જાડુ ખાવાનું છે. જાડું કે બાજુ.”

“સારું એક વાત ખ્યાનમાં આવે તો કહું. હું ધીમે ધીમે રજુછોડદાસ રોકને મોટી વાત કિતાઈ, પણ વાત મનમાં રાખો તો. રોડ છે તુલશાનમાં. જંગલો પડેલે કે મોડે લેવાશે. પણ એકાદમ નહીં અને. રોડ, મારી

સંતાડ એમ છે કે દાસ એ જંગલો તમે મારગેજ રાખો. પછી થોડા વધારે એકે દાસો દોષી આપોરા.”

“પણ મારગેજ ઉપર રૂપોઆ કેટલા આપું ?”

“એ લાખ આપો.”

“ના, દોઢ લાખ આપું, અને માર આના પ્રમાણે બ્યાર.”

તે તો ઠીક છે. બ્યાનમાં કંઈ વાંકું બોલાય કે દસ આના લેજો, એ-
છા નથી.”

“ઠીક છે. બ્યાનનું તમે કહેશો તેમ કરીશું.”

“સાફ સારે, પણ દાસ ફક્ત એક લાખ આપો. પછવાડેથી હું બંધ બેસાડી આપીશ. થોડા, અમારામાં કહેવન છે કે “માખાપનો દિવસ અને પાડાસીની સોંચ” ફરી ફરીને લાય નથી આવતી.”

“હા ઠીક છે, મો. પ્રાણુસાહ, તમારે પણ કંઈ કરીશું. આ સોદામાં પણ તમને જે માયાની દમાલી થા રૂપોઆ મળશે.”

“થોડા, એમાં શું વજો ?”

“પણ વેચાણ વખતે ઠીક કરી આપીશ.”

અમીઆર બાનાના બાએ દાસ લાખ રૂપોઆ લેવાના નક્કી કર્યા. ખમે જન હાયા. રવિવારનો દિવસ હતો, બેઠા અને આદીશો બધ દલી. તેથી વહીવને ધેર ગયા. ગીરવીનું બાનાખન તેવાર હતું. પ્રાણુસાહ પાસે રજુઉઠાદાસ થોડું મુખસારનામું હતું એટલે લાંબ સદી કરી. વડીમે શાખ કરી. રહસ્યર સોમવારે કસવવાનું હતું. રજુસર કરાયા વિના રૂપોઆ ન મળે. પણ ખરસીના બ્યાનમાં વાળ ઉતરી ગયહી. વિશાસ મોટી યાન છે. વિશાસે વડાજી બાએ છે. અંગ્રેજ સરકારના શબ્દ પડેલાં લાખો અને ક-
દોડી રૂપોઆનો વહિવટ માવ મોટાની જુગાન ઉપરજ આસનો દનો. અ-
મીલતા કાપવાના કેટલાક નિયમોએ આ દેશના જનોમાં અનોખા-વનો વિ-
શ્વાસ ખડીર રવા, અને આને પચીસ રૂપોઆની અવધેમાં પણ એક

આનાનો રસામ્પ (ટીકીટ) જોઈએ. કાગ પજુ પોનાનું કામ કરે છે. એ માત્ર સમયનીજ જાણિકારી છે. નસરવાનજી રોડને પ્રાણુસાક્ષ ઉપર પૂરે વિશ્વાસ હતો. લાખ રૂપીઆનો ચેક મુંઝાઈ બેંક ઉપરનો તરન પારસી રોડે ભરી આપ્યો. નસરવાનજી રોડ પજુ દુશીઆર અને પક્ષા હતા. મોમવારે સવારના દસ વાગે રજીધૂરની આંધીસમાં તે ગીરવી ખનનો. દસ્તાવેજ રજીસ્ટર કરાવવાનું ઠરાવ્યું હતું, કે અગીઆર વાગે બેંકમાં ચેક જનવતે પહેલાં દસ્તાવેજ રજીસ્ટર થઈ જવ નક્કી કરી પ્રાણુસાક્ષ ઘેર ગયો. બે વાગે રજીસ્ટ્રોડાસ રોડને ઘેર આવ્યો. ચેક મુનીખને આપ્યો. માલુક રોડાણીને મળ્યો. તે મિચારી પોનાનો કાગ રવામિ તરફની ચિંતામાં કે સારા પુસ્તકો વાંચવામાં માગતી હતી. ન કોઈને ત્યાં જવું કે ન આવવું. પ્રાણુસાક્ષને “ભાઈ આવો” કહી આવકાર આપ્યો. સહેજ વાન કરી. ખજર પૂડી. આવવાનું કારણ માલુક રોડાણીએ પૂછ્યું. ઉત્તરમાં મીમ ગીરવી રાખવાની ખનાવડી વાન કહી સમજાવી. પડી આસ્થા. જાનરેમાં રૂપા. ભાવતામ પૂછ્યા. દસાસો વગમ્યા. કઈ સોનો કયો. રોડોની આપ લે કરી. થોડી નોટ પજુ લેચી. સોનાની લગડીનો પજુ થોડા વલિવટ કયો. અધીશુના જનરની ખજર લીધી. સાંજના ઘેર ગયા. સોમવારે સવારના સાડા નવ વાગે જમીને ઘેરથી નીકળ્યા. રજીસ્ટ્રારને ઘેર મળવા ગયા, અને સાથે તેડી ખરેખર દસ વાગે કોર્ટમાં આવ્યા. પારસી રોડ પજુ ત્યાં તરનનાજ અવેધા હતા. સહી થઈ. સિક્કો થયો. નોંધ થઈ દસ્તાવેજ પાકો થયો. “સાહેબ મહેરમાન” કહી પારસી રોડ આસ્થા પ્રાણુસાક્ષ ખારેખાર માડી ઉપર આવ્યો, અને સાડા અગીરની માડીએ બેસી પુને પધાર્યા. પારસી રોડો ચેક અને રજીસ્ટ્રોડાસના ચેક બેંકના ખાતામાં જામે ઉધાર પડી ગયા, પંચું. પીડા મડી, અને પુને રમન મમનમાં રજીસ્ટ્રોડાસ રોડ સાથે મળ્યા.

ચુરચુરે રણછોડદાસ ચેડે નિખા હતા તે ચેડની રૂઢિ જરાજર રાખતા. સમયે સમજના શબ્દો કહેતા, બરમમાં સિખામણ આપના તથા કેટલીક કામોમાં બલિષ્ઠમાં ધનારી ખસતી માટે બર્મમાં ચેતવણી પણ આપતા. પણ શેડ તેમની વાતને હસવામાં ઉઘારી નાખતા હતા. મુનીમનું નામ પરમાનંદદાસ હતું. વયે ૪૬, સમજમાં પાકા અને હરેશ હતા. પોતાનો ઉપાય નહીં આશવાથી મુનીમન ધારી બેઠા હતા, અને મળતી રાજને સાત મારી જવાનું વખત બારીક સમજી હતાપણુ મરણુ વિચારું નહીં હતું. નવો જંગલો બીરથી મુઠાવાથી હવે તેમના પેટમાં કાગ પડી કે હવે રામદાસ ચેડની લીજેરીનું તગીયું રણછોડદાસ શેડ જરસાવાતા. દિસામ, સરવાયું તો તેમના હાથમાં હતું, તેમાં ઉપાર પાસાની રામો ભેર શેડ કર્યાં, નિશાસ નાખતાં અને તે ઉપર વિચાર કરતા પેટમાં પરમાનંદદાસ બેઠા છે એટલામા ઉપરથી માણસ આવ્યું કે “માણેક શેડની બોલાવે છે.” ઉપર મથા અને પૂછ્યું.

“કેમ બહેન શું કામ બોલાવ્યો?”

“તમે મારા મુનીમ છો, પણ તમને મારા પિતા ગુપ્ત પૂજ્ય માનું છું. તમે ૪૬ છો તેમ અનુભવી છો. માટે તમની મઝાક લેવા બોલાવ્યા છે. પ્રાણસાજ આવ્યા હતા તે શું કરી મથા?”

“બહેન, શું કહું? કહેવાના ના બલ નથી વાત હાથથી મળે છે. કાઠને ઢોલ દેસનો નથી. રૂઢિ હજારની હિંમત એવી છે.”

“ના, પણ બહુ કહેનો તથા કે કાગળ શું છે? રૂઢિ સમજ નથી પાતી.”

“કહેવા એક માનનું નથી વાત કરી ને ખાલી હપ્તામાં આવું, હપ્તામાં બીજો નથી, પણ વાત કરી તમની દુઝાવા વધારે કરાવે ફું નથી કહ્યો.”

“હા, પણ વાત બલકી તો બેઠાને કે કહવા કરાવું નથી આ રે. દુઝા તો છે. તેને કાગ રહીને.”

"હો કેવળ વચનો નથી. કદેક ક્યારેય તો ન કદેકય પણ તમને મની પુરો માફ હું અને તમને મારે મને દુઃખ નહીં હો મારે કદેક પુરો પણ દુઃખ પોતા કામચાલી છે."

"તમે શું મને નથી જાણતો કે મેં મામરો લેવાનો હું હો જાતી કોઈથી વાન જાતો જાય ! અને તે પણ જાતો ધાતી વાન ! હું મારી પાસે મને વશાનું નથી ! હું તો દાસ્ય જોઈતું હોઈ છું. " પણ તમને આજે કદેકે મારી પોતા કદેકાનું નથી. "

"હા, આજે દાસ્ય છે, તમે નથી વાન જાણો હો કોઈને શું વ-ધારો હું."

"હા, જાણુ જાણુ છું. પુત્રે મને હો અને તો પણ આજેના કા-લા-કા-કા છે, પણ પ્રાણુસાથે આવીને શું કરી મને !"

"મને કોઈ કદેક નથી. હવે લાખ રૂપીઆનો કોઈ લાખને આપી મને અને કદેક મને કે " સુખપ્રદેશ " માં જાતે કરાવી આવડે. પણ હું એમ અનુમાન કરું છું કે આ રૂપીઆ આપણે તમે જાંમને મીરવી મૂકી લાવ્યા છે, મારું કે કોઈની નીચે સહી આપણા પોતાના જાંમપાસા પાસે નસરવાન છો રોતી હતી."

"અરે, આ વખતે આવી ! તે દિવસે તમે પર મીરવી મૂકી ખૂલ્યા રૂપીઆ લાખી સદાનું મેં કાઢ્યું હતું. વળી પુનામાં શું કામ પાડ્યું તમે કે આવી રીતે લાખ રૂપીઆની જરૂર પડી. હાવ ! મારું પણ કામ છે ! એ પે પણ પાસે રાખે એમ મને તો લાગતું નથી."

"મનીન જિમજ છે. દાનરોનો ખરચ. પૈસાની આવક નહી, વધા-વીને આવડતું. રોડને કદેક સુખતું નથી. પ્રાણુસાથે જમાવ્યા છે. પરી જીવ મગાવો."

"પણ લાખ રૂપીઆ લાખાટે લીધા હશે ! પુનામાં વળી શું કામ હતું !"

"ખરું જોઈતું હજારને માત્રમ. હજી ખાતરી નથી, પણ મને લાગે છે

પણ જેનું અગમગ જેનું કે પંદર લાખની દોસતના ઘણી ઘરે લગભગ દોઢ વરસ થયા છતાં રણુછોડદાસ રોડનું નામ મુંગધના “મુલેદના અમલદારો”ની દીપર્મા ઘખલ થયું નહીં. પ્રાણુસાહે તે માટે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, અને તેમાં આડો અવરો ખરચ થયો; યથો. પ્રાણુસાસ પોતાનું પણ કરવાને સુકતો નહીં. સાચા છ હજાર તે ખાતે પણ ખરચ થયા અને રણુછોડદાસ રોડનું નામ જે. પી. (મુલેદના અમલદાર) ની દીપર્મા ઘખલ થયું. જાપામાં છપાયું, અને દલેથી રોડ જે. પી. તરીકે લખાવા લાગ્યા. જે. પી. યવાની ખુસાલીમાં પણ મીઠખાનીઓ ઉડેલીજ.

પુનેથી આવે લગભગ ત્રણ મહિના ધણા આવ્યા હશે. તે સમયમાં આ પ્રભાણે જે મોટાં માન મેળવ્યાં. પુને મયા સ્વારે સીમક થોડી દોવાથી મોટા ખંભા ઉપર લીધેલા લાખ રૂપીઆમાંથી એંસી હજાર સરતની રકમ તના આપતાં વિસ હજાર રાખ્યા હતા તે તો ચપટીમાં ઉડી ગયા. પુનાનો ખરચ તથા આ જે પ્રકારનાં માન મેળવવાના ખરચમાં તે રકમ તો ઉપાર પડી મઠ, પણ ત્રણ મહિનાના ધર ખરચ માટે વીસ પચીસ હજારની રકમ જોઈએ. તથા વીસ બાવીસ હજાર ખજારમાં આપવાના પ્રાણુસાહે રેખાડેલા તે પણ જોઈએ. તેટલા માટે આઠ ધર વેચવા કહાડ્યા. એક મહિનામાં તેનો નિકાલ કરી નાખ્યો. વેચવાનાં પ્રાણુસાસને દતાં, દયાસ પણ પ્રાણુસાસને અને મેનાર ધણીઓનો દસાસ પણ નેજ હતો. એટલે પછી પ્રાણુસાસના પોખારની શું વાત કહેવી ! સચામેથી અડી લાખ રૂપીઆની કીમતનાં આ ધરોનો એક લાખ અને ચોસસી હજારમાં કાયો ઠોકરા નાખ્યો. આ આઠ ધરમાં ત્રણ મોટાં ધર કે જે ઉપર મોટના જાગરમાં આપવા રણુછોડદાસ રોડે રૂપીઆ લીધેલા હતા તે પણ આવી ગયા. માત્ર ત્રણ ધર સીતેર પંચોતેર હજારની કીમતનાં રહ્યાં. એક લાખ ચોસસી હજારની રકમમાંથી ત્રણ ધરના ગીરવી ખત ઉપર લીધેલા એક લાખને બાવીસ હજાર રૂપીઆ બ્યાજ સાથે ધયા તે આપી દીધા. નહીં તો તે ધરનાં વેચાણખત મઠ શકે નહીં.

પણ કેવું અભયમ જેવું કે પંદર લાખની દોસતના ધણી યે જન-
મન દોઢ વરસ થયા છતાં રણુછોડદાસ રોડનું નામ મુંગળના "મુલેક-
ના અમલદારો"ની દીપમાં ઘખલ થયું નહીં! પ્રાણુલાલે તે માટે
પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, અને તેમાં આડો અવરો ખરચ ધણે ધણે. પ્રાણુ-
લાલ પોતાનું પણ કરવાને મુક્તો નહીં. સાચા જ હગર તે આવે
પણ ખરચ થયા અને રણુછોડદાસ રોડનું નામ જે. પી. (મુલેકના અ-
મલદાર) ની દીપમાં ઘખલ થયું. જાપામાં જાપાનું, અને હવેથી રોડ જે.
પી. તરીકે લખાવા લાગ્યા. જે. પી. યયાની ખુશાલીમાં પણ મીનખાની-
ઓ ઉડેલીજ.

પુનેથી આવે લગભગ ત્રણ મહિના થયા આવ્યા હશે. તે સમયમાં
આ પ્રમાણે જે મોટાં માન મેળવ્યાં. પુને ગયા ત્યારે સીસક ઘોડી દોવાથી
મોટા જમલા ઉપર લીધેલા લાખ રૂપીઆમાંથી એસી હગર સરતની ર-
મતના આપતાં વિરા હગર રાખ્યા હતા તે તો ચપટીમાં ઉડી ગયા. પુનાનો
ખરચ તથા આ જે પ્રકારનાં માન મેળવવાના ખરચમાં તે રકમ તો ઉપાર
પડી ગઇ, પણ ત્રણ મહિનાના ધર ખરચ માટે વીસ પચીસ હગરની રકમ
જોઇએ. તથા વીસ બાવીસ હગર ખગરમાં આપવાના પ્રાણુલાલે જેનાડે
તે પણ જોઇએ. તેટલા માટે આડ ધર વેચવા કહાડ્યા. એક મહિનામાં તેનો
નિકાસ કરી નાખ્યો. વેચવાનાં પ્રાણુલાલને હતાં, દવાત પણ પ્રાણુલાલ હતો
અને લેનાર ધણીઓનો દવાત પણ તેજ હતો. એટલે પછી પ્રાણુલાલના પો-
આરની શું વાત કહેવી ! સચામેથી અડી લાખ રૂપીઆની કીમતનાં આ ધ-
રનો એક લાખ અને ચોસઠી હગરમાં હાથો ઠોકા નાખ્યો. આ આડ ધરમાં
ત્રણ મોટાં ધર કે જે ઉપર નોટના ખગરમાં આપવા રણુછોડદાસ રોડે
રૂપીઆ લીધેલા હતા તે પણ આવી ગયા. માત્ર ત્રણ પર સીતેર પંચો-
તેર હગરની કીમતનાં રહ્યાં. એક લાખ ચોસઠી હગરની રકમમાંથી ત્રણ
ધરના ગીરની ખત ઉપર લીધેલા એક લાખને બાવીસ હગર રૂપીઆ આપ-
સાથે થયા તે આપો દીધા. નહીં તો તે ધરનાં વેચાણખત થઇ શકે નહીં.

[illegible]

၂၇

[illegible]

આલેકઃ શેઠશ્રીને બાપ પર લેખાની ખજાર પડતાં તેમને ટીક તે
 પોતાનામાંથી લઈ ગયો. તેમની તો હવે ખાતરી થઈ કે લેખાનો અંત
 આરણ્ય સુખત થઈ. ખરેખર શેઠ પડાડો કરતા નથી. એક પોટો મર
 ગયો. બાપાના શેઠની પાસમાં ખરેખર ચાલુ છે. મીત્રજાનીઓના ખર
 એમાંથી નથી અને શેઠ શેઠ હાથખરચીમાં લેણી નામે છે એ બુદ્ધિ
 હવે તમારે કાળી કાળી આંખે દેવે તો ખજાર કાઢાઈને જો બને તે ખર

હતો કે માણેક શેઠાણી “નાળીએર” આપી રત્ન આપે તોજ શેઠાણી ફરી પરજાય. માટે ગમે તેમ કરી માણેક શેઠાણીની રત્ન મેળવવાને તેમને સમજવયા માંડ્યું. રત્ન લીધા પિના પરણે અને માણેક શેઠાણી ન્યાતમાં તકરાર હાથે તો રણુછોડદાસને ધણું બારે થઈ પડે એમ હતું. માણેક શેઠાણીની સમજની કંઈ વાત કરવાની હેજ નહીં. તેમના ડહાપણનો તો પારજ નથી. માણેક શેઠાણીને મન નો મમે તેવો પણ પોતાનો સ્વામિ, તેમની આગ્રા કેમ ઝોળાય એમ તે સમજતા હતાં નરતું ધાય છે એ સારા માટે એમ તો તેમના મનને દદ હતું. તેથી સ્વામિની ઇચ્છાનુસાર ફરીથી લમ કરવાને તેમણે હા પાડી. પણ તે એક ચોકસ સરને કે “જે કંઈ જર જરીઆન માણેક શેઠાણી પાસે હોય તે તેમની પામે રહે અને તે તેમનું જીવન મજામ તથા એક ધર તેમણે શેઠાણીને નામે ફરી આપવું.” આ સરત રણુછોડદાસ શેઠ તથા પ્રાણુસાસે કબૂલ કરી અને લમની તૈયારી કરવા માંડી.

પણ રૂપીઆ ક્યાંથી લાવવા ? સીંચીક લાંબી હતી નહીં. લમનો ખર્ચ. લામડુમ તો કરવાની નહીં હતી. વાડી જમડે ચાર મિત્રો મેળવી બે હાથ મેળવવાના હતા. તોપણ શેઠના ધરનાં લમ. તેમજ લમ ક્યારે ધાય કે બે ધર નવી અને જુની શેઠાણીઓના નામ ઉપર પાડા દસ્તાવેજની રૂએ ચડે ભારેજ પ્રાણુસાસે રત્નો ક્યો. અગીઆરમાંથી બાકી રહેલાં ત્રણ ધરમાં એક ધર માણેક શેઠાણીને નામે તથા એક ધર રત્ન વડુને નામે વકીલની મારફતે વેચાણ ખતથી મદાવી આપ્યાં, અને ત્રીજું ધર હતું તેના ખુરદ કરી સાડા બાર હજાર રોકડા રત્ન વડુના કસર્ઈ માગાપને મળો આપ્યા બાકી ચોડા લમના તથા ધરના ખર્ચના મથા. આ રીતે અગીઆર ધરની દસા થઈ રહી.

લમ મથાં. રત્નવડુ ધરે આવી. તેના માગાપને હરે કંઈ સમાઈ ન રહી. એમની સમાઈ રૂપીઆની હતી તે તો પૂરી થઈ. આડ બાર હજાર લીધા. આડ હજાર એક હોકરો પરજાઓ તેના આપ્યા. બે ત્રણ

ખરે શેઠાણી કંઠાળ્યાં અને પોતાના પતિને પૂરે લાગી-આઘા માગી-પોતાનું જરૂર જરીઆન હતું તે લેઈ ને ઘર પોતાના નામે ક્યું હતું તેમાં વાસ કર્યો. રજુછોડદાસ અને પ્રાણુલાલને તો આનંદ હતું ને વેદ કહ્યું. મનડ હતી તે મઠી મઈ. હવે રતન વડનું ચળ થયું. માણસો સાથે વડે ગાળો દે. મોઢામાં ને આવે તે બોલે. રજુછોડદાસ શેઠને પણ ધમકાવે. ધડીમાં ઠોડીના બનાવે. પણ નવીવડુ એટલે ધણે ખરે ઠોણે માનીતી વધારે હોય છે તેથી તે જાપરે મઠી બેસે છે. બંગલામાં રજુછોડદાસ શેઠ અને નવીવડુ રહેવા લાગ્યાં.

પણ માણેક શેઠાણી પૂર્ણ દુઃખી ધયાં. તેમના નશીબમાં શેઠાણી સાથે આબું. બી જાતને મોઢામાં મોટું દુઃખ આ જમનમાં કંઈ પણ હોય તો તે શેઠાણી છે. તે દુઃખને ધરણે માણેક શેઠાણી ધયાં. અવતાર અરુણ મયા જેવું થયું. સત્તર અઘર વર્ષની વય છે. પતિએ તબ્યાં છે. સતાન કંઈ છે નહીં. એકલાં પોતાના પતિએ આપેલા પરના એક દિવાનખાના અને ઓરડીમાં રહે છે. માન એક વખત અજ સે છે. સમયનો મોટો ભાગ જ્ઞાતિમાં ગાળે છે. તથા ખાડીનો સમય પતિના કાપોનું અવશોકન કરી બળ્યાં કરે છે. પોતે દૂર રહી પતિ સુધરેલો સાંભળવાને આતુર છે. પ્રાણુલાલની સંમત મૂકે, જેનાને તજ દે અને ને કંઈ રહ્યું છે તેટલામાં મહે રતન વડુ સાથે પણ આજરબેર દિવસ હ્વાટે તે જોવાને માણેક શેઠાણી તથા પી રલાં છે. શેઠાણી સાથેને મણુતાં નથી. પૈસા મવાની પરચ કરતાં નથી. પણ કેવળ પતિ સુધરેલો અને સુખી થયેલો જોવાને ઝંખી રલાં છે. માણેક શેઠાણી તો તેમનાં માતપિયનું એક રતન હતું. તેમની પતિમજ્જિતની આ પરિસિમા તેમને પરમ પડેને કેમ ન જમડે ? વાંચનાર ધીરજ ધર, ધીરજનાં હજી મીઠાંજ છે.

પ્રાણુલાલને હવે વિચાર થયો કે-“કાસજ તો હઠાડયું. એનાં પમયાં ધરમાંથી ઢળ્યાં રતનવડુનાં પમયાંએ જરૂર મળવી જરૂરી પાણી આવશે. માટે હવે એકવાર બેઠું. આ પાર કે પેલે પાર. રજુછોડદાસ શેઠ પાસે

“મનુષ્યોને વધારે છે તે છે. એમનું નથી નથી. વારે
 બાજુની તોડીએ પછી તો એમનાં માનની વાત છે. કે પછી
 તો સુધી.” એમ વિચારી રજીસ્ટ્રારનાં રોડે વાત કરી—

“હવે સાંચો થયો. આપ કહ્યું તે મનુષ્ય પૂર્ણ પૂર્ણ એવો હતો.”
 રજીસ્ટ્રારે આજુકાલે કહ્યું પ્રત્યે તિરસ્કાર નક્કી હતો.
 “હા, હવે આપણે એમ, એવાનું નથી. નવીનાં પગલાંથી મનુષ્ય મનુષ્ય
 થઈ ગયો.” રજીસ્ટ્રારનાં રોડે હિંમતથી કહ્યું.

“મનુષ્ય થઈ ગયો? વેચાર કરે કંઈ વજર નથી. એ તો હાથ આપવાનાં,
 તો હિંમત મનુષ્યનું છે. મહા વિચારીએ કંઈ રસ્તો નથી. સદા સેઈ
 થે છે તે સદાજ પાછું લેઈ આવશે.”

“હા પ્રાણીસાક્ષ, ઘેર અને રમાં આપણને મિત્ર છે. એમાં આપણે
 જીવન જમાવ્યું હોય છે. આપણને આપણે.”

“મિત્ર છે. રનો સદા ઉપાડીએ.”

“હા. તેમ જમાવ્યું આવે તેમ કરો. હવે જાણી થઈ ગયા હોય.
 મનુષ્ય રજી નથી જસ્ય નો ચડ્યો જવ છે. માટે ચેશાખતો વાવો. ઉ
 જાણે. રમાં મને જાણ તેજ લાગે છે. કારણ કે આ વર્ષે વરસાદ વધારે
 આવે એમ લાગતું નથી. એ ચાર લાખનો હાથ પડશે.”

“પણ એનું મન નેજ કપર છે ખરું. મને વર્ષે પાંચ વધારે થયે
 હોય. માટે આ વર્ષે એકો થયો જોઈએ. માટે તેજમાં રજાથી સાર
 લાખ મેળવીશું.”

“હા, પ્રાણીસાક્ષ હવે જોવાનું નથી.” એક દરીઆમાં ફાટ
 રખેને વાલે સમ” બહાર જમાવ્યું.”

રજાએ તો આવતા હતા. જાનામાં, તોડમાં, બરીબમાં ચોક્કસ
 કરતા હતા. એ ચાર હજાર રમાવ કે ખુબે. પ્રાણીસાક્ષે રનો સદા જ
 રમવા માંડ્યો. તેજમાં પડ્યા તે ર લે છે કંઈ. હજારે માંસડીઆ મળ
 થાયી. જાણ વધે ને કેવા આવે. પ્રાણીસાક્ષથી તેજગાએને ટેકા

વેસાળના વાવણમાં લેખની આસર પીસ દબાવતું રેવું મળે મળુ.
નય જાગૃતિમાંથી નવ દેખાડી રજુકાઠાસ દેખે તથા રતન રજુ
રતન જુજાણ પરમાં રહેલ મળે, સમયે સદાવચનનો અન આપ્યો. આ-
દા નેરદેને રત આપણમાં આવી કામમાં મળે મળે રહે. માટે પોતે
રતનાથ દેવ પડે આવતા મળે. રજુકાઠાસ દેખી રિધાનનું રૂપાંતરમાં
મળે. રજુકાઠાસ દેખી આ રિધાન ઉપર જાને રથ ન આવે તેમની
આમની મેલની અનુરિ ભેઈ જાણ એવો કાણુ લાવતો રથ કે તેની આ-
મમાં નાનું નહીં લાવે તેમની લાવમાં દુઃખે રથ ભેઈ જાણ તેમની
લાવને આટે દાન નહીં મળે તેમના પ્રતાપની આ મિત્રા તેમને જોડી મળે.
તેમના કાલ દા કરનારાઓ તેમનાથી નાવમળ કરવા લાગ્યા તેમનાથી
વંદનપદા અને કથાવચન દર અસલ લાગ્યા તેનું કારણ એલ કે રમેને
તેમના પાંચ રૂપીઆના કામમાં દબા રહેડ પડે તે કારણે આવે નહીં
રતનાથ મળે તે આડુ જુરે સજામ પણ ન કરે

રજુકાઠાસ દેખે ત્યારે રજુકાઠાસ દેખે કાવર કથા ત્યારે તેમની વહાલી
જેના પાસે મળે, અને મેલ રૂપાંતરની મામળી કરી પણ જેનાની મળ
જાણે વેસાળની મળ તે જુ રૂપીઆ આવે તે એવાર આપ્યા ત્યારે
મેલકાયા, વાનગી કરી, નુદાન આવડા આટે રાત્રીની મળાથી, મળના
દુઃખમાં કાવ મળાએ ખીલ પા મળે તારે "હિં છ રતે સમવડ કરી
તો આપીશ" કહી પતાવતું અને પાલ પાર મળે તારે જોવા પાસે કહે-
પાવતું કે "ઉપર મળેલા દાન નહીં" આ ના-રોએ રજુકાઠાસ
દેખના દેખામાં દેવા દાન લીધા હશે તે ત્યાં મળે પગ દાન લાગ પુધી-
નીજ તે સખી છે, અને પડી તો "કાંટાનું ખીલનું અને લુગીના
મારવ" વેસાળની સવન કરનારના નસીબમાં મળેલા છે

દને પ્રાણુલાલ પણ રજુકાઠાસ દેખે ના આ-રત આજો મળે
મે આન દિવન રહેજસાન આવે એક દિવસ રજુકાઠાસ દેખે એક
મામનારે મળે કાવર કથા, ત્યારે પ્રાણુલાલ પાન આ. દબાર રૂપીઆ મ.

આ. પ્રાણુસાહે કંતર આપો કે "બાહ્ય, તું મળે છે કે મરી પાસે ર-
 ખોઆ છે ? આ રૂઝા વરનું એક જોરું છે તે કંઈ મૂક્યા જાવ ? અને
 તે પણ મરી બેરીના નામપર છે. માટે શું કરું ?" પ્રાણુસાહે આ
 કંપરથી રુઝાડાડાસ રોંગા ના કંપર કે છે અસર થઈ હતી તેને કંઈ
 વિચાર નામે છે કે રૂપોઆ માનવાની સાથેજ પ્રાણુસાહે આવનું બધું
 નું કંઈપિ રુઝાડાડાસ થી જાણ મળે ની રૂઝા મા પતાવે માનું
 જાણુ કંઈક ને મળે આ ને ને ને ને ને ને ને ને

સિંહની કંઈ સિમા દેખાય છે ? તેના દહ્યામાં તો સત્ત્વ અગ્નિ પ્રગ્લવીત પડી હતી. તો પણ ઈશ્વર ક્રમશઃ પ્રમાણી, ધીરજ પરી, કાનદાસ મહેતાને વખા પરમાનંદદાસને ખાનગી રીતે બોલાવ્યા અને પોતાના વીર કનર રૂપીઆના ઘામીના તેમના હાથમાં મૂકી કહ્યું. “ભાઈઓ, તમારો ઉપાર અમારી ઉપર ધણો છે. પ્રધાન સત્યકોર્તિએ જેમ રાજા હુદિસ્ત્રિ સાથેના પોતાનો સંબંધ સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો તે પ્રમાણે તમે તમારા સંબંધ સત્ત્વ ઘામવી, હિંમતુપમાં નોકરાના શેઠ પ્રત્યેના ધર્મનો ઉત્તમ બોધ મળતો હોય છે. પણ વધારે વાત આપણે પછાડી કરીશું. આ ઘામીના શે, મારા છે એમ કહેલો નહોતો. મારું નામ એમના જાણવામાં આવે તેમ કરેલો નહોતો. પણ તમે તે વેચીને શોને તેમના ઉપરના દુઃખદ કરમમાંથી મુક્ત કરો. એમના શ્વપને જલુ ખેડ હતો હશે, લેણદારોથી કંદાગતા હશે, મામનાસઓથી તે કાપર થતા હશે. એમનાથી એ દુઃખ સહન નહોતો થતું હશે ? એમને કદી કોઈને શબ્દ સાંભળ્યો નથી. મામનાસઓના કુંદાસ એમનાથી લખાતા નહોતો હશે જલુ મુઠાવા તરી. મનરામા દશે, માટે કૃપા કરી તમે જાઓ અને તેમને મુક્ત કરો. કહેજો કે એ રૂપીઆ તમારા પોતાના છે. એવી રીતે કદી આપણે અને તમે એમની સાથે રહેજો. એમને દિલ્લાસા આપવું, અને કોઈ વાતે એમના શ્વપને શાંતિ થાય તેમ કરજો રૂપીઆ જેટલા જેટલે તેટલા નારી પામેથી લેઈ જાઓ. પણ એમની સરે પ્રકારે રક્ષા થાય, એમને કિંમીત પણ દુઃખ ન થાય તેમ કરજો. તમે મારા બાઈઓ છે. તે નારા ઈશ્વર છે. દલે સમય જલ્લાયો છે. સારા ચિદ્દ દેખાય છે થોડો સમય છે. તેટલામાં તમે તેમને સંતાળી લેશો તો તમારો ઉપાર અમે જ-પોતાના જલુપણ નહીં તમે જાઓ. જેમ જાને તેમ જલુદારથી તે વેચી નાખી મારા સ્વામિનું રક્ષણ કરો, તેમની સન્માન ગુણો, તેમના દુઃખી આત્માને શાંતિ આપો.”

માણેકે સૌભાગ્યી આ વચનો સાંભળી કાનદાસ મહેતા અને પરમાનંદદાસ મુનીમ તો મમગ્ન બની મવા પેન્ડાનો પતિ દોરવાન હતા,

પણ હજારને ત્યાં સભા ન્યાય છે. તેને ત્યાં જમે હજાર પાત્ર મુદા-
પર સમવામાં આવે છે. પાત્રનો પ્રીત મરણી દો ન્યાય છે. અન્યાય અને
અન્યાય હજારને વધારે નથી. હવે હવે મુખ્યને ભાગવવા પડે છે. માનુસ
નમે તેટલું મનદર પાઈ રહે, અને તેટલાં દુઃખ હોય હરી ર.૫ થાય. પણ
ત્યાં હોનાં દુઃખ ભાગવવા પડવાનાં છે. તેમાં ખી વાત્યાં દેવ તેવાં દુઃખ
માનવાનાં. “ હરણી તેવીજ પાર ઉતરણી ” ખાતરને દુઃખી હરી
પેતે મુખી થવાની કેમ આશ રખાઈ આપા માનુસને અન્યાય અને અ-
નીતિને માને કુટી ભેદ પોતે ભાગવવાને હજી હર તે હજી તે પરમાત્મા
કેમ પૂરી પાડી સકે એક માનુસ ખીનતી આંતરડી ઠાગાવી પોતાની
આંતરડી ધરવાની ને કુમેદ બાધે તે કુમેદ યી રીતે બર આવે । પ્રાણ-
લાલનાં પચાસે વાંચનારે જોયો. રજુદાદાસ દાને પેલાપી, આખરપી,
પ્રતિષ્ઠાપી નર્વ પાતે બચામ હોય. માણેક દેશપૂતિ મદા દુઃખ દીપ્ત અને
પોતે કાગ્યાં પોતાં હરી, સાચા જુદા બોલી, હમા રહ્યા રમી. આમ અ-
વગા હાથ મારી ને થન એકદુ હવું તેનો તે ન્યાયી પ્રજા કેમ તેને હવેમામ
હરવા કે તે પ્રજાને જમનની પદમાગ અગ્રાવરી છે. તેને અસખ્ય જનોને
ન્યાયનો ભાગ હરવાનો છે. દોરીક જનોને પર્મનું યાન આપી-મતિ આપી
પોતાને સારજો હેવા છે તો તે પ્રજા આ પ્રમાણે મજનના જનોને, પોતે
અન્યાય કરે છે એવા અધારામાં કેમ રાખ અને જમનને કેમ રાખવે કે
તે પ્રજા ન્યાયનો નહા પણ અન્યાયનો ભેટી છે તે તો ન્યાયજ હરવાનો.
ભલે મનુષ્ય પેલાના મદમા બાક કે જમનાની લહેરમાં—અખિનાનમાં રાખે.
પણ જોડલા કામ અધર્મના થવાના, જોડલા કામે અન્ય જનોને દુખી ક-
રવાનાં થવાનાં અને જોડલા કામ અનીતિના થવાનાં તે દરેક કામેનો પોતે
મદદો આપવાને હજાર સદા જમન બેઠેલા છે એવું દરેક છવે નિશ્ચય માની
રાખવું જોઈએ.

પ્રાણલાલના કામેનો ન્યાય થયો તાના અનેક કામે પદમામાને અ-
ન્યાયનાં, વિશ્વાસવાનનાં અને દુષ્ટ ગુહિના જણાયા. તે આટે પાત્રખી શિક્ષા

ન્યાયી પ્રભુએ જે તેને કરી તે વાંચનાર જોઈ. જે ધરમાં આગના મહુમાં નીકળી રહ્યા હતા તે ધર પ્રાણુલાલનું હતું, અને જે સ્ત્રી અને પાણી તે અમિમાં જળી મુરમાં હતાં તે પ્રાણુલાલની સ્ત્રી તથા તેનો એકનો એક પુત્ર હતો. આ અમિ એક દૈવકોષ હતો, અને તે કોષ પ્રાણુલાલનાં કુડાં કૃત્યેનું પરિચામ હતું. પ્રાણુલાલની સર્વ મિલકતનો નાશ થયો, અને કાચવાળાં માંદા માણસને એક જઠાદૂર સીપાઇએ મહા મહેનતે બચાવ્યો હતો અને જેને ક્વાખાનામાં લેઈ જવામાં આવ્યો હતો તે પીત્તે કોઈ નહોતું પણ પ્રાણુલાલ પોતેજ હતો. તેના અંગ ઉપર વાલની વિંદી નહોતી હતી, અરે! એટલુંજ નહોતું પણ તેના સરીર ઉપર વજ્ર પણ નહોતું હતું. કેવળ વજ્ર વગરની સ્થિતિમાં પેલા સિપાઇએ અમિમાંથી બચાવ્યો હતો, અને પોલીસે એક ચાદર આપી તે ઝોરાડી ગાડીમાં નાખી ક્વાખાનામાં તેને લેઈ ગયા હતા. આ પ્રમાણે પ્રાણુલાલ છાંયે તથા તેની મિલકતમાં ધરની જમીનનો કુકડો રહ્યો. જાડી સર્વ નાશ પામ્યું. એકોને ધીરજા રખીઆની ચોપડી પણ અમિમાં નાશ પામી એટલે તે આવેજ નેઓને ધીરજા તે ઓની પાસેજ રહ્યો.

પ્રાણુલાલ ક્વાખાનામાં પડ્યો હતો. સરીરનું બાન રદ્યું નહોતું. ક્વાખાનામાં રાત્રી ધીમે ધીમે તેના મગે કુનારવામાં આવતી હતી. ક્વાખાનાનાં ફરદીઓ માટેનાં પહેરણુમાંથી એક તેને પહેરવા માટે આપવામાં આવ્યું હતું. એક લાંબી ચાદર ઝોરાડી એક ખાટ ઉપર સુવાડવામાં આવ્યો હતો. રાતનો જાડીનો જામ બેમાન અવસ્થામાં ફેલાડ્યો. સવારનાં જાગે ફરીથી રાત્રી આપવામાં આવી જરા સાવધ થયો અને પોતાની સ્થિતિનું બાન યત્ન બેચા આવેલા એકાદ સમાધી તેણે જુલપ્પું કે તેનાં સ્ત્રી પુત્ર અમિમાંથી જઠાર નીકળી ન રાકવા અને તેમાંજ જળીને મરણ પામ્યાં. ધર અને ધરમાનું સર્વ જરમ ધર્મ મયુ, અને તે પોતે એકલોજ નિરાધાર સ્થિતિમાં રહ્યો. આ સમાચાર સાંભળી તે દનકનો, કાજળમાં નીરો પડ્યો, અને આવેશમાં આવી બેઠ્યો. “હાલ” મારી આ વહે ધર્મ કે મારી વહાલી

મારી નગર આગળ આવી ઉભી રહ્યાં છે. હું શું જોઈ છું? રજુછોડાસની ખરાબીનું મૂળ હું જ છું. મારી તેમના પ્રત્યેની વર્તણૂક એક કચાઈ કરતાં જુદી અને જણાય છે. હું મિત્રદોષી બન્યો છું. મેં વિશ્વાસવાતનું મંદા અપોર પાપ કર્યું છે દુષ્ટમાં દુષ્ટ હરામી હું થયો છું. રજુછોડાસ શોને આડે માને લેઈ જઈ તેમના તનની, મનની અને ધનની ખરાબી કરનાર પાપી હું જ છું. પૈસાને મેં વહાલો કરી કાઢ્યો પણ માતના મારા ધર્મને સ્વપ્નામાં પણ સમાયો નહીં. પાપનો લોભ પૂરેપૂરો ખરાઈ મયો લારે ફરી મયો. જગતમાં મારા જેવો દુષ્ટ અને પાપી કાંઈ પણ મળવાનો નથી. આજે હું જે અવસ્થાને પામ્યો છું તેમાં કાંઈનો દોષ નથી. મારા કર્મનો દોષ છે એકો વાજપી કરે છે કે “આફું કર્યું મારા મરણને આડે આવજો.” તેમ મારા મરણને આડે આવ્યું છે ઈશ્વરને દયાથી કહે છે એ ખોટું નથી તેણે દયા ન કરી તોત નો મારાં કર્મ એવાં છે, મારી કમ્મો એવી, હું એસા આવજો આશ્યો છું અને મેં એસાં તો પાનકી કામો કયાં છે કે આપ્યાં મેં - નદા દુખાવો મારી ઉપર વરસાદ વરસવામાં આવે નોપણ માન કરેતો નગર ન્યાય થયે એકાંથ નહીં. મારા મરણ કર્મોના મને એક મિત્રો માર છે મારા અંતઃકરણમાં તેનો કામ જમરો લાગે. ન તો કરી ન મરી ગતીમાં હોય પેટે છે, અને તે કમ પેના પાપ નમણ ની પાપ અને બરી પાનકતા સી માણેકે રાનનાં ધનની મરી રાગડા છે - પાપ મેં એમને જે દુઃખ દીધું, એમનું જે કામનું ન થયું, ન મળી મેં અપાવી રહ્યો, એમના દેવામાં જે હામી લગાવી અંત રાખ્યો. રામ ની પાન વિરહની પાનકાની જે અપાવી તેમના હારીરતી રામનગમા પ્રમદાની ન મળ્યું આજે હું વિચારું છું તો હું કમન કરે છું કે તે મરી ગરમ પ્રમાણે માન રહે રહે મને કોડા પાપ આ. હવે નમણકા મન ની ન મે તો પણ મારા અવગાધની કુત્તી નામ પા મળે નદા એ મળી જ એ પાપ તો દાખો નહોતો હોય. “સારી આપ દે નહીં.” પણ નામ તેમના

પંદરે સાખપર પાણી અગ્નિમાંથી સહેજ ચીંગારી ઉડી દશે,
 અને તે ચીંગારીએ મારું સર્વસ્વ જાણી ભરમ કરી નાંખ્યું દશે તે અગ્નિ
 મારું રૂપે જ્યારે નીકળ્યો દોડ તો મારા પાપ માટે આપુ ઘણાંડ બાળી
 ભરમ કરી નાંખત તે મારા મિત્રની સ્ત્રી, સ્ત્રી પણ સદસુખી અને સતી
 સ્ત્રી, એનું નામ રમણનાં પાતક જલ, જેના ચરણનો સ્પર્શ થતાં પાવન
 થાય અને જેના આસિવાંથી સદગતિને પ્રમાય એવી સાધના અને મેં
 'એનો કંઈ દાખાં. હે દેવી, હે બ્રાહ્મણિ, તારી લાભા માગવા હું કપારે
 જામરણાં ધર્યો. અરે મારું કું થયે ? અરે હું કયા જઈશ ? ક્યાં નહીં,
 શીરજ ધરવી ક્યાં હાં જામવવા અરે ? જનુપ્પ મેં આથી જિજ્ઞાસુ નહીં
 કે ? મારી આરી મનિ નેમને જે વ નદ કહે ? મારા આ નદમાંથી કું
 અર્ધમં અને અનિનિનો નામ કહે ? સુખિ ન નહીં થાય ? જનનકાને
 જ્યારે થાઓ ? જનનુમ જે ? નમ કહે ? નમ કહે ? નમ કહે ? નમ કહે ?
 જાને કું ? કું નુપ્પી થવાની આ ? નહીં ન. પણ ? પણ ? નદ ખી
 સ્વનું કાળવતુ બાકે જમાડ કું ? જનનુ નથી ? ને ? નમનું ? નમ ? નમ ?
 જમાડ કું ? જનનુ ને ? જનનુ નદ કહે ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 કું ને ? ને ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 કું શાખા મને જા ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 જોતલા જો ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 પણ જ્યારે ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 જોતલા ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 મને પડે ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 આપુજાતને ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 જોતલા ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 જોતલા ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?
 જોતલા ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ? નમ ?

નામાં હવા ચાલુ હતી. રગતપીત અને હાવના બાધિથી પીડાતો હતો, અને દુઃખી દિવસ કહાડતો હતો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

જેઠ વદી આઠમ હતી વરસાદનો આરંભ થવાના ચાણ દેખાવા લાગ્યા. વાદળોથી તરૂન ઘેરાઈ રહ્યું હતું. ચૂંચનારાપણનાં ફરીતે તેમના મંદીરનાં વાદળોં રૂપો હારે બંધ થઈ જવાથી બીલકુલ ધણ શક્તિ ન હતી. વરસાદ ઘેરાઈ આવવાથી ઇંધ અંધકાર પથરાઈ રહ્યો હતો, વીજળીએ વારંવાર ચમકારા કરી રહી હતી અને કસાક બે કસાકમાં વરસાદ પડ્યો એમ ભવિષ્ય કહેતી હતી. આ પ્રમાણે મુંઝવણના લમબગ આખા શહેરમાં ગંબીર દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. તેમા ચરનીરેહ રહેતાની પાસેના બેંકબેના હરવા હરવાના રત્નામર સામરના કિનારા ઉપર તો આ દેખાવ વિશેષ ગંબીર લાગતો હતો સામરનાં મેળા બેસાજપ ઉઝળવા લાગ્યાં અને કિનારે અધઠાઈ જમરો અવાજ કરતા હતા આ સ્થળે પવનનું શું પૂજું ? તેમાં પાછો આવો સમય, એટલે પવનના ઝપાટા અને સપાટા ઉડે એ તો કુદરતીજ છે. બાકી સર્વ શાંત હતું. સમય સવારના દસ વાગ્યાનો હતો પણ માણસ કોઈ જાણેજ નહું આવતું દેખાતું હતું, પૂજા કરાવવાને કે આરથી (પૈ) મામવાને બાદલો એ જણ બેઠેલા હતા અને તેઓ પણ કુદરતના આ પેશાકથી ડરી જાયી જીવાની નૈવારી કરતા હતા.

આ સમયે એક યુવાન પુરુષ તે કિનારા ઉપરના એક પથ્થર ઉપર બેઠો હતો. ખુટ કહાડી મૂક્યા હતા. પગ ઉપર પગ ચડાવ્યો હતો. પાપડી નીચે મૂકેલી હતી અને લમણે હાથ દેઈ ઉંઘ વિચારમા હતો. એ જ્યારે ફરીઆ ઉપર આવ્યો તે વખતે કુદરતે આવો શયુઆર થયો ન હતો. સદેગ વાદળોં ધતાં હતા, પણ તેના બેઠા પછી વાદળોંની ધડા, અંધકાર, વીજળીના ચમકારા તથા પવનના ઝપાટાઓ વચાવકારે કુદરતે થોડા વખતમાં

આ દેખાવ, જમત જુવે છે પણ ચેલા મુશનને તેનું જાન
 નથી. આવી રહેશે અંધાર તથા વિજળીના ચમકારા તે જોઈ શકતો
 નથી કારણ, કે તેના આંતરીક જીવ વિચારોએ જાણ ચક્રનું તેજ
 હીં હીં હું. પવનના કપાટા તેને લાગતા નથી કારણ કે તેના મનના
 કાંઈ વિચારોએ તેના દેહની સ્પર્શશક્તિને આકર્ષિ લીધી હતી. તે બેઠો હતો
 પણ તેનું તેને જાન નહોતું. પાંચડી પવનથી ડડી દટલેક દર પડી હતી
 તેની તેને ખબર નહોતી. યાત્રી ખબર દોષ ૨ ને વિચારના ધણા ગોઠાણમાં
 કોઈ પાંચો હતો તેની શક્તિ આ સમયે આ જમતના સંબંધથી કેવળ
 વિચાર દોષ એવી હતી.

તે હવાનું શું વિચારો કરતો હતો ૨ તે રનાગર આગરને પોતાના
 દેહનું જળીદાન આપવાને આવ્યો હતો. દરોજામાં પ્રાણધામ કરવાને જપ-
 લાવવા જવા હતો હતો પણ પાછો કંઈક વિચાર આવતા તે તેને તેમ
 કંઈક અટકાવતો હતો. તે મરવાને આવ્યો હતો પણ બેઠાં બેઠાં પોતાના
 સંબંધમાં જની મયજા જતાવો તેના સન્મુખ આવી કંઈક મળા તે જનાવો
 વિષે તેના મનમાં વિચારો આ સમયે જનમન જના હતા તે મનમાં બો
 લતો હતો કે "હું કેવો મુખ્ય! કેવો નાચન" કેવો અસહ્યદિન! આજે
 દેહ સાથે કરવા પખન આવ્યો તેને નાટે દુઃખ દેખવાનું છું પંદર લાખની
 મિલાનનો માણીક ધરે આજેજ બે વર્ષ પૂરા થયા. બે રાંધે નારી રિધ
 તિમાં કેવો દેરકાર થય મરો! જરૂર હું નો. આજે નરીશ પણ મારો
 લાખમાં ધણાઓને બોલ નહીં કરશે! મારો દેહ કપર જુગી જાન મારો
 બે વર્ષનો ઈતિહાસ જમતના જનોને જાહેર થયું કંઈકરદાસ જે ૧૬
 લાખ, લખજી પુરુષમાં મારો મુશકિતના વચનો બે અમુકાન નદ પ્રાણ
 લાલ તેજ એક સ્પર્શિ, જોખી અને ૬૫૮. મજબુતને વિન નવ નારો
 ખરો વિચાર અમુક જનાઓ તે મારી નયે દેને રાંધે જાન તેજ મને
 દુનીઆપાર કોઈ આખરે આ આ-મપાન કરવાની નિર્ધારિત ૧૨ ૬૫
 તેજે જાણ રિધની ખરોખી હરી, અને જોખર જાન ૧ ૧ ૧ ૫૨ ૭૩

મારે બહાર કરતું લેઈએ. મારા અપરાધની ક્ષમા માગવી લેઈએ, મારી
જૂલ માટે ક્ષુદ્ર કરવી લેઈએ. મને એક વાર તેની માફ મગવી લેઈએ.
મારે એકવાર તેની દયા પામવી લેઈએ. મારે એકવાર તે પવિત્ર, સંશુદ્ધી
અને પતિતતા ઓને દાપ લેડી દેવામાંથી મુક્ત થવા માગના અવરણ, ક-
રવી લેઈએ. માણેક શોધાણીને જે અનેક દુઃખ આપ્યા છે. તેમની આત-
મી અસંત ક્ષમાવી છે. તેમનો છવ બડકે જાગ્યો છે. મેં તેમને કહ્યું કહ
જાણું છે તેનો હું આજે વિચાર પણ કરી રાકતો નથી. તો એક વાર મારા
અપરાધોની માટે મારી માગવી લેઈએ. ઘરે મરીસ. છરીને ધું કરતું
છે ? માણેક શોધાણી ઓ, છે તેથી મારો માગવી એ કહ્યું દેખાયે. ના,
પણ એમાં કહ્યું શું છે ? મને તે મજાસ દો, બાપ દો કે દીકરો દો, શેઠ
દો કે ચાકર દો, મણી દો કે મણીઆણી દો પણ જેનો દોષ ધરો તેની
માફે ક્ષમા માગવી એ દરેકનો ધર્મ છે અરે ! એક વાર તે પતિતતાના
ક્રીન ધરો ! એમની શિખામણે ચાલ્યો હોત તો આ વખત ન આવત.
હશે, જની તે ખરી પણ માર તો માથુ મગવું તો ખરજ છવીને શું
કરતું ? ચાલ છવ ? એમને મળું ક્યાં મળું ? નેમને ઘેર બાઉ ? શું મો
લેઈને ? આ મોડુ કેમ બતાવું ? નહીં, હાંકર નહીં તે મારી સ્ત્રી છે મારા ઉપર
તેમનો પ્રેમ છે તે મને ખાનગી ખાજારજ પ્રેમથી મને ક્ષમા કરશે એટલે
મારાથી નિશ્ચિંતપણે મરાશે મારો છવ ન રહી જવ હું જૂન ન થાઉં
નિહિતથી મરીસ કહે છે મરીસ મરીન એ તો નિ નરોદ કારણ છવીને શું
કરતું ? જતું, સરમાત્ર સરમાત્ર પણ જતુ થીમે થીમે મને પણ જતુ તે-
મને મળતું અને ક્ષમા માગવી મને તે મળશે ' તે દય શું છે, માયા શું છે
આપશે અને આપશેન "

આમ વિચાર કરના-ગુણન થતા—૬૧. જુલ છે તે તે પુણ્યની
પાણી થઈ જે માણુમા તેમની પું ૫૫૧ ? કન્યા તેણે જિયા તમા તેની
આ સિધ્ધિ માટે કલ્યાણ કરના ૬૨, ૨૨ના ૬૨ અને જે પુણ્ય, તાડી,
પાડીને ઘાડીની પૂર સદાયથી અને મજાના થોડા વિસ્ત ઉપર બાંધે મન-

અને થોડા રૂપીઆ મામતાં મારે ઘેર આવવાનું બંધ કર્યું. એટલુંજ નહીં. પણ રસ્તે મળે તો આડું જોઈ આવ્યો બપ, પણ હજારે તેના કર્મનો તેને બદલો આપ્યો. મહા પરમ દિનેજ આગમાં તેનું સર્વસ્વ બગી ગયું. ઓ પુત્ર પણ બગી મુલાં. અને પોતે ધર્મદા દવાખાનામાં પડ્યો છે. દરો મારે સં-
 દો શું કરવો ? મારે રાંડના છંદમાં શું પડ્યું ? જન્મત્તાં જન્મોનો નાશ કરનારા તેજ સદા અને રંડીનાછએ મારી પંદર લાખની દોષતતેજ નાશ કરી મારી આ વખત આખી છે. અધુરામાં પૂરું પ્રાણુલાલે પાતકી કામ એ કર્યું કે મને કઈશા પરચાવી કાઢયા ઉપર કામ દીધો. નવીએ કહેલા શબ્દોના કામ મારી જાતીમાંથી જુસાવાના નથી. જેનાનો શો વાંક કહાડવો ? એનું તો એ કામજ છે. માથુસ આંધળું યજ પતમીઆની પેટે અભિમાં પડે તેમાં અભિનો શો દોષ ? સધળું બન્યું એ કાઢને માટે નહીં પણ મારા જીવને આજની આ ગતિ આપવાને માટેજ બન્યું છે. યમું છે તો ધણું થયું છે. તેની કઈ દર રહી નથી હવે મારે છાત્ર સા કામનું ? હું શું મોઢું બતાવું ? અને હું શું કરું ? જન્મત્તાં કાલ કાઈનું નથી. મરનું તો હેજ અને તે એકજ વાર. વહેણું કે મોઢું આજે નહીં મરું તો થોડા દિવસ, માસ કે વરસ પછી. પણ મરણ તો મુકનારમ નથી, તો હવે લેણુદારોના ટુંકારા ખાવા, કંઈશનાં વચનો સાંભળ્યાં, લોકોનું આંગળી ટેરવું બનવું અને દુઃખે દિવસ પૂરા કરવા એ કરતાં મરનું શું બોઢું ? પાસે પૈસો નથી. તેનું ક્યાંથી આપવું ? પૈસો કરવાનાં સાધનો નથી. વેપાર ધપાની મમ નથી તો નાહકનું છતીને શું કરવું ? છત્રનું સાને માટે ? વમર કપડો-ગતું છત્રવ ? બર્થ બીજા ઉપર બોળે ઘર્ષ પડવું ? રોસ્ટમાં પ્રથિ માતાને બાર રૂપ થતુ એ કરતા મરનું શું બોઢું ? હું મરીશ તો ખુદીશ. મુખી ય-હસ. માટે મરનું પાછળું હું શું સંભાળું ? સદાવખીને વાદ કરી શું કરવું ? એ તો વીજળીનો ચમકારો થઈ મરો એ તો એક રમત રમાઈ ગઈ હવે છત્રીને શું કરવું ? અપવસમાં છત્રનું એ કરતાં મરનું દબ્બર રહેને ઉદમ છે. મરનું એ નિશ્ચય પણ નહીં, અને ન મરનું હવે મરનું એક કામ

મારે મરુદ્દ ૧૨૩૦ જોઈએ. આણ, અપરચની કામા માગવી જોઈએ. મારી
 જુદા મારે ૩૫૪ કાંઈ જોઈએ. અને એક વાર તેની આજ મરુદ્દ જોઈએ.
 મારે એકવાર તેની આજ પામવી જોઈએ. મારે એકવાર તે પરિત, રાદગુણી
 અને પરિવ્રજા જોઈએ. આજ જોઈએ. રાદગુણી મુજબ વધારા વધારા અપરચ ૬-
 રાદગુણી. આજુક કાંઈકાંઈને મેં અનેક દુઃખ આપ્યા છે. તેમની આંત-
 રી અવસ્થા કાંઈકાંઈ છે. તેમનો જીવ બહાર જાણ્યો છે. મેં તેમને ૧૨૩૦ કાંઈ
 આપ્યું છે તેનો દુઃખ આજે વિચાર પણ કરી શકતો નથી. તો એક વાર આજ
 અપરચની મારે આજે માગવી જોઈએ. કાંઈ મરીમ. છરીને શું ૧૨૩૦
 છે ? માજુક કાંઈકાંઈ જોઈ છે તેથી આજે માગવી જોઈએ. ૧૨૩૦ કાંઈકાંઈ. ના,
 પણ એમાં ૧૨૩૦ શું છે ? મને તે મજબૂત છે, પણ દો કાંઈકાંઈ દો, કાંઈ
 દો કાંઈકાંઈ દો, કાંઈકાંઈ દો કાંઈકાંઈ દો પણ જોઈએ. રાદગુણી તેની
 કાંઈકાંઈ આજે માગવી જોઈએ. કાંઈકાંઈ મને છે. અને એક વાર તે પરિવ્રજાનાં
 કાંઈકાંઈ જોઈએ. તેમની સિખામણે આજે દોન તો આ વખત ન આવત.
 કાંઈ, ખતી તે ખરી પણ આજે તો આજ મરુદ્દ તો ખાંડ. છરીને શું
 ૧૨૩૦ ! આજે જીવ જીવે અને મરુદ્દ ! ખાંડ ! તેમને ધેર જાડ ! શું મેં
 કાંઈકાંઈ આજે મોડુ કાંઈ જાતાવું નહીં, કાંઈકાંઈ નહીં. તે મારી જોઈ છે. આજે કાંઈકાંઈ
 તેમને પ્રેમ છે તે મને આજે જોઈએ. પ્રેમથી મને કાંઈકાંઈ કરશે. એકાંઈ
 આજે જોઈએ. નિશ્ચિંતપણે મરુદ્દ નારો જીવ ન રહી જીવ દુઃખ ન પાડ.
 નિશ્ચિંતપણે મરીશ કાંઈકાંઈ મરીશ મરીશ જો તો નિશ્ચિંત કાંઈકાંઈ જીવે શું
 ૧૨૩૦ ! જીવું. કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ કાંઈકાંઈ. તે-
 મને મરુદ્દ અને કાંઈકાંઈ માગવી મને તે મરુદ્દ ! તે કાંઈકાંઈ છે. આજે જોઈએ
 આજે અને આજે જોઈએ.”

આમ વિચાર કરતાં-જાણત યત્ના--કુડી જુએ છે તે તે પુરાણની
 પાપકી લેઈને આજે તેમની પુર પાછાં કાંઈકાંઈ નેલે તેમના નેલે તેની
 આ રિવાજ આજે કાંઈકાંઈ કરતા દત્તા, રાદગુણી અને ને પુરાણ, માડી,
 વાડીને વાડીની પૂર સદાપણી અને મરુદ્દમાં થોડા દિવસ ઉપર મારે બસ-

અને થોડા રૂપીઆ માગતાં મારે ઘેર આવવાનું જવું હતું. એટલું જ નહીં
 પણ રસ્તે મળે તો આડું જોઈ શાસ્ત્રો જાણ, પણ છપ્પરે તેના કંઈને તેને
 બહોળો આપ્યો. મહા વરમ દિનેજ આગમાં તેનું સર્વસ્વ બળી મરું. એ પુનઃ
 પણ બળી મરું. અને પોતે ધર્મદા દવાખાનામાં પડ્યો છે. હવે મારે સ-
 દ્ધા શું કરવો? મારે રાંડના છંદમાં શું પડતું? જમતૂનાં જનોનાં નાક કે-
 રનારા તેજ સદા અને રડીબાજીએ મારી પંદર લાખની દોલતનો નાશ કરી
 મારી આ વખત આપ્યો છે. અતુરામાં પૂરે પ્રાણજાલો ધાતકી કામ એ કંઈ કે-
 મને કંઈશા પરણાવી દાઝયા ઉપર ડામ દીધો નવીએ કહેલા સખોના
 ડામ મારી છાતીમાંથી બુમારાના નથી બેનહાનો શો વાંક કહાડવો? એનું
 તો એ કામજ છે. માખૂસ આધગ યહ પનમાઆની પેડે અમિર્માં પડે,
 તેમાં અમિર્નો શો દોર નહીં? મન્યુ એ કે ખને મારે નહીં પણ મારા
 જીવને આજની આ ગતિ આપવાનું મારેજ મન્યુ છે યમું છે તો ધણું
 યમું છે. તેની કંઈ દર રહી નથી. હવે મારે જીવ શા કામનું? કું શું
 મોંકુ બતાવું? અને કું શું કું? જમતૂનાં નહીં કોઈનું નથી. મરું તો
 હોજ અને તે એકજ વાન, રડતું કે મેં કું આજે નહીં મરું તે
 થોડા દિવસ, માન ૮ વરમ પછી પણ મરું તો મુકનારજ નથી, તો
 હવે લેણુદારોના દુકારા ખારા મન્યાન રખેનો ન અમરજા, સોડોનું આંગળી
 ટેરવું બનવું, અને કું એ દિવસ પૂરું કરવું એ કંઈ મરું શું બુર્ડા પાસે
 રહે નથી. આપનાં પૈસા કંઈ નહીં માગતો નથી વેપાર ધધાની

મારે બારે કરું જોઈએ. મારા અપચતની હાથ માનવી જોઈએ. મારી
 મૂલ મારે કપુડ, કરવી જોઈએ, મને એક વાર તેની માફ મગવી જોઈએ.
 મારે એકવાર તેની મ્હા પાનવી જોઈએ. મારે એકવાર તે પવિત્ર, ચરણધી
 મને પવિત્રતા અને દાય જોડી દોષમાંથી મુક્ત થવા વાચના અવરણ ક-
 રી જોઈએ. માણેક સેદાણીને મે અનેક દુઃખ આપ્યાં છે. તેમની આત-
 રી અમન કાગળી છે. તેમનો છવ મડકે ગાળ્યો છે. મે તેમને કહ્યું છે
 માણુ છે તેનો કું આજ વિચાર પણ કરી શકતો નથી. તો એક વાર મારા
 અપચતની મારે માફ માનવી જોઈએ. કાલે મરીશ. છત્રીને શું કરું
 છે? માણેક સેદાણી સી છે તેથી મારો માનવી એ કરું જોઈએ. ના,
 પત્ર એમાં કરું શું છે? મને તે માણુક દો, માપ દો કે દોરો દો, દો
 દો કે આકર દો, પત્રી દો કે ધણીઆણી દો પણ જોનો દોષ યોગ તેની
 પાસે હાથ માનવી એ કરોનો ધર્મ છે. અરે! એક વાર તે પવિત્રતાની
 દાન યોગ! એમની સિખામણે આલ્યો દોન તો આ વખત ન આવન.
 હશે, ખતી તે ખરી. પણ 'માફ તો માણુ મરું તો ખાઈ' છત્રીને શું
 કરું! આજ છવ હા એમને મળું! હાં મળું! તેમને ધિર ભડક! શું મો
 લેને! આ મોડું કેમ મળાડું! નહીં, દીકર નહીં તે મારી સી છે મારા ઉપર
 તેમનો પ્રેમ છે. તે મને અનધી બોલાવશે પ્રેમથી મને હાથા કરશે એટલે
 માણથી નિર્બિંતપણે મગશે. મારો છવ ન રહી ભવ કું જુદા ન પાડ
 નિરનિધી મરીશ હો કહેજો મરીશ મરીશ એ તો નિ નરેક કારણ છત્રીને
 કરું! જરૂં, સમમાતાં મરમાતા પણ જરૂં પીમે પીને કમલે પણ જરૂં તે-
 મને મગનું અને હાથ માનવી મને તે મગશે. તે જણુ છે માણુ છે
 આપશે અને આપશે."

આમ વિચાર કરતાં ભયન થયું—કાં જુએ છે તો તે પુણ્યની
 પાપની લેઈ એ માણસો તેમની પુઃ પગલો ઉઠેલા તેણે જોયા તેઓ તેની
 આ સ્થિતિ મારે કમપાત કરતા દના, રડતા દના. અને તે પુણ્ય, માફ,
 વાલીને પૂર સદાચણી અને મરુત્ય કેટલું દિલ ૧૫૨ બારે અન-

રહે મન કાનકાસ મહેતાને ધેર આખા. રજુછોડકાસ શેત્રે ગ-
 ર ૧૬૫, નાચ, માટે આપું. નાચા. પરમાનંદકાસે પ્રજા લાંબ નાકી
 હેતુ બને રહે જો સાથે જમવા ગેા. રજુછોડકાસને સમજાવીને જ-
 યેર જમવા કસરજી કે તેમનો છવ તે ચાલોગે નરેલો છે. મરવા મપલા
 હંસી થામ આખા હતા તેમના મનમાં આલેક રોડાણીને મગવાની ધણી
 આનુભવ હતી અને તેમને મળી કામો આગી મરવા જવા માટે વિશ્વ
 હોય પણ “ રામ રાખનાર તેને કોણ મારનાર છે. ” નેના આણ-
 બની દોરી ખૂદી નથી અને આ સંસારમાં નેના દિવસે પૂરા બરાવા નથી
 તેને મોંઘા કાંઈથી આવનાર છે ! રજુછોડકાસ શેત્રા પ્રારબ્ધમાં દુઃખના
 સિંધે પુરા થઈ કુખ જોમવાનું લખ્યું હશે તે કમ નિશ્ચા અને ! તેમ-
 નાથી આપકાત થામજ કેમ ? એ વખત મલો. ૪ અણીનેા કુકથા સો
 વરસ હશે. ” રજુછોડકાસ શેત્ર આલેક રોડાણીને મગવા તથા રજા
 હતા. કાનકાસ મહેતા તથા પરમાનંદકાસ પણ તેમના મનની વતિ
 જાણતા હતા. કાનકાસ મહેતાએ રજુછોડકાસ શેત્રી સાથે જઈ તેમના
 લેણુદારના દિસામ નાકી કયાં. પરમાનંદકાસને ઘનીનાની બચરથા હરી ર-
 થીઆ લાવવાનું કોંઈયું હતું. તે જલ્દ, ઘણો અને સિંદહલિયાગો પુરપ હતો.
 તેણે ઘમીના વેચવા બ્યાજબી ન વિચારું તેથી એક આસ ચદરથને લાં
 માથ ૭ આનાના બાજે તે ઝીરવી ત્રણ રપીઆ સવર હગર લીધા. કા-
 નકાસ મહેતાએ કરેલા દિસાજોમાં કુલ દેવા સવા ચાલ હગર નીકળ્યા. તે
 જાને સમજી મુનીમોએ પાસે રહી સર્વને મુશથી આખા. રજુછોડકાસ શેત્ર
 દેવાથી મુજા થવા એક પેલો પણ નેમની પાસે કાઈ મામતાર ન રહ્યું. સર્વનું
 પલો મથ. હવે શેત્ર એક સહાઈમાંથી ફાલા. દેવાની લાલ નેમને હતી. તેમનું મો-
 લાઈ મોટું કટ મહત્તું તેમનો ભારેમા ભારે ભવ દર થયો. તેમને લેણુદારના
 દેવા અને ચાંદો સાજમવાની ને બીક હતી તે જલ્દી રહો તેમના મનને
 આથી રીતે દેડ પચાબધી કાલિ થઈ અને કાનકાસ મહેતા પ્રત્યે કહ્યું —
 આ રપીઆ તમે કાંઈથી લાખ્યા ? તમે મારી ઉપર મોટો

મને હુમ્મી થયલા એવાને તેઓ છોડે છે. તમારાં દર્શનને માટે આજુર થાયો, નમાઈ પમ દિશને પીએ એવી પતિવ્રત પામ્યાથી એ કો છે."

"અરે પશુ કે કેમ આપું? મારો પમ કેમ ઉપરે? તેમનું કાળનું કોનું નથી આપું? કે આવીને શું કીધી? કે મારી છોને હુમ્મ આ-
મા બેધારથી આંખો મારા પાસે પડ્યા પડ્યા મેં એમને દુઃખ પાડું દીધું
કે એમનો પ્રભો અપરાધ ક્યો છે. મને તે હાથ કરો!"

"હા, તમે આજે તો ખરા સદુ તો થયો."

પરમાનંદદાસ, કરસનદાસ મહેનો અને રજુછાડદાસ શેઠ મા-
લુક રોડાણીને સાં આમ્યા. રજુછાડદાસનું મન અચ્ચાનું હતું. હાર ચ-
કાં તેમના પમ મુજતા હતા પોતાનીઓ છે. એ વાત ખરી પણ તેમના
સંબંધમાં પોતે ને વનંચુક અપારેથી તે તેમના અંતઃકરણમાં કંપતી હતી.
ઉપર મધ્યા. તમે જાણુ બેા. શોના ઉપર નજર પડતાં માલુક રોડાણીનું
દેખું મનુજરાઈ આપ્યું. તેમજે જાણુ ઉપર જઈ ખુમરી ખાલી કંઈ એટલામાં
દિગ્મન લાવી રજુછાડદાસ શેઠ બોમ્યા—

"આવી રીતે ક્યાંત કો સા માટે મને વધારે દુઃખી કરો છો ?
કે અપરાધી છું. મેં ધણુ દોષો કર્યા છે. અને તમને ધણું દુઃખ દીધું છે. તેની
મને હુમ્મ આપો. તેટલાજ માટે આખો છું."

"આ તમે શું બોલો છો ? મારી પાસે હાથ મારો છો ? શાને
માટે ? તમે કંઈ મને દુઃખ દીધું નથી. તમે શો દોષ કર્યો છે ? તમે શો
અપરાધ કર્યો છે ? કંઈ નથી કર્યો એ તો ચાર દિસ દુઃખના દોષ ? એ-
મજ આજે. તેમાં શું ચર્ચ મળું ?"

આજે રીને વાતની ચરઆવ ચર્ચ એટલે કામનું નિમિત્ત દલાડી પા
કલકમાં પાછા આવવાનું કદી કાનદાસ તથા પરમાનંદદાસ ગયા. ર-
જુછાડદાસ અને માલુક રોડાણી એકલાં રહ્યા એટલે માલુક રોડાણી
તરતજ હડી પોતાના પતિને વિનેકથી વગર્યાં, એક જાણુ કાચ ઉપર સાથે
બેઠાં અને તમ્મતાથી બોલ્યા—

“વહાલા, બધું પાછું જુઝી જાઓ, જાણે મહા વનુમ
દાસીનું મનુ માનો તો પાછી વાત માફ કરી વધુ મહે
ન આપો.”

“કેમ જુલાયર મેં તારી સિખામણ ન માની, તારી સમજ
કાપજના સગો મેં ન સંભળ્યા અને આપણો આવી સ્થિતિ
બોધ્યો મેં કરી.”

“એમાં કાઈનો ઉપાય આવતો નથી. એ પ્રમાણે બધું થઈ
જન્મના લેખો લખાવવા કરો તો તેમ થયું. “ગાંધી પળ ભેરી
વાંચતો નથી.” ને માણસ મરી મરું, ને ઝીજનો નાશ થયો
વાત જતી મઈ તેનો યોગ કરનાર માણસ અણસમજી મણાય છે. વહાલા
તમારે શું કહ્યું છે? તમારે કઈ વાતથી અરમડાવાનું નથી ને દાસી
છે તે તમારજ છે મગજ આવે નો અકોથ રહો મરજ આવે તો
હો ખાઓ પીઓ અને અનર કરો.”

“અરે, કું તારો કહેવો તમે એવાંમણ પુત્ર તેજ રૂપીઆ આપ
ને રાખ્યા મુજા રાં જાણ્યું છે અને તારીજ દવાથી માણ થાય
લાજ થયું છે તારા એક રર મને મરા રે. તારી લખા આપ.”

“તમે આ રૂ ૧૧ ૪ ૧૧ ૨૦ વરજી પાત્રને પાછું તેજ
૬ પવિત્ર થય એક ૧૧ ૨૦ રાજ વની તેની પામ લખા મામે એ
ને તેની લખના અ. તમે જો કે એકુ કહેવું તમને જાણતું નથી.”

“તકાં તક ૧૧ નથી. કું જાણું છું કે તમે તમારો અરજી
જુ રીને જાણ્યો ૪ ૧૧ ૧૧ : ” સાથે થયો

પ્રત્યક્ષે થયું. પુ ને તને તારે

“એ ર. ” ને જાણે

તમારો જન્મ

“વહાણા, જમું પાછડું બૂટી જાયો જાયો કંઈ જન્મુંજ નથી. મારે ઘસીનું કંઈ મળે તો પાછડી વાલ ચાલ કરી વધુ બેઠ કરવું કારણ ન આપો.”

“કેમ બૂવાયર મેં તારી સિખામજી ન માની, તારી સમજના અને દેહાવજના સમ્મો મેં ન સાંભળ્યા અને અપણો આવી રિપતિ મારી મૂઝાઈએ મેં કરી.”

“એમાં કાઈનો ઉપાય આવે તો નથી એ પ્રમાણે જમું પાતાપ પડે જન્મના સેજો લખાવણા કરી તો તેમ વધુ. “અધુ પગ જોડી પછુ વાંચતો નથી.” એ માણસ મરી મરું, ને જીવતો તારા ઘરો અને જે વાલ જની મર્ડ તેનો શોક કરનાર માણસ અરુમજી મનુષ્ય છે. વહાણા, તમારે શું કુખ છે? તમારે કંઈ વાતની અરમાણજી નથી. ને ઘસી પાતે છે તે તમારું છે મરણ આવે તો અપણા મરો મરણ આવે તો ભૂં મરો ખાઓ પીઓ અને આનંદ કરો.”

“અરે, કુ તારો કાવો તરો મોહામજી છું? તેજ રહેઆ આપી અને ભૂખ મૂળા કરો. જન્માવ છે અ.એ તારોજ ઉપાડી મારા ધાજીડે રસજી વધું છે વહાણી, એક ઘર અને મારા ડોલોની કામા આપ.”

“તમે આ શું જોયો છો? તમારા ઘરજી ધોઈને પોષે તે.અ આ ૧૬ પતિજ વાલ એક તમારી રાક ઘસી તેની પાતે કામા માગો છો? અને તેની કમાની આવા રાખો છો? એનું કંઈક તમને ઇલાજ નથી.”

“તકા તકા, તેન નથી, કુ આજુ છું કે તને તમારો ભો ધર્મ પૂં હીને જાતલો છે જમું તેન ગેય કુ તમારી જાયે મરું ખા.તો.જાં કાતીડો કાંઈ છું ને તેને તાર કામા—”

“એ વાતજી મરણો. અ.એ જન્મ દેહો માટે રહે જન્મ. અ.એ તમારો જન્મવિષ છે રાક તેધર છે.”

“કુ જાતો છું કાલકાસ નકેપને તાર.”

“હા હીને હીને જાતે જ રહે.એ જાત. એ વાક નીકરે તેન.”

કે રાજા માનવી માફ કરી પત્ની તે સમજાવ્યું તર મહેલો પા. જે મે
 હ ન આગળ પાલીયામાં પોતે આવે છે આજુબ ના માર મિત્રના
 આગળથી તિલેક મોજે તેના તેના મોર આગળ પુ કલમ વચ્ચે મોઝે
 કે રાજા કમર મચલે કાઢે છે આગળે આગળે મારી દેતે મિત્રના
 મારી મારી છે કે આગળે મોજે 'કલમ' પૂર્ણ કરીને મોઝે, રાજા માનવી
 મોજે છે આગળે મારી તે મારી માર મોજે

આગળે આગળે ના આગળે મારી મોજે મોજે
 આગળે મારી મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મારી મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે

આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે

આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે

આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે

આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે
 આગળે મોજે મોજે મોજે મોજે મોજે

છે, એમાં કશા અને માફ લેવું કંઈ નથી. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો ચાલો આપણે ઘેર, ત્યાં ડાક્ટરને બોલાવી દવા વગેરે કરીશું. તમારી સ્થામી ચાકરી કરવાને તૈયાર છે.” રજુછોડદાસ થોડે કંચુ.

“ભાઈ, આ તમારા શબ્દો સાંભળી ધણે એક્ષીમણ થાઉં છું. મારું બાળી તો એક દેવી અવતાર છે. તેમનાં દર્શનજ મોક્ષ આપનાર છે. શું આવું ? હવે હું છવવાનો નથી. જો વખત જામ છે તેમાં મારા પ્રાણ દે-હથી છૂટા પડશે. હું મોટા બામ્બાણા એટલાથીજ માનું છું કે તમારાં દર્શન થયાં અને તમારો મારા પ્રત્યેનો આ પ્રેમ મારાં કર્મની અને કામા અપે છે એમ સમજવા હું સક્તિવાન થયો. રતનવકુ ક્યાં છે ?”

“એનો તો કાળ થયો.”

“ક્યારે.”

“પંદર દિવસ થયા.”

“હવેર ઇચ્છા.”

“ભાઈ, પ્રાણુસાત, ચાલો આપણે ઘેર. કોઈ વાને મનમાં કમચણે નહીં. આપણું લાવવાનું કારણ નથી. તમારી ઇચ્છા છે તો તમારા જો કંઈ દેવ અમારા સંબંધમાં થયા હોય તો તે અમે જુદી જાગ્યે છીએ, પણ તમે ઘેર ચાલો.” માણેક થોડાજોએ ધામેથી કંચુ.

“જાહેન, તમેએ આપેલી કામચાથી મારું હૃદય હવેકુ થયું છે. હવે હું જીવવાનો નથી. આજનો દિવસ જવો ખુશી છે. ફક્ત મારો છવ તમારાં દર્શનમાં હતો. તેથી આ દોરી કુદરત સંબંધ કવી. હવે કુદો જશે. જો મે ચાર દિવસ પછી કંઈ ફેર પડય જોતુ હશે તો આવશ.”

“હીક છે.”

“હવે અમે જાગ્યે ?” રજુછોડદાસ થોડે કંચુ.

“નહી, જગ હમા રહો. મારે વીચ મરતુ છે. કામચાનાત મોટા

ડાક્ટરને બોલાવો.” પ્રાણુસાતે ધીમા સ્વરે કંચું.

વડા ડાક્ટરને બોલાવ્યો. અને તેમની રજર તેમનાજ હાથે નીચેના

કુદોમાં પોતાનું વીચ લખાવ્યું:—

“હું પ્રાણુલાલ કર્કશનદાસ, - ૧ માઈ છેલ્લું વીચ કઈ હું કે મારી મેલકતમાં રહ્યો માઈ ને પર અમિમાં જગી મધું તેની જમીન છે, તે હું કુંડું લાં સુધી વેનો. માલિક હું હું. પણ મારો રાજ મન્ય તે જમીનની મલકી હું. શેઠ રણુછોડદાસ રોમદાસની સ્ત્રી માણેક શેઠાણીને આપું હું. અને મારા વીલના મરદી આ દવાખાનાના ડાક્ટર મી. પારસનને મુકરર ફંદે હું. તેમણે મારી દેખતી પછી કંઈ પણ વાણે લીધા વિના તે જમીન દેઠ રણુછોડદાસની સ્ત્રીને સોંપી દેવી. માણેક શેઠાણીને મારી બદ્દેન મણી સામરવાસમાં એ આપું હું. તેના ઉપર તેમના સિવાય કોઈનો હક નથી.”
તા. ૧૫-૪-૪૦

આ વીલની મતલબ સાંભળી માણેક શેઠાણી અગત્યન ધયાં અને કોઈ ધર્મખાતામાં તે જમીન આપવા માટે માણેક શેઠાણીએ પ્રાણુલાલને ઘણો સમજાવ્યો પણ માન્યું નહીં. વીલ ઉપર સદી ધર્મ. દવાખાનાના બે સ્વારા માણુસોની રાખ કરાવી. વગેરે ડાક્ટર ઉઠીને ગયો. અને રણુછોડદાસ શેઠ રજા માગતા હતા એટલામાં પ્રાણુલાલની આંખ મરડાવવી માણેક શેઠાણીએ ભેઈ અને બોલ્યાં.

“હા હા, યુ લુઓ છો ! બો. હવે કરું નથી.” રણુછોડદાસ શેઠે ભેળું તો તેજ ખાટલાપર પ્રાણુલાલ રાજ રૂપે પડેલો દેખાયો. પ્રાણુલાલ મરણુ પામ્યો. એને એટલો સતોષ થયો કે જન્મેની ક્ષમા તેને મળી. તેના રાજને લેઈ જવાની રણુછોડદાસ શેઠે વ્યવસ્થા કરી હેટલાક તેના સુખા અને ન્યાતીલા આવ્યા અને તેને અમિ સંસ્કાર કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રાણુલાલનો અંત આવ્યો. માણેક શેઠાણી મમે નેહલો પોતાની સદ્ગુણિયા પ્રાણુલાલનો વાંક ન કહાડે પણ જમત તો કહેશે કે પ્રાણુલાલને તેની કર્મીનું રજા મળ્યું. તેનું હજીત એવાં કર્મ કરનારાઓને મહા સિદ્ધિ ૩૫ ધર્મ પડશે. પ્રાણુલાલના મરણુથી નના વીલની રૂએ તેના પરની જમીન માણેક શેઠાણીને સ્વાધિન કરવામાં આવી. માણેક શેઠાણીએ તે જમીન ધર્મદા કરી, એટલુમ નહીં પણ પોતાના ધર્મીનામાંથી

